

OP18

QUADERNS DE PALAFRUGELL

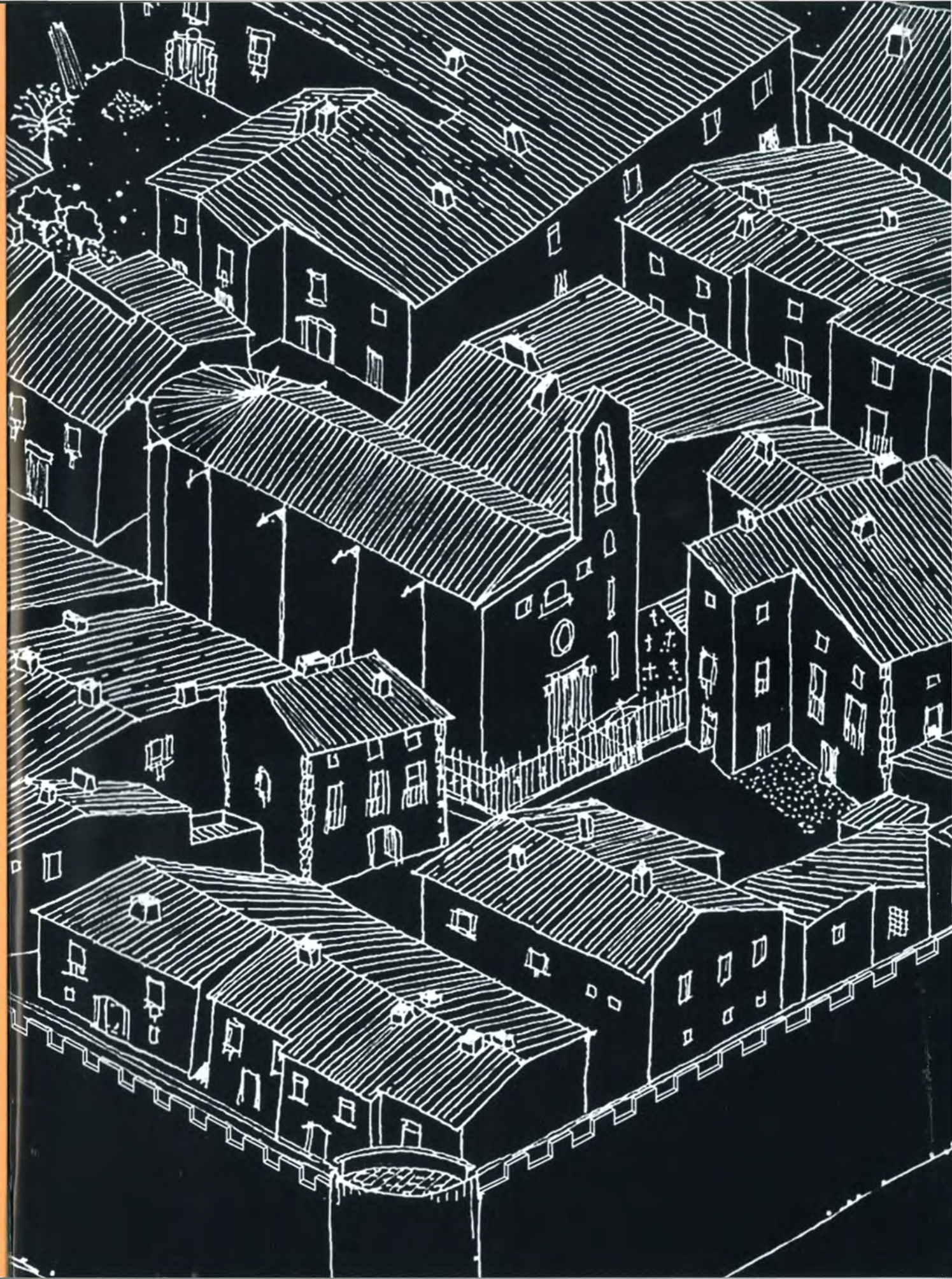
Dins la vila i fora muralles

Del 1300 al 1800

Jordi Cama - Jordi Turró

Jordi Cama Rivas (Palafrugell 1937). S'interessa per la genealogia i la història a partir de la investigació de l'origen dels seus avantpassats. Ha assistit a cursos de paleografia, ha passat moltes hores als arxius i s'ha dedicat al buidatge i informatització dels registres parroquials locals de baptismes, matrimonis i enterraments (des del segle XV al XIX). El resultat del seu treball és a disposició de tothom a l'Arxiu Municipal de Palafrugell.

Jordi Turró i Anguila (Palafrugell 1979). Llicenciat en Història per la UdG, ha format part de l'equip que ha elaborat la *Història del Baix Empordà* (2006) i és autor de *L'historiador Ramir Medir* (2007) i *El paisatge* (2006). Ha coordinat la col·lecció local "Àlbum de Records", i ha col·laborat, entre altres, en la revista *Gavarres*, en la *Revista de Girona* i en els *Estudis del Baix Empordà*, amb articles sobre temes d'història local contemporània.

AIG 7

Dins la vila i fora muralles

Jordi Cama - Jordi Turró

DATA D'EDICIÓ

Abril 2009

TIRATGE

1.000 exemplars

EDICIÓ

Ajuntament de Palafrugell
Diputació de Girona

© PELS TEXTOS

Jordi Cama i Jordi Turró

© IL·LUSTRACIONS

Els autors

FOTOGRAFIA

Josep Pérez Pena

CONSELL ASSESSOR

Mireia Costa-Pau, Gerard Prohias i M. Concepció Sauri

REDACCIÓ I ADMINISTRACIÓ

Ajuntament de Palafrugell
Unitat de Publicacions

CORRECCIÓ

Pilar Aldeguer

© DISSENY

Lluís Pareras Disseny Gràfic

MAQUETACIÓ I IMPRESSIÓ

Impremta Palafrugell, SL

DIPÒSIT LEGAL

Gi-372-2009

ISBN

978-84-936116-1-3

Es prohibeix la reproducció total o parcial d'aquesta obra, en qualsevol de les seves formes, gràfica o audiovisual, sense l'autorització prèvia i escrita de l'editor, llevat de citacions de revistes, diaris o llibres, sempre que es faci esment de la seva procedència.

Detall de la dovella d'un portal.
Any 1596.

Pàg. 1
(Fragment) Reconstrucció del nucli antic de Palafrugell, amb la seva muralla, tal com podia ser al segle XVI.

DIBUIX FIGURATIU DE JOSEP PÉREZ PENA A PARTIR DEL PLÀNOL DE DINS LA VILA DE 1529.

Pàg. 2
(Fragment) Les boniques tisoires gravades a la llinda no deixen dubte sobre l'ofici del propietari.

Pàg. 3
(Fragment) Fotografia de principis del segle XX amb la torre del Consell, també anomenada torre d'en Moragas, on jurats i consellers discutien els assumptes de la vila i redactaven les anomenades *concòrdies*.

ÀNGEL TOLDRÀ VIAZO, AMP.

Pàg. 4
Dins la vila hi havia cases petites encabides en carrers estrets, com aquest de la Notaria, on amb prou feines hi entrava el sol. L'any 1529, el sastre Damià Galí hi tenia la botiga i el taller, amb una façana que només feia un metre i mig.

Pàg. 7
(Fragment) El portal d'Avall del carrer Major. FOTO JAUME FERRER MASSANET, AMP

Pàg. 10
El pou del Pedró Gran, tal com és actualment. El veïnat del Pedró, al nord de la vila, està documentat des del segle XIV.

SIGLES

ADG	Arxiu Diocesà de Girona
AHG	Arxiu Històric de Girona
AMP	Arxiu Municipal de Palafrugell
APSMP	Arxiu de la parròquia de Sant Martí de Palafrugell
MSP	Museu del Suro de Palafrugell

Índex

10 Introducció

16 La població

Bateigs i enterraments

De la crisi de la baixa edat mitjana
a l'expansió del segle XVI

El creixement del segle XVIII

La natalitat

La mortalitat

Els albats

La gran pesta de 1652

El contracte del cirurgià Pere Serra

Els embarracats: la lluita contra la
pesta i el pànic al contagi

La immigració francesa

Els fluxos migratoris

La professió dels francesos

Els immigrants d'altres procedències

52 Els oficis i les activitats econòmiques

El paisatge agrari

Els registres parroquials i els oficis.

Límits i possibilitats

Classificació i evolució dels oficis (1539-
1800)

Camperols i artesans

Els canvis al camp i l'expansió del comerç
al segle XVIII

Les confraries gremials

74 Palafrugell i el seu terme

La importància del medi

Les grans demarcacions territorials

Les primeres referències escrites

El nom de Palafrugell

El nucli emmurallat: *dins la vila*

Barris i veïnats

Les transformacions del segle XVIII
i el naixement de la plaça Nova

Les botigues i els barris mariners

Els masos del segle XVIII

110 Les senyories del terme de Palafrugell

El priorat de Santa Anna

El terme de Palafrugell,
un mosaic de senyories

120 Del municipi medieval al municipi borbònic

La Universitat

Els arrendaments de la Universitat

L'edifici de la Universitat

El municipi borbònic

136 Conflictivitat social i política al Palafrugell de l'època moderna

Els conflictes agraris del segle XV

Els conflictes remences a Palafrugell

L'elecció del capità de Palafrugell
durant la guerra civil (1466)

Les reunions dels pagesos
de remença el 1448 i el 1465

L'amenaça otomana

Algunes ràtzies fugaces i violentes

La guarda i la defensa

Els allotjaments i els conflictes
amb la monarquia hispànica

El Combat de Palafrugell

La Guerra dels Segadors

Les conseqüències dels conflictes
amb França a finals del segle XVII

Els allotjaments de tropes durant
la Guerra de Successió

173 Glossari

183 Masos, paratges i llocs

202 Fonts documentals i bibliografia

“ Per orde dels senyors morbés de dita *parrochia*, per la suspita qu'es té del mal contagi de pesta, que Déu nos guarde, per esser-se morta lo [dimarts] dimecres sant prop passat, Maria, donzella cunyada, en casa de dit mon marit, situada en dit veïnat de la Font, per ocasió que dita cunyada vingué bona i malalta de la vila de Palamós i morí al cap de quatre dies, dit dia de dimecres sant. I com lo mal de-pesta, que Déu nos guarde, sia en dita vila que és molt ensés, segons se diu, per-çò, dits senyors morbés nos fan fer correntena en dit lloch i la casa és tancada. La dita cunyada, la feren enterrar per dits marit i sogre meus a la nit, al clos d'en Roig. I estant lo notari i testimonis de la part de tremontana i jo de mix dia, al mix del torrent, fent tremontana forta i fresca, alguns cent o més passos lluny de mi, tots contravent, detinguda segons sospito de-dit mal de-pesta, que Déu nos guarde, del costat dret enves la malella, qu'em dóna molta pena, del qual tem morir, estant en mon bo i sa enteniment i ab ma ferma loquela, fas i orden lu *present* meu testament o última i derrera voluntat mia [...]. ”

Aquestes paraules les dictava l'any 1652 una jove muller de Blanes, l'Elisabet Puig, tancada en una barraca en el paratge dels Torrents. Estava aïllada perquè els morbers sospitaven que era portadora de la pesta. Sobta la lucidesa de les seves paraules, malgrat estar empresonada i vigilada i mostrar els primers símptomes d'una terrible malaltia que l'ha de portar a la mort poc temps després de fer aquest testament. Per això s'ha escollit el seu testimoni esfereïdor, però molt clarivident, a l'hora de començar aquest llibre, perquè descriu com pocs la situació dramàtica que, com ella, van viure desenes de persones infectades per la pesta bubònica, un mal mortífer que s'estengué ràpidament per tota la vila de Palafrugell i que causà centenars de morts l'estiu de 1652.

Però també s'ha triat el testimoni de l'Elisabet Puig com un exemple més del que es proposa explicar en les properes pàgines. A través de documents i testimonis semblants a aquest, de persones desconegudes i anònimes, es planteja un recorregut per la petita història de Palafrugell i el seu terme des del segle XIV fins al segle XVIII, des de la demografia local, utilitzant els testimonis dels *abarracats* durant la pesta de 1652, passant per les activitats econòmiques i els oficis, per alguns conflictes d'arrel social i política i, sobretot, per les transformacions urbanes del nucli medieval, dels veïnats i dels masos, que es van produir en aquest territori al llarg del segle XVI.

Mitjançant fets peculiars i concrets, però sense partir de solucions preestablertes, s'encaixen peces en un trencaclosques caracteritzat per la diversitat humana i d'espais. Perquè, tot i que és un recorregut local, la geografia d'aquest territori no és ni menuda ni simple, sinó difícil de delimitar en aquests segles. Hi ha terres farcides de masos amb la seva pròpia història, paratges perduts en la memòria col·lectiva, veïnats i llocs que han conservat, en alguns casos, el seu nom i la seva identitat. El recull que s'ha fet de més de 1.000 topònims de paratges, que no es publiquen en aquest llibre per falta d'espai –un reguitzell de noms curiosos i suggerents que els anys havien esborrat i que s'han pogut recuperar de l'oblit gràcies a la documentació inèdita dels protocols notariais–, i el nombre considerable de masos inventariats –més de 360 entre els de Palafrugell, Mont-ras, Llofriu i Esclanyà– deixen entreveure un paisatge humà molt més ric, divers i complex, un tipus d'hàbitat que anava molt més enllà de les muralles del que, encara avui, popularment, es coneix com a *dins la vila*.

Sobre aquesta geografia hi van conviure unes persones que van haver d'adaptar-se al medi i als recursos que els oferia la terra i el mar. Els grans protagonistes d'aquesta història van ser els qui treballaven la terra, els camperols, una població majoritària i heterogènia, gent amb greus problemes de subsistència que depenia del senyor feudal o d'altres senyors útils, com en Pere Grassot, un pagès benestant que vivia en un mas d'Ermedàs i que l'any 1489, en un reconeixement que feia al seu senyor directe, el monestir de Sant Miquel de Cruïlles, de-

Detall de l'escut del monestir de Santa Anna de Barcelona.

manava que li fos abolida la remença, una servitud hereditària que feia perdre a tots els habitants d'un mas, i fins i tot a alguns de la vila, la seva condició d'homes lliures, en estar subjectes a tots els sis mals usos tradicionals, unes servituds personals i arbitràries que els pesaven com una llosa.

És clar que, per a una vila que dista pocs metres del mar, la pesca i les activitats que se'n derivaven van ser, després del treball de la terra, bàsiques i fonamentals, tant per a la gent que en vivia directament com per als senyors que cobraven tota mena de censos. A través dels registres parroquials, es fa un esbós de l'evolució dels oficis i del pes que tenien, entre els segles XV i XVIII, tant els dedicats a la terra com els vinculats a la pesca. Al segle XVI, l'ofici artesanal més comú, després del de teixidor, era el de barriler, el pescador que, a més de sortir a mar, es dedicava als salaons, és a dir, a salar peix perquè es guardés i així poder-lo comercialitzar. Els capbreus indiquen un fet força sorprenent. Durant el segle XVI, quan l'amenaça pirata i corsària era més forta, quan la por a viure prop de la costa era més present que mai en la vida quotidiana de la gent, van continuar existint uns habitatges senzills arran de mar, les *botigues* o barraques de pescadors, sobretot a Calella, però també a Llafranc i Tamariu. No servien només de magatzem o refugi, sinó també per residir-hi de forma ocasional o permanent. L'any 1529 ja hi havia pescadors que vivien a Calella: l'Abundo Jofra, que tenia una botiga, on a més de refugiar-se, guardava la barca, les xarxes i els estris de pesca; en Salvi Bonet, un treballador que habitava al port, o l'Antoni Bras, un mariner, fill i veí de la vila de Calella, que anava de mariner amb el patró Miquel Mateu i que va morir, davant mateix del port, el 25 de juny de l'any 1594.

És també a través d'un document concret, un arrendament del priorat de Santa Anna de l'any 1690, que es pot esbrinar com s'ho feia el senyor de la vila per cobrar, des de Barcelona i amb la màxima eficàcia, tot el que li corresponia, quan va arrendar a Joan Bonet de Vila-seca i al traginer Pere Jaume tots els delmes i censos del terme de Palafrugell, Esclanyà i Begur. Els capbreus que s'han conservat i que van ordenar confeccionar, entre altres, el priorat de Santa Anna, el monestir de Sant Miquel de Cruïlles o el monestir de Sant Pere de Galligants

deixen ben clar que, tot i que el priorat de Santa Anna era la senyoria més gran, no era pas l'única. Al voltant del segle XIV, altres senyories eclesiàstiques i laiques ja li disputaven possessions, terres i masos amb tot el que hi havia a dins, en un equilibri de forces que s'aguantava sovint amb la venda i compra de drets. La dispersió dels dominis senyorials era fins i tot extrema dins el nucli emmurallat, on, en algun carrer, una mateixa propietat corresponia a diferents senyors. És el cas de la casa del prevere Joan Bompar –*quòndam* o difunt–, que hi havia al carrer dels Capellans, prop de l'església. Mentre que la part de migdia d'aquesta casa fou del domini del priorat de Santa Anna, l'altra meitat de ponent corresponia al monestir de Sant Miquel de Cruïlles, però la de la banda de tramuntana tornava a ser del prior de Santa Anna. A més, sota la casa hi havia un passatge que anava a una latrina o comuna pública, i aquesta androna, a llevant, era del domini del monestir de Sant Feliu de Guíxols, com també un hort de la mateixa casa, que a la banda de ponent també pertanyia a aquest últim monestir.

Els veïns del castell de Palafrugell van organitzar-se en una forma de govern municipal, la universitat, constituïda en el segle XIV quan el prior Joan de Prades va llegir en públic i davant d'alguns veïns units dins de l'església els capítols que l'havien de regir. L'episodi s'explica en una acta notarial del *Llibre de privilegis* de la vila. En uns arrendaments de finals del segle XVII queden clares algunes de les fórmules de finançament de la Universitat quan, en un context en què les arque municipals eren gairebé buides per causa del conflicte franco-espanyol, els jurats de la vila van decidir arrendar l'explotació de totes les activitats possibles: les collites i la cria de bestiar, al sabater Joan Mascort; una part de la pesca, al farmacèutic Miquel Martí; la venda de carn, al fuster Rafel Secret, i la venda de fruits secs, sabates, vidre i terrissa, al veí Joan Govern.

No és per casualitat que aquests arrendaments per millorar el finançament de la Universitat siguin de l'any 1690. Aquell any, després de dècades suportant les despeses que significaven els allotjaments forçats de tropes i les diverses falconades, tant de francesos com d'espanyols, la Universitat va haver de pactar amb el militar Joan Viuet un "donatiu" per estalviar-se els allotjaments. Malgrat el vell privilegi de Jaume I del segle XIII que eximia els

veïns de Palafrugell del dret d'alberga, les autoritats reials el van passar per alt en més d'una ocasió. Palafrugell, com la resta de l'Empordà, va sofrir en diversos episodis del segle XVII els allotjaments forçats de soldats o va haver de pactar amb les autoritats monàrquiques, a canvi d'importants tributs, deslliurar-se del pes que significava per als veïns tenir soldats convivint a casa seva. El Combat de Palafrugell del 1638 va ser una revolta en contra d'una d'aquestes estades. En alguns casos es va aconseguir que els soldats marxessin de la vila, encara que per no anar gaire lluny, cap a alguns pobles veïns, com Pals, l'any 1637, o Regencós i Begur, l'any 1640.

Seguint el fil dels documents que contenen aquests i altres episodis, s'ha dividit el llibre en sis capítols: "La població", "Els oficis i les activitats econòmiques", "Palafrugell i el seu terme", "Les senyories eclesiàstiques", "Del municipi medieval al municipi borbònic" i "La conflictivitat social i política al Palafrugell d'època moderna". Tot i que l'elaboració i la redacció s'ha allargat durant tot l'any 2008, hi ha hagut una feina prèvia de buidatge dels llibres parroquials de Palafrugell, així com dels capbreus i protocols notariaus, que es conserven a l'Arxiu Històric de Girona, que ha durat a la vora de cinc anys, i que ha permès tenir una informació de primera mà i, en força part, inèdita.

La varietat d'informació disponible i la vocació divulgativa del llibre ha requerit escollir uns documents concrets, que il·lustren esdeveniments i processos representatius de l'època. Cada un d'aquests esdeveniments és singular, complex i susceptible de ser interpretat i explicat des de diferents perspectives. Però, en qualsevol cas, tots són útils per aprofundir en aspectes del passat –tractats aquí de manera parcial–, per oferir i divulgar més coneixements sobre uns fets poc o gens coneguts i, sobretot, per estimular noves recerques. I per què no, per encarar, des de la història local, els reptes futurs que sorgeixen en un món cada cop més globalitzat. Perquè, tal com ha explicat l'historiador Josep Fontana, "un dels grans desafiaments actuals dels historiadors és el de tornar-se a implicar en els problemes del nostre temps".

[illegible]

La població

Bateigs i enterraments

De la crisi de la baixa edat mitjana a l'expansió del segle XVI

A la fi del segle XV, quan a Catalunya hi havia les cotes més baixes de població i es patien les conseqüències de la crisi, la comarca del Baix Empordà s'acostava als 2.966 focs, aproximadament, unes 13.347 persones. Aquesta xifra representava el 4,69 % de la població del Principat, que, junt amb la dels comtats del Rosselló i de la Cerdanya, era de 63.234 focs o l'equivalent a unes 284.000 persones. Segons el fogatge de 1497, a partir del qual es van fer aquestes estimacions, el terme de Palafrugell tenia 165 focs (uns 750 habitants) i Ermedàs arribava als 4 focs. És probable que la vila, després d'una certa vitalitat demogràfica en el segle XIII i la primera meitat del segle XIV, partís d'uns nivells poblacionals mínims, arran de la terrible epidèmia de pesta de l'any 1348, que va representar pèrdues d'entre la meitat i dos terços dels habitants. Les epidèmies, que es van anar repetint gairebé en cicles d'uns deu anys, continuaven sent nefastes.

Els fogatges indicats tenien, bàsicament, efectes fiscals, i no demogràfics, i, per tant, no han estat mai gaire exactes. En primer lloc, perquè les dades que es declaraven eren susceptibles de ser falsejades, i en segon lloc, perquè el terme *foc* equivalia a 'casa', però no a 'habitants' i, per tant, es desconeix quants membres podia tenir cada família.

Plànol militar que descriu una bona part de l'Empordà, el Gironès i la Selva a finals del segle XVII, elaborat per Nicholas de Fer per a l'obra *L'introduction à la fortification* (1693).

S'ha optat per utilitzar un coeficient de 4,5 persones per foc, un valor intermedi entre els 3,5 i els 6 que solen aplicar els investigadors, però, en qualsevol cas, sigui quin sigui el coeficient, la xifra de 165 focs col·locava Palafrugell l'any 1497 en una situació força precària. Palamós tenia 170 focs; Torroella de Montgrí, que ja era un important centre agrari, 233 focs, i Sant Feliu de Guíxols, el port natural de Girona, 258 focs. Després de Palafrugell venien la Bisbal, amb 155 focs, i Pals, amb 102 focs.

Si bé des de les primeres dècades del segle XVI, a la comarca del Baix Empordà, hi ha símptomes clars de creixement demogràfic, en el cas de Palafrugell l'increment d'habitants no es consolida fins a les dècades centrals del segle. Així, segons el fogatge de 1515, el terme de Palafrugell –junt amb Ermedàs–, comptava amb 126 focs, uns 567 habitants. D'acord amb aquestes fonts, en només 18 anys la vila havia perdut el 25% dels seus habitants. Per contra, en els registres parroquials de Palafrugell no consta un increment destacat de la mortalitat i, en canvi, en la majoria de pobles veïns havia augmentat la població, fet que planteja seriosos dubtes sobre la fiabilitat d'aquest fogatge.

De totes maneres, la prosperitat de la primera meitat del segle XVI es correspon amb l'època en què es construeixen els masos, amb la corresponent torre de defensa, que ajudava a fer front al perill corsari, i coincideix amb l'augment de la població, no només a la comarca, sinó també al municipi. En el Baix Empordà, l'any 1553, es va passar dels 2.966 focs als 3.110 focs, és a dir, d'uns 13.347 a uns 13.995 habitants, fet que representa un creixement del 4,85 % en 56 anys. El Baix Empordà era la tercera comarca més densament poblada de Catalunya, només superada pel Barcelonès i el Gironès, si bé l'augment demogràfic havia estat irregular. Els pobles grans i agraris com Torroella de Montgrí o la Bisbal havien crescut força, mentre que les viles portuàries de Sant Feliu o Palamós, dedicades al comerç marítim, s'havien estancat. Segons el fogatge de 1553, als termes de Palafrugell i Ermedàs hi havia 213 focs –207 de Palafrugell i 6 d'Ermedàs– o uns 959 habitants. Palafrugell es situava en quart lloc, després de la Bisbal, que havia crescut de forma espectacular, de 155 focs a 270; de Sant Feliu de

Guíxols, amb 257 focs, i de Torroella de Montgrí, amb 245 focs. En un període de cinquanta-sis anys, la població s'havia incrementat gairebé en 200 persones, i era la segona població, després de la Bisbal, que havia crescut més (25,4 %), malgrat que, igual que Palamós i Sant Feliu de Guíxols, estava subjecta al perill corsari. També cal tenir en compte que un fet que pot explicar l'increment de població és l'arribada dels immigrants francesos.

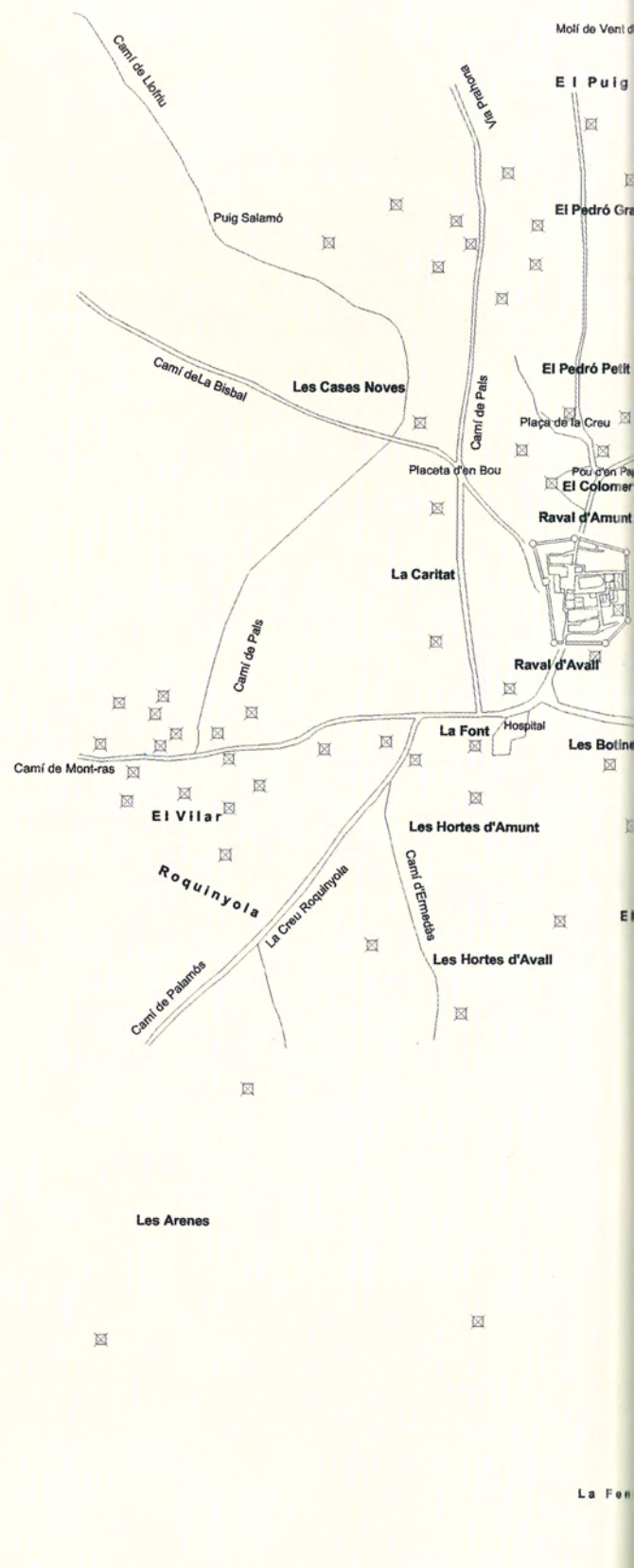
Encara que no disposem de fogatges, a la segona meitat del segle XVI i durant tot el XVII, si ens basem en les dades dels llibres de la parròquia, la població hauria continuat creixent fins a la Guerra dels Segadors (1640-1659). El conflicte polític i militar, juntament amb la darrera gran pandèmia que assolà el municipi i tot Catalunya entre els anys 1651 i 1654, va provocar un retrocés important, però temporal. Superades les adversitats, la població va remuntar altre cop, fins que arribà la davallada de la Guerra de Successió (1705-1714). Acabada aquella guerra es va iniciar una crescuda com mai no s'havia vist.

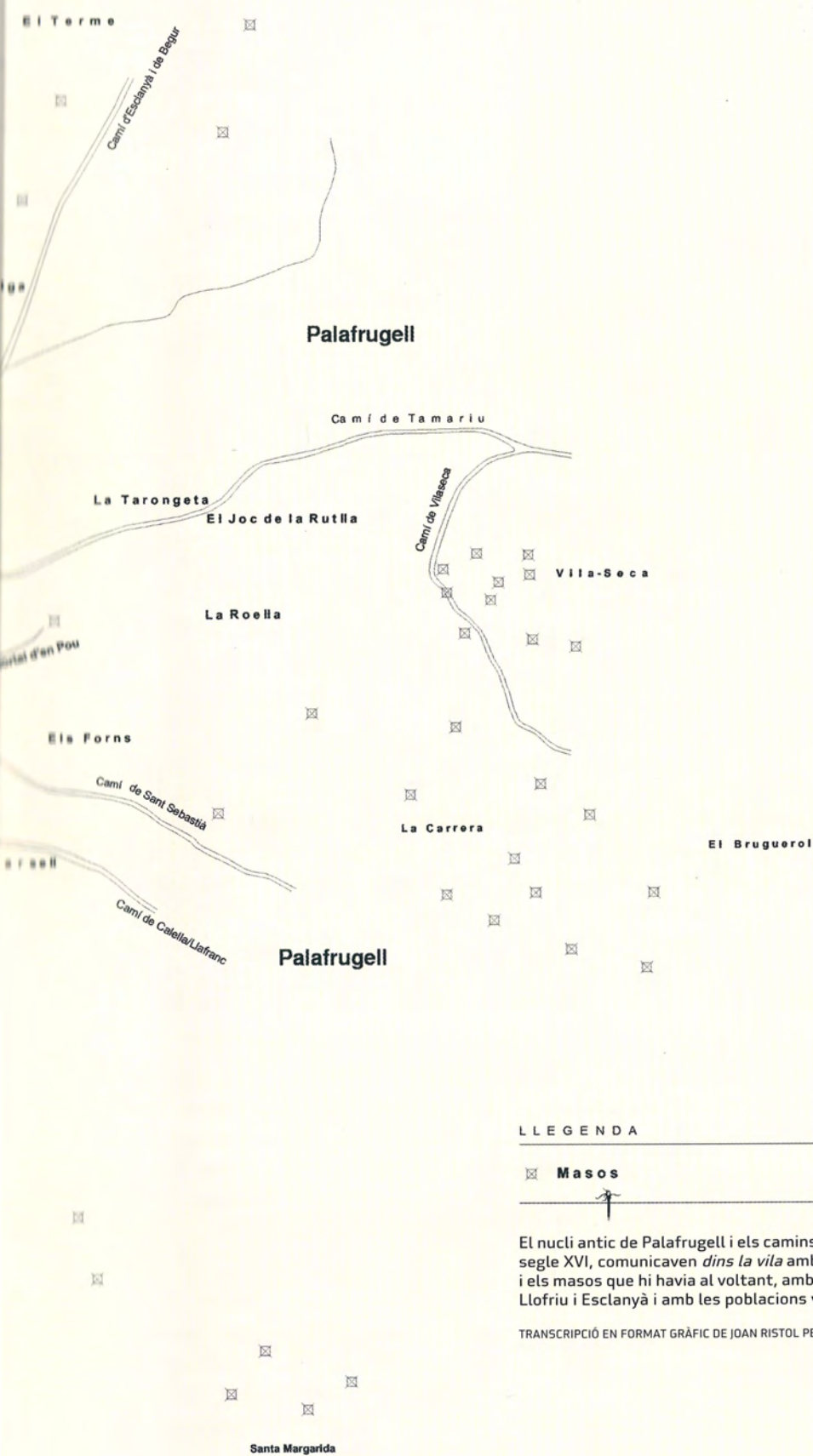
El Molí de Vent

Morena

La Sauleda

Pla de Mont-ras

L'arc del passatge
que comunicava amb
la casa Mascort del
cap de vila, al raval
de baix, vist des del
carrer de les Botines.

El creixement del segle XVIII

La Guerra de Successió havia de suposar un fre per a l'augment d'habitants que hi havia hagut des de la segona dècada del segle XVII. Segons el *Vezindario general* de Campoflorido (1712-1717), un cens general ordenat pel nou monarca borbó Felip V que avui es considera bastant defectuós, l'any 1719 Palafrugell comptava amb menys població que a la segona dècada del segle XVI, resultat d'una situació extraordinària, en termes demogràfics, com havia estat la guerra. La vila tornava a encetar un segle amb nivells mínims de poblament, i el cens, que ja no està calculat per focs, li adjudica 726 habitants, i 95 a Llofriu; una xifra lleugerament inferior a la donada per Josep Aparici l'any 1708, abans de l'ofensiva de les tropes borbòniques a Catalunya, quan atribuïa a Palafrugell 227 cases, o poc més de mil habitants, si considerem el terme casa com a equivalent de foc. Com a conseqüència de la guerra, Palafrugell hauria perdut un 20% de la seva població, i quedava molt per sota de les grans viles del Baix Empordà, ja que després del conflicte, Sant Feliu de Guixols tenia 2.119 habitants; Torroella de Montgrí, 1.922, i la Bisbal, 1.557.

En tot cas, a partir de la segona meitat del segle XVII, superat l'impacte econòmic que va significar la Guerra de Successió, es va iniciar un creixement extraordinari i sense precedents, que va caracteritzar aquella centúria d'expansió agrària i comercial i, per tant, de prosperitat. El Baix Empordà, amb 34.000 habitants, havia incrementat la població en un 47 % i Palafrugell, en un període de seixanta-vuit anys, havia passat a ser la quarta vila més poblada de la comarca, després de Sant Feliu de Guixols, de la Bisbal i de Torroella de Montgrí. Segons el cens de Floridablanca, Palafrugell comptava amb 2.377 habitants i havia estat la població que havia crescut més. La taxa de creixement d'1,76 % era superior a la mitjana de la comarca i a la d'altres pobles de la costa, que també havien crescut, i a la de les viles de la plana, que s'havien estancat.

Aquesta expansió demogràfica va tenir els seus efectes immediats en l'expansió urbana del municipi. La desaparició del perill del mar, d'atacs pirates i corsaris, va afavorir que es consolidessin barris mariners i pesquers. També van habitar-se barris fora muralla, i nuclis com Calella, que fins llavors només eren mig habitat, es van convertir en permanents. A finals del segle XVIII a Palafrugell es van començar els fonaments del canvi que representaria la industrialització de la vila a partir de la segona meitat del segle següent.

TAULA 1. Evolució de la població. s XV-XVIII (en nombre d'habitants)

	1497	1553	1719	1787
Palafrugell	760	959	726	2.377
Baix Empordà	13.347	14.459	18.260	34.507

FONT: Josep Iglésies: Demografia històrica del Baix Empordà.

Nota: En els fogatges de 1497 i 1553 s'ha adoptat el multiplicador 4,5 per foc.

TAULA 2. Taxa de creixement

	1719	1787	Taxa de creixement
Palafrugell	726	2.377	1,76 %
Baix Empordà	18.260	34.507	0,94 %

Elaboració pròpia.

La taxa de creixement, força elevada, il·lustra que Palafrugell va créixer molt més que la mitjana del Baix Empordà.

La natalitat

L'evolució de la natalitat i de la mortalitat a la parròquia de Sant Martí de Palafrugell està calculada a partir dels llibres de registres conservats a la rectoria. En aquest sentit, però, cal fer algunes consideracions prèvies. Les omissions no permeten assegurar l'exactitud de les dades. A vegades, en un any qualsevol hi consten pocs naixements, mentre que, en el següent, la quantitat és molt superior, i això fa pensar que hi pot haver errors. Per exemple, en el cas dels infants albats, que morien de forma prematura, amb relació als quals ni s'anotava el naixement en el llibre de baptismes i, en alguns casos, ni tan sols la defunció en el llibre d'òbits.

El nombre de naixements a Palafrugell es caracteritza per les seves fluctuacions, una característica, d'altra banda, molt habitual en el sistema demogràfic antic. A partir dels llibres de baptismes, s'ha dividit l'evolució de la natalitat en quatre períodes:

Des de l'any 1540 fins al 1600 hi ha una tendència a l'alça en el nombre de naixements, que arriben a una mitjana de 60 per any a l'última dècada del segle XVI, en part, a causa de la immigració francesa.

A partir de l'any 1600 el nombre de naixements s'estanca i, des del 1640, comença a disminuir, coincidint amb les guerres dels francesos i amb la pesta bubònica, que van fer baixar arreu el nombre de matrimonis i de naixements. Per exemple, l'any de l'epidèmia de 1652 hi ha registrats 35 naixements, mentre que, en la dècada anterior, la mitjana havia estat de 55 per any.

De l'any 1660 endavant hi ha una clara recuperació de la natalitat, que s'atura amb la Guerra de Successió. De resultes d'aquesta guerra, el nombre de naixements es torna a estancar fins a l'any 1740, quan s'inicia un creixement substancial. A la segona meitat del segle XVIII, mentre que la natalitat es dispara, la mortalitat disminueix i l'expansió demogràfica de la centúria no té aturador.

imatge del mas Parals
de la Riera de Mont-ras.
Una carcassa que recorda
la dels masos rònecs
abandonats per la pesta.

La mortalitat

En l'Antic Règim, l'home convivia amb la mort. Per això, la dama negra estava sempre present en la vida de les persones, en la seva vida quotidiana i en les seves mentalitats. Podem considerar que a Europa, abans del segle XIX, les taxes de mortalitat eren de l'ordre del 30 per mil en els anys considerats "normals", és a dir, durant els anys sense epidèmies i mortalitats "extraordinàries", quan el nombre de morts era molt més elevat.

En els llibres d'òbits de la parròquia, com a conseqüència lògica de l'augment de la població, cada any hi consten més defuncions, sobretot a partir de les primeres dècades del segle XVIII. En temps de fam, quan la quantitat de menjar disminuïa o la seva qualitat empitjorava, apareixia el tifus, la tuberculosi, la verola, la disenteria o altres malalties infeccioses com la pesta, que arribava sense un motiu aparent i causava taxes de mortalitat esgarrifoses.

El primer llibre d'òbits de Palafrugell va de l'any 1453 al 1539 i permet resseguir els efectes demolidors que van tenir les guerres, les epidèmies i els períodes de fam a la segona meitat del segle XV. No sabem què va passar a Palafrugell i a la comarca durant la gran epidèmia del 1348, en la mortaldat dels infants dels anys 1362-1363 o en altres pandèmies que hi va haver. La marxa mortal d'aquestes pestes va canviar-ho tot, i les seqüeles van ser permanents. Segurament cada generació va patir la plaga i, com pertot arreu, van tenir treballs per refer-se. La pesta s'amagava, però continuava latent i rebollava per deixar la majoria de famílies reduïdes a la mínima expressió. Apareixia amb el bon temps i solia durar entre quatre i sis mesos.

Quan ja quedaven lluny els efectes catastròfics de la Pesta Negra (1347-1351), les guerres mediterrànies i una seqüència perllongada de pandèmies i períodes de fam van deixar el Principat en nivells de població mínims. A la parròquia de Sant Martí van quedar enregistrades algunes d'aquestes vicissituds. Entre l'any 1453 i el 1457, a Palafrugell hi va haver 34 defuncions, amb una mitjana d'unes set persones l'any; en canvi, el 1458 en van morir

93, la majoria d'epidèmia. Entre elles hi havia 15 homes, 26 dones i 53 albats. Més de la meitat dels morts eren infants i menors de 14 anys. L'any 1465 va haver-hi una nova epidèmia, amb un total de 36 homes, 26 dones i 54 albats. L'any següent es va reproduir aquesta situació amb la mort de 13 homes, 5 dones, 4 albats i 10 individus sense classificar. L'any 1483, en un altre brot més reduït, van desaparèixer 6 homes, 8 dones i 13 albats, però l'any 1490, la mortalitat va tornar-se a disparar i la dama negra es va endur 16 homes, 29 dones i 66 albats. L'any 1458 hi van haver 94 defuncions; l'any 1465 en van ser 120, i el 1490, un total de 111. En només aquests cinc anys, la vila havia perdut 337 habitants, una xifra, sens dubte, catastròfica si suposem que Palafrugell llavors no devia passar dels 1.000 habitants. S'ha de tenir en compte que el fogatge de 1497 atribuïa a Palafrugell 169 focs, uns 760 habitants, una xifra que estava molt per sota de la dels altres municipis veïns.

En els llibres parroquials hi continuen constant diverses defuncions per contagi els anys 1494, 1501, 1506 i 1507, quan el mateix prior de Santa Anna anava a morir a Barcelona i era enterrat amb l'assistència dels honorables jurats i 15 preveres. Ja entrat el segle XVI, tot i que la població va anar creixent, també hi va haver petits brots de pesta els anys 1515, 1523, 1530 i 1592.

Un capítol a part mereix la pesta de l'any 1652, per les conseqüències demogràfiques i humanes que tingué. La situació de crisi s'allargà fins a finals del segle XVII, ja que als registres parroquials hi detectem també períodes de mortalitat alta. La majoria de les morts eren derivades de la fam i malnutrició provocada per les plagues de llagosta, especialment intenses en les poblacions empordaneses. Alguns dels anys amb més defuncions van ser el 1675, amb 59 cossos, i especialment el 1694, amb 89 cossos; però també cal destacar el 1695, amb 62 cossos.

Al segle XVIII, les malalties infeccioses que tant havien incidit, fins llavors, en les crisis de mortalitat, van anar disminuint. No van desaparèixer del tot, però diversos factors van intervenir perquè no es propaguessin tan fàcilment: la prosperitat econòmica deguda a l'aparició de la nova manufactura del suro va millorar el nivell de

vida. En no haver-hi cap conflicte bèl·lic es van reduir també els contagis, sobretot si tenim en compte que els exèrcits eren la principal via d'infecció, ja que la tropa s'allotjava a les cases dels propis veïns. A més, els tímids avenços de la medicina, com la introducció l'any 1800 a Barcelona de la primera vacuna contra la verola; les millores higièniques; les mesures contra les infeccions preses per les universitats, i, especialment, la proliferació de noves pràctiques socials per evitar el contagi, van ajudar a reduir el nombre de morts.

Però, malgrat tot, al llarg de la centúria, hi va haver períodes de mortalitat molt alta. Un dels més greus que hi va haver entre els anys 1793 i 1795 va ser resultat d'una factor extern, no vinculat a la demografia local. El 1793 va esclatar la Guerra Gran entre Espanya i la França republicana. Després d'unes victòries en territori francès, les tropes espanyoles van arribar a les portes de Perpinyà, però l'*Armée de la Convenció* es va refer i, després de conquerir una part de l'Alt Empordà, es va establir a l'altura del riu Fluvià. L'exòde va ser important i la gent que fugia dels francesos va anar a viure a diferents poblacions del Baix Empordà: a Torroella de Montgrí, a la Bisbal, a Palafrugell, a Palamós...

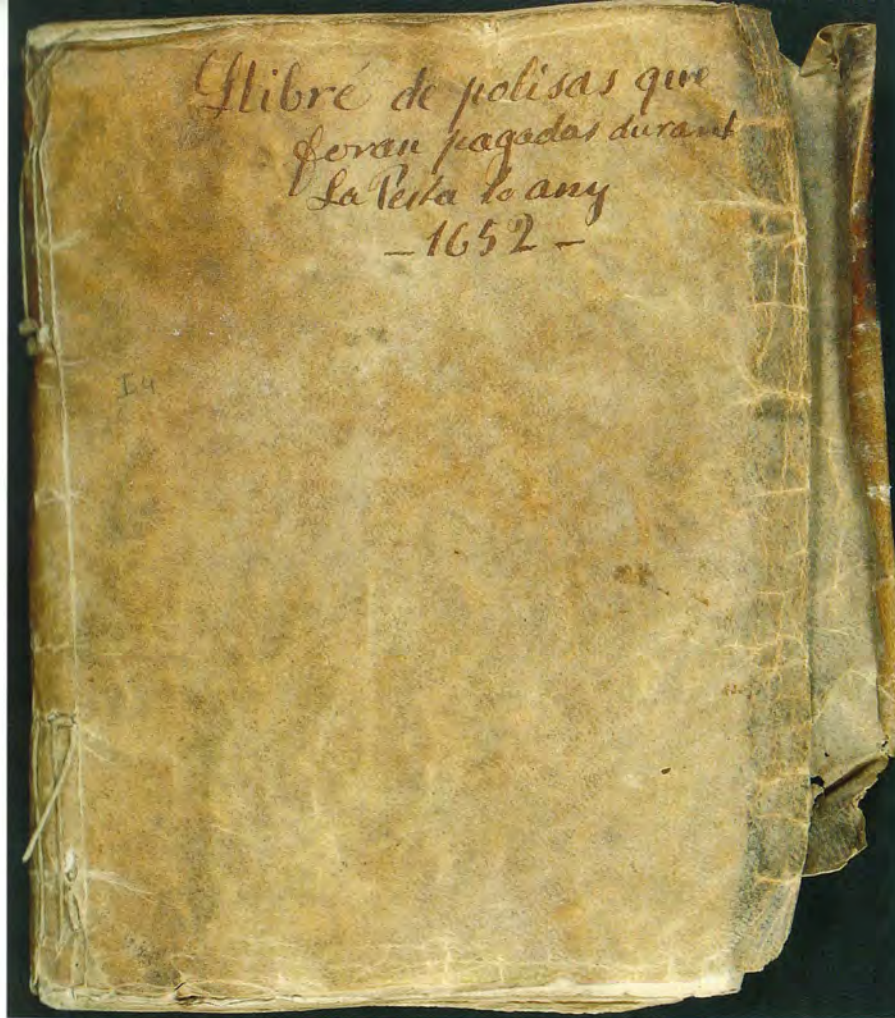
Sembla que a Palafrugell aquesta immigració no va ser tan important com en altres municipis veïns; però, també, a la fi del segle, famílies senceres de fugitius van instal·lar-se a la vila. Se n'ignora el nombre exacte, però se sap que entre 1793 i 1795 hi van morir 20 persones procedents de l'Alt Empordà: Castelló d'Empúries, Vilajuïga, Vilabertran, Cantallops, Roses, Garriguella, Vilacolum, Llançà, la Jonquera i Palau-saverdera, i que en el mateix període hi van néixer cinc fills de famílies refugiades. No hi ha dubte que la seva situació de refugiats, desproveïts i sense llar, junt amb la desnutrició i unes nefastes condicions higièniques, va fer que l'any 1795 la mortalitat es disparés, just quan les idees de la Revolució Francesa començaven a introduir-se a Espanya.

Els albat

El terme albat designava els infants que morien abans de rebre la primera comunió: de 13 a 14 anys en el cas dels nens i d'11 a 12 anys en el cas de les nenes, amb alguna excepció a l'alça. L'anotació que feien els preveres d'aquestes defuncions permet reconstruir la mortalitat infantil, molt elevada en les societats de l'Antic Règim, deguda tant a la falta de coneixements mèdics com a la poca higiene. Aquestes dades són de gran interès per als estudis de demografia.

A Palafrugell, com en moltes altres poblacions del país, resulta difícil quantificar el nombre d'albat d'abans del segle XVIII, ja que aleshores aquestes defuncions no se solien anotar. Alguns autors apunten que la falta de registre podia ser deguda al fet que aquells cossos no aportaven cap benefici econòmic a l'església i, per tant, no feia falta comptabilitzar-los. Se sap, però, que la mortalitat dels infants superava, en molts casos, la dels adults, i que va tenir un pes destacat en les crisis de mortalitat. En referència a l'epidèmia de 1458, per exemple, dels 94 enterraments, 53 eren d'albat i 41 d'adults, i en la de 1490, del total de 111 morts, 66 eren infants i 45, adults. Aquests dos casos apunten cap a una clara epidèmia infantil. Però, en qualsevol cas, les dades són insuficients per investigar l'evolució d'aquest tipus de mortalitat a la població.

A partir de l'any 1713 les dades que ofereixen els llibres d'òbits són molt més fiables, ja que és en aquesta època quan els capellans comencen a anotar els albat d'una manera més regular. Segons indiquen els llibres d'òbits del segle XVIII, la mortalitat d'infants es caracteritzava encara pel seu caràcter fluctuant, a diferència d'altres poblacions costaneres com Palamós, on la tendència és la disminució de la mortalitat infantil des de finals de segle. D'una part, l'increment d'albat pot ser considerat natural si tenim en compte l'augment de la població des de la segona meitat del segle. Però, d'altra part, destaquen diverses epidèmies infantils: com la de 1760, especialment intensa en diverses poblacions de la plana de l'Empordà, en què el conreu de l'arròs en unes condicions insalubres va causar veritables estralls, o les epidèmies dels anys 1775 i 1782 i dels anys 1794-95, aquesta última provocada per l'arribada d'immigrants de l'Alt Empordà.

La gran pesta de 1652

L'estiu de 1652, quan només s'havien produït els primers morts per contagi, el rector de la parròquia de Sant Martí anotava en el llibre d'òbits: "Deu nos guardi de tan gran castig per sa infinita bondat i misericordia". El càstig a què feia referència el mossèn era la pesta bubònica, que s'estengué ràpidament l'estiu d'aquell any i causà estralls al municipi: una mortalitat desastrosa, la més destacada dels segles moderns a Palafrugell.

La pesta, que havia començat l'any 1651 a València i va durar fins l'any 1654, va ser l'últim gran contagi que va assotar el país. Des d'aquella ciutat es va estendre per tota la Mediterrània i va afectar, segons els càlculs que s'han fet, entre un 15 % i un màxim prou versemblant del 25 % de la població catalana. En el primer moment, va arribar a Girona, i a partir del 1652 va començar a afectar el litoral del Baix Empordà. L'any 1652 l'epidèmia va causar a la vila 174 morts per contagi, 87 homes, 78 dones i 9 albat, tot i que el nombre final d'infants morts segurament va ser molt superior. Només en un dia, el 26 de juliol, a la morberia van morir set persones, entre elles mossèn Joan Casanoves, que havia marxat de Palafrugell contagiats i hi havia tornat, així com dos dels fossers o enterraments de la casa: en Lluís Morau i el Sordet, un pobre mendicant, junt amb un seu fill albat. La muller del Sordet ja havia mort de pesta poc temps abans, el 17 de maig.

L'any 1653 hi va haver 56 enterraments, 17 de dones i 39 d'homes, la majoria per contagi, mentre que la mitjana de morts per any durant la dècada anterior a l'aparició de la pesta havia estat de 25. En dos anys, la vila havia perdut uns 230 habitants.

Per combatre la pesta les autoritats van adoptar tota mena de mesures. La Universitat de la vila va crear una morberia per fer front a la pesta, que fou l'encarregada no només de procurar una mena d'hospital, on la Universitat es feia càrrec de l'alimentació, la higiene, el tractament i la mort dels malalts, sinó també de vigilar, amb els morbers armats, que els empestats no es moguessin d'allà on eren aïllats. Gràcies a la transcripció d'un llibre de rebuts de 1652 d'aquesta comissió municipal (PUJOL-BUSQUETS, Gemma, 1999), sabem que la Universitat es va gastar 2.700 lliures per pagar els cirurgians que curaven els malalts, per aprovisionar-los d'aliments, de roba i dels ungüents que proporcionaven apotecaris i droguers, encara que una part d'aquests diners va servir a la Universitat per liquidar censals a diversos veïns de Palafrugell i les poblacions del voltant.

Altres mesures per combatre l'epidèmia van ser contractar professionals de la salut pública, cirurgians com en Pere Serra, o aïllar els empestats, descrits en els documents antics com els *abarracats*.

L'església de Llofriu situada al lloc
on hi havia hagut l'antiga vila i les muralles.

El contracte del cirurgià Pere Serra

En les diverses actes notariales de l'any 1652 que hi ha a l'Arxiu Històric de Girona, gairebé es pot palpar la tragèdia que representava aquell mal contagiós, que s'emportava la gent d'un dia per l'altre i no tenia aturador. Les autoritats de Palafrugell feien mans i mànigues per protegir-se d'aquell mal inexorable. Una de les mesures va ser firmar un contracte el deu de maig de 1652 amb Pere Serra, un cirurgià fadrí que tenia com a obligació curar els sospitosos de contagi, fossin d'on fossin, dins del terme, seguint les ordres de l'inquisidor del Sant Ofici i dels morbers.

Segons el document, havia de visitar-los dues vegades diàries, si era necessari i el mal de pesta ho requeria, a més d'actuar segons el seu criteri de cirurgia per arribar al guariment. Els jurats i consellers havien de proporcionar-li les medicines i els ungüents que demanés, que anaven a càrrec de la Universitat. Dels pobres i dels que no ho eren tant, "ja es cobraria un cop Nostre Senyor els hagués salvat del mal i tornat la salut".

A Pere Serra se li havia de pagar la despesa, proporcionar-li roba de llit i una casa amb una dona que el cuidés i donar-li trenta lliures cada mes. A més d'això, se li havia d'abonar el que s'havia gastat per fer el soldat a Girona.

Aquella *conducta* tenia una durada prevista de quatre mesos i, en compensació dels treballs de visitar i curar els malalts, mitjançant la divina gràcia, se l'enfranquia, és a dir, se l'alliberava, per tota la seva vida natural, tant de fer guàrdies a causa de la pesta o dels enemics (les que se solien fer en totes les viles), com d'albergar soldats de peu o a cavall a casa seva. A part d'això, quedava exempt de pagar talles, rendes de diners o qualssevol altres càrrecs o impostos que es poguessin recaptar.

Pere Serra s'obligava, doncs, a visitar tots els qui tinguessin mal de pesta amb la condició que, si ell moria abans d'haver passat els quatre mesos, només se'l pagaria a prorrata del temps que hagués actuat.

Pag. 33:
Testament
d'Elisabet Puig,
muller de
Salvi Prats,
embarracada
als Torrents
pel perill de pesta.

PF-168 MANUAL 1651
JOSEP BRUGAROL, AHG.

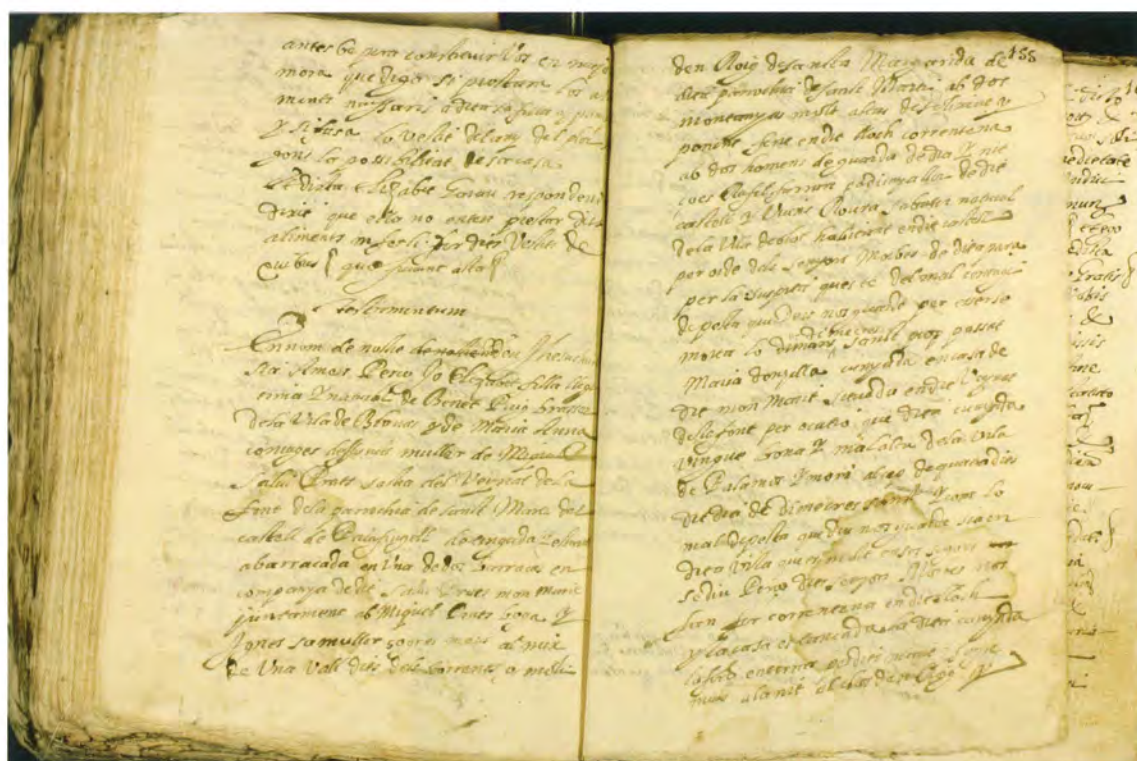
Una barraca
de vinya dels
Torrents.
Un dels paratges
on va haver-hi
embarracats
durant la pesta
de l'any 1652.

Però aquest cirurgià tampoc no es va escapar de l'epidèmia. El dia 26 de juny feia testament a la morberia, i allà va morir dos o tres dies més tard. En aquest testament, a més de detallar, entre altres coses, tot el que li devien diverses persones per la *conducta* —una colla de mitges quarteres de blat—, també deixava constància de les 15 lliures que li devia la Universitat: les que ell s'havia gastat abans per deslliurar-se de fer el soldat i anar a la guerra, a més de la prorrata del temps que havia estat a la morberia. Tot això ho havia d'heretar el seu nebot Sebastià Serra, a més d'una barca i una xàvega que el cirurgià tenia a mitges amb algú altre.

Els embarracats: La lluita contra la pesta i el pànic al contagi

El perill era constant, el contagi havia començat el mes de maig. Al veïnat de la Carrera, al Bruguerol, a casa de Sebastià Bofill, van morir ell mateix, la seva muller i dues filles, i a la d'Antoni Soler, un seu fill i una filla de la vídua Roig de les Botines. Pere Galí, cirurgià fadrí, morí a casa de Josep Servià, jurat primer, embarracat, cap a Tamariu, amb la seva muller, dues criatures i la germana. També, a casa de Miquel Prats, àlies *Boga de la Font*, havien mort tres persones més i un albat, a més d'una seva filla, que havia mort el Dimecres Sant. Tant a Miquel Prats com a la seva muller, el seu fill i la jove, junt amb altra gent, els van obligar a embarracar-se al paratge dels Torrents.

Precisament en aquella zona dels Torrents, la jove Elisabet Puig de Blanes, muller de Salvi Prats, en veure's atrapada, va fer un testament en què descriu la zona on eren i la forma en què havien actuat per evitar el contagi. Aquest document és un testimoni clar del que van patir els nostres avantpassats i, a més de fer-nos saber que hi havia un molí a la zona dels Torrents, ens confirma dos fets. El primer és el pànic i la por que la gent tenia al contagi. El segon, l'enterrament dels cossos dels empestats, a la nit i en qualsevol racó. De fet, ja hi ha constància d'aquests enterraments prop de l'hortal d'en Pou i de l'horta d'en Carles.

El testament d'Elisabet Puig, un testimoni dels embarracats

Elisabet Puig va dictar el següent testament a la vall anomenada dels Torrents, segons l'acta del notari Miquel Pouplana, substituït de Josep Brugarol, del dia 13 d'abril de l'any 1652, davant dels testimonis Joan Bonet, jove pagès de Vila-seca; Josep Prats, corder; el seu germà, Joan Prats; Vicenç Roura, sabater, i Rafel Ferran, pedrenyaler (serraller), tots veïns de Palafrugell.

"En nom de nostre [de nostre] Déu Jhesuchrist sia amen. Per-çò jo Elizabet, filla illegítima i natural de Benet Puig, brasser de la vila de Blanas i de Maria Anna, conyuges defunts, muller de [Miquel] Salvi Prats, sastra del veïnat de la Font, de la parrochia de Sant Martí del castell de Palafrugell, detinguda i estant abarracada en una de dos barracas, en companyia de dit Salvi Prats, mon marit, juntament ab Miquel Prats Boga i Ignès, sa muller, sogres meus al mix de una vall dels Torrents, o molí d'en Roig de Santa Margarida, de dita parrochia de Sant Martí, ab dos montanyas molt altas de sol-ixent i ponent, fent en dit lloch correntena ab dos homens de guarda de dia i nit, ço-és Rafel Farran, padrinyaler de dit castell i Vicens Roura, sabater, natural de la vila de Olot, habitant en dit castell. Per orde dels senyors morbés de dita parrochia, per la suspita qu-es té del mal contagi de pesta, que Déu nos guarde, per esser-se morta lo [dimarts] dimecres sant prop passat, Maria, donzella cunyada, en casa de dit mon marit, situada en dit veïnat de la Font, per ocasió que dita cunyada vingué bona i malalta de la vila de Palamós i morí al cap de quatre dies, dit dia de dimecres sant. I com lo mal de-pesta, que Déu nos guarde, sia en dita vila que és molt ensés, segons se diu, per-çò, dits senyors morbés nos fan fer correntena en dit lloch i la casa és tancada. La dita cunyada, la feran enterrar per

L'ermita de Sant Ramon d'Ermedàs, construïda en un camp del mas Andreu, del domini de la comanda d'Aiguaviva, que va donar la família Fina.

dits marit i sogre meus a la nit, al clos d'en Roig. I estant lo notari i testimonis de la part de tremontana i-jo de mix dia, al mix del torrent, fent tremontana forta i fresca, alguns cent o més passos lluny de mi, tots contravent, detinguda segons sospito de-dit mal de-pesta, que Déu nos guarde, del costat dret enves la malella, qu'em dóna molta pena, del qual tem morir, estant en mon bo i sa enteniment i ab ma ferma loquela, fas i orden lu present meu testament o última i derrera voluntat mia, en i ab-lo qual pos i elegesch en manumissor meu, ço-és, a saber: Joan Vives i Millàs, sarraller i padrinyaler del veïnat de-la Caritat de dita parrochia de Sant Martí, de dit castell [oncle] [de dit castell] al qual do i conferesch ple poder i omnimoda facultat de exequir i complir lo present meu testament, axí com baix trobaran scrit i per mi ordenat."

El marit de l'Elisabet Puig, Salvi Prats, sastre del veïnat de la Font, també va fer testament uns dies abans de la seva muller, el 7 d'abril. Al testament consta que el diumenge 25 de març de 1652 va anar a buscar la seva germana Maria a casa del negociant Pere Gallart de Palamós, on feia de minyona. La germana d'en Salvi va morir el dimecres següent, tot sembla indicar que contagiada per la pesta. Per aquest motiu, els morbers de Palafrugell no la van deixar portar al cementiri i, el mateix dimecres, en Salvi Prats i l'avi la van haver d'enterrar al clos d'en Roig de les Botines, entre les onze i les dotze de la nit. El sastre de la Font va estar obligat a fer quarantena, embarracat en dues barraques dels Torrents, amb el seu pare i la seva mare, la seva esposa Elisabet i dues filles: la Bàrbara, de quatre anys, i la Caterina, infant de llet; a més de la seva sogra, un minyó de Blanes i una donzella, filla de la vídua Roig. Vigilats de dia i de nit per Rafel Ferran i Vicenç Roura, que havien cobrat cinquanta lliures per aquella feina, degueren veure passar els seus darrers dies sense gaires esperances de sobreviure.

La tragèdia de la família del notari Brugarol

Un altre exemple de les mesures dràstiques que es prenen quan arribava la pesta, per evitar que s'estengués pel poble, queda prou detallat a l'acta, de 24 d'agost de 1652, que va fer redactar el mateix notari Josep Brugarol, a Mont-ras. El notari, després de perdre dues filles i d'haver estat reclòs, embarracat, al puig Tolrà de Mont-ras, des del sis de juliol al catorze d'agost de l'any 1652, es va salvar de la pesta junt amb la resta de la seva família.

Ramon Vidal, familiar del Sant Ofici de la Inquisició; Sebastià Mateu, de la morberia de Palafrugell; Sebastià Llorens, batlle de la pesta de la parròquia, i Paulí Esteve, de Mont-ras, van ser els encarregats de donar testimoniatge i comprovar qualsevol rumor o símptoma de malaltia que pogués afectar la població de Palafrugell quan van aparèixer els primers brots de la pesta de 1652. En el següent document certifiquen que la família del notari Josep Brugarol ha estat embarracada a Mont-ras.

“Com lo primer die del mes de juliol prop passat, lo doctor Joseph Brugarol, notari. publich del castell y terme de Palafrugell, Maria sa muller, Mònica de edad de sis anys, Catharina, de edad de sinch anys, Anna de edad de dos anys, de dits conjuges fillas, Miquel Lantisclar, de dit Brugarol nebot, de edad de catorsa anys y Magdalena Pi, de aquells cunyada, isqueren del dit castell de Palafrugell, los quals de voluntat nostra se abarracaran en una barraca en lo Puig d'en Tolrà de dita parrochia Montrras y per nosaltres, lo mateix die, los fonch donadas dos guardas permanents de die y de nit, fins lo die baix scrit, a vista de dita barraca i de dits abarracats. Al cap de sinch dies se enmalaltiran las ditas Mònica y Magdalena las quals, encontinent, foren tretas de dita barraca y foren aportadas en la morberia de dit castell, en la qual (per voluntad de Déu) moriren. Y, en continent, per orde de nostre, los demés dalt dits abarracats y-purgants, isqueren de dita

Façana renaixentista de la casa que Joan Jausí,
pícapedrer francès, mestre major de l'obra nova
de l'església de Palafrugell,
va fer construir en el barri de la Font.

barraca y estigueren per spay de dos dies y dos nits (mediant ditas guardas) a la cerena, y en lo endemà de dits dos dies, que era lo dilluns, per orde nostre, foren portats més amont de dit Puig Tolrrà, de part de ponent da aquell dos barracas, en las quals dits de-més purgants (mudats emperò primer de tota roba, rentats ab vinagra ab deguda forma y passats per mig de un foch) entraran en dites dos barraques a-sis de dit mes de juliol, assistint los damunt dites guardas, los quals abarracants, des de dit die de sis de juliol, fins lo die de catorsa del corrent mes de agost, an sempre habitat dos barraques y per voluntat de Déu an obtinguda entera salud y-an sempre estat obedients a dites guardas y-an guardat tot lo modo que, semblants purgants acostumats, son obligats de guardar. Y vistas dites, s'els a donada libera entrada en dita parrochia, dit die de catorsa de agost baix scrit y de dit die fins lo present die baix scrit an tingut y tenen libere pratiga en dita Parrochia de Montras.”

En el llibre d'òbits de Palafrugell consta que el 21 de juliol de 1652 va morir, per contagi, una filla del notari Brugarol (de tanta desgràcia que hi havia, de l'altra filla ni se'n parla). Elisabet, germana del notari, casada amb Llantisclar i mare del vailet que també era a la barraca amb el seu oncle, va morir el 10 de febrer de 1653. El notari no va viure gaire més: morí el 14 de novembre de 1654. Mentrestant, però, encara va tenir dos fills: Francesc, nascut el 31 de juliol de 1653, i Jacint, el 7 d'abril de 1655, tot i que aquest últim ja ni el va conèixer. En canvi, la seva muller Maria, filla de Joan Francesc Pagès i Margarida, de Montras, va viure fins al 20 de març de 1673.

Acord de la Universitat sobre la manutenció de pa al castell de Palafrugell (1652)

Segons un acord de la Universitat, a finals de juliol de 1652, hi havia una trentena de persones embarracades. Tal com es pot comprovar en el document transcrit a continuació, a més de la qüestió sanitària, hi havia una preocupació per la manutenció. Josep Servià i Miquel Miró, jurats; Joan Deulofeu; Sebastià Martinell; Baudili Amir; Joan Bonet, menor de dies, i Jaume Oliu, consellers elegits el 10 de maig del 1652, acorden de forma unànime i sense discrepància el que consta a l'acta de la reunió estesa pel notari Miquel Pouplana, substituït de Josep Brugarol, el dia 26 de juliol d'aquell any.

“Sabent i atnent que en lo present castell i terme de Palafrugell, en lo qual permetent-ho així Déu, hi ha de present mal contagiós i per ocasió de dit contagi las parrochias de Montras, Llofriu, Ermedàs, terme i parrochias de dit castell i los circunvehins de aquell, nos tenen atacats i posat pal, que ningú dels singulars de la present parrochia de Palafrugell no poden axir de dita parrochia de Palafrugell i havent molta pobra gent en dita parrochia de Palafrugell que pateran de fam per no tanir pa, ni farina, per no poder axir fora del present terme a cercar, se amenirà i maiorment avent-hi com hi ha serca de trenta personas abarracadas de dit mal de pesta, que Déu nos guardi, per ocasió de dit contagi, nos pot traure lo blat que vui és en la botiga de blat de la present Universitat, del any passat i present any, i així és forsós aver-ne de comprar, com se han ja compradas cent quarteras de mossen Genís Alió Martí, de Torroella de Montgrí i de aquellas ne se a de fer farina, que posada assí de la quartera a catorsa lliuras i deu sous i a-mixas

molturas, de-las qual se ha de crear censal a dit Martí i Alió, de catorsa centes lliuras de propietat, que és a rahó de catorse lliuras quartera. Se dóna facultat a dit honorable Miquel Miró, jurat segon, que fassa pastar, i portat que fassa donar lo pa als singulars quin demanaran de dit castell, a rahó de dos sous i dos dinés lliura de-pa i quant se tindrà pràtiga, que-tot lo pus serà fiat qu-es cobria dels qui no-seran pobras i assó és per que dits singulars no patescan, ni los abarracats i així, com-se-diu, dit jurat tinga de-sa facultat de donar dit pa i dit Sebastià Martinella, que tinga carrach de donar la farina, axí mateix, als singulars los que conexeran, que ara no tenen dinés i després qu-es cobria i aportaran llur compte de-tot-lo que hauran rebut i se deurà. Perqué essent fora lo mal se puga cobrar, lo qu-es deurà i pagar ans-lo rebut com lo rebudor.”

Segons consta a la dovella
del portal, la casa de
Joan Jausí es va acabar l'any
1595, cinc anys després
d'haver-se concedit la
licència d'obres.

La immigració francesa

Els fluxos migratoris

Entre finals del segle XV i mitjan segle XVII, el Principat va acollir una important immigració francesa. Els historiadors Jordi Nadal i Emili Giralt apunten, al que és, encara avui, el llibre de referència (NADAL, J. i GIRALT, 1960), que la pèrdua de població al Principat a causa de les epidèmies i de la fam del segle XV va provocar una preocupant falta de mà d'obra. Això, al costat de la crisi econòmica que hi havia llavors a França, on els sectors més humils havien patit una important reducció de la seva renda; l'augment del bandolerisme al sector pirinenc, i les cruentes guerres de religió entre els cristians, anomenats heretges, i els catòlics, van fer venir milers de francesos cap a Catalunya.

Els mateixos autors expliquen que l'àrea d'emigració francesa s'estenia dels Pirineus als contraforts del Massís Central i que es tractava d'una immigració jove, que buscava feina i s'ocupava en treballs estacionaris. De moment, els viatges eren d'anada i tornada, però en el transcurs del temps, sobretot si es casaven, s'establien i arrelaven en el lloc d'acolliment.

Encara que no se sap exactament què venien a fer tots els francesos que van arribar a Palafrugell i en quina situació vivien, s'han recollit dades que permeten fer-se una idea de l'ofici o professió de gairebé la meitat d'ells.

Per conèixer la presència d'immigrants francesos al municipi s'han utilitzat dues fonts d'informació. La primera, apuntada en l'obra dels professors Nadal i Giralt, és la Matricula dels francesos residents a la costa ca-

talana (1637), que censava els francesos residents a la costa del Principat. El document, creat arran de la guerra entre Espanya i França, va ser elaborat amb finalitat repressiva i fiscal quan des de Madrid, amb el comte duc d'Olivares al capdavant, es va iniciar una política d'hostilitat sistemàtica contra els francesos i, fins i tot, es van donar instruccions per embargar els béns de les persones nascudes al país veí. La part del cens que correspon a la nostra costa, des de Llançà fins a Blanes, va ser elaborada per Joan Antoni Pujades, llicenciat en dret i veí de Figueres, i és un document de primer ordre per saber quants francesos vivien a la nostra costa, en aquell temps.

La segona font d'informació correspon als registres parroquials. El buidatge d'aquests llibres ha permès seguir el cicle migratori i ha proporcionat més notícies sobre el fenomen, com per exemple, la professió dels immigrants. A més de les anotacions dels llibres de matrimonis, que comencen l'any 1575, quan la immigració francesa es trobava en el seu punt màxim, s'han utilitzat també els registres de defuncions i de naixements, on se solia anotar l'origen geogràfic del difunt o dels pares de la criatura.

Si es consideren les dades de la matrícula de l'any 1637, la immigració francesa a Palafrugell era un fenomen minoritari. Del total de 473 immigrants establerts a la costa en aquest període, només 9 corresponien a Palafrugell, una xifra bastant insignificant en comparació amb la d'altres poblacions, que concentraven molt més gruix migratori, com Torroella de Montgrí, Palamós o Sant Feliu de Guíxols, amb un nombre d'habitants semblant al de Palafrugell, però amb un percentatge de població immigrada força superior.

Arribats a aquest punt, s'ha de tenir en compte que el cens de 1637 va ser elaborat quan el cicle migratori començava a anar de baixa. En canvi, els registres parroquials reflecteixen la presència d'immigrants francesos a la vila des de principis del segle XVI, amb un flux migratori que arriba, com a la resta de la costa empordanesa, a la seva plenitud entre els anys 1580 i 1630, si bé en unes proporcions bastant més reduïdes que en altres municipis de la costa, com podria ser Palamós. Tal com es pot veure en els llibres de matrimonis, just en el moment en què s'elabora la matrícula del 1637, la presència d'immigrants declina a causa d'un empitjorament de les condicions de vida dels francesos al Principat i de l'acabament de les guerres de religió a França. S'ha de tenir present que, a França, l'any 1628 s'havia rendit l'últim reducte hugonot i que fou l'any 1625 quan Madrid decretà l'embargament total dels béns dels francesos que vivien en els regnes de la corona, decret que va afectar sobretot les classes més humils. Els francesos van entendre aviat que Catalunya ja no era la terra de les oportunitats, sinó que s'havia convertit en una zona hostil als seus interessos.

**TAULA 3. Naixements, defuncions i matrimonis francesos
a la parròquia de Palafrugell**

Naixements				Defuncions			Matrimonis		
	Total naixements	Pare francès		Total defuncions	Difunts francesos		Total matrimonis	Marit francès	
		%	Xif. abs.		%	Xif.abs.		%	Xif. abs.
1551-55	113			—		—			2
1556-60	153	0,9	1	27		—			—
1561-65	139		—	45		—			—
1566-70	167		—	53	3,8	2			2
1571-75	217	1,8	3	83	2,4	2			5
1576-80	255	1,4	3	71		—	42	7,1	3
1581-85	256	0,9	2	93	2,2	2	40		—
1586-90	236		—	88	1,1	1	58		—
1591-95	294		—	106	1,9	2	70	4,3	3
1596-00	214	0,7	2	89	1,1	1	73	2,7	2
1601-05	254	0,9	2	62	3,2	2	58	3,4	2
1606-10	294	0,8	2	94	1,1	1	37		—
1611-15	273	0,3	1	132		—	40	5	2
1616-20	313	0,4	1	93		—	36	2,8	1
1621-25	274	0,3	1	96		—	54	7,4	4
1626-30	298	1,8	5	90		—	38	2,6	1
1631-35	293	0,3	1	151	0,7	1	22	4,5	1
1636-40	263		—	145	3,4	5	13		—
1641-45	268		—	124	4,8	6	13		—
1646-50	294		—	116	1,7	2	28		—
1651-55	229		—	334	0,6	2	26		—
1656-60	269		—	112	1,9	2	23	13	3
1661-65	279	0,7	2	78	1,3	1	47		—
1666-70	305	0,4	1	76		—	44		—
1671-75	300		—	118	1,7	2	45		—
1676-80	259		—	81	1,2	1	25		—
1681-85	279		—	66	1,5	1	17	0,6	1
1686-90	290	0,4	1	88		—	40		—
1691-95	245		—	242	0,8	2	34		—
1696-00	309		—	87	4,6	4	88	0,11	—
1701-05	370		—	102		—	54		—
1706-10	383		—	121	2,5	3	75		—
1711-15	375		—	263	1,5	4	82	0,24	2
1716-20	370	0,3	1	215		—	67		—

(Xif. abs. = xifra absoluta)

Font: Registres parroquials. APSMP.

La professió dels francesos

Quin ofici tenien els francesos que van venir a Palafrugell? D'entrada, les dades que hi ha a continuació (Taula 4) poden ser enganyoses, ja que només es coneix la professió d'una meitat dels francesos que hi vivien. Per tant, de resultes de la manca d'informació, les deduccions que segueixen podrien molt ben ser incompletes o parcials.

Un nombre força important dels francesos que es van establir a Palafrugell al llarg del segle XVII devien ser immigrants vinculats als sectors de l'artesania i de la construcció. Dins d'aquest sector, sobresurten els mestres de cases, que constituïen el gruix més destacat de la immigració i que demostren el pes que degué tenir aquest col·lectiu al llarg dels segles XVI i XVII en la construcció d'edificis. Un dels francesos més destacats de qui es té notícia fou Joan Jauzí o Jausí, mestre major de l'obra nova de l'església de Palafrugell. Aquest francès de probable origen occità (en occità antic *Jauze* vol dir 'goig') va viure a Palafrugell amb la seva muller Marianna, com a mínim, des de l'any 1591 al 1605. En aquesta població van tenir diversos fills: Joan (1591), Margarida (1592), Marianna (1595), Narcís (1597), Joan Baptista (1598) i Caterina (1601). A la casa on vivia i que va fer construir a l'altre costat de carrer de la capella de l'hospital, segons la llicència d'obres o d'establiment del 24 de novembre de l'any 1591, a la clau de pedra del portal de la magnífica façana gòtica es llegeix clarament qui en fou el constructor: Joanes Jauzi 1596. Per la llicència d'obres va haver de lliurar dos capons, bons i de bon rebre, al benefici de la Verge Maria, que en tenia el domini directe, i en compensació del delme que es deixava de pagar pel terreny, havia d'abonar cada any per Nadal 1 sou barcelonès de tern. El fet que els testimonis d'aquest *Stabilimentum* fossin dos personatges importants: Pere Riera de Plaça, mercader, i Salvador Marquès, negociant,

Una imatge actual
de l'antiga plaça del Gra,
al capdavant del carrer
dels Cavallers, on es feia
el mercat.

fa pensar que Joan Jausí devia estar ben integrat en la societat del poble, on fins i tot s'havia comprat una vinya cap a Sant Sebastià, que li devia assegurar el consum propi de vi.

Molt per sota, hi ha els francesos dedicats al sector de la fusta: els fusters, un complement de la construcció, i els serradors, que denoten una certa rellevància de l'explotació forestal als boscos; i els del sector del metall: ferrers, calderers, serrallers o manyans; del vestit, el calçat, els teixits o el comerç: sastres, sabaters, teixidors, mercers; o dels serveis, com els traginers, etcètera.

Entre els descendents dels francesos també hi va haver algun comerciant o negociant. Quant al nombre de francesos que treballaven la terra, s'ha de suposar que devia ser força superior al que reflecteixen els registres parroquials; entre altres raons, perquè a la matrícula de 1637 la meitat dels declarants deien que eren pagesos. Sigui com sigui, el terme treballador per indicar l'"agricultor" o el "bracer" francès, denota l'existència d'un altre tipus d'immigració no especialitzada. Aquests francesos que treballaven la terra solien ser joves bracers a sou –en la majoria dels casos, fadrins– dels senyors o dels pagesos que tenien el domini útil dels masos i de la terra. Més d'una mestressa, en quedar vídua, es va casar amb algun mosso francès per poder pujar la família i donar continuïtat a l'explotació del mas. En part, es va facilitar així la integració dels francesos a la comunitat local, que no sempre va ser fàcil, doncs existia un clar rebuig a l'emigrant.

Si bé Palafrugell no era una localitat fronterera, com alguns municipis de l'Alt Empordà, cal destacar també la presència de soldats francesos, capturats i portats a l'hospital, durant la Guerra dels Segadors i en les diverses guerres que hi va haver entre Espanya i França a finals del segle XVII.

TAULA 4. La professió dels francesos (1551-1720)

Professió i sector	Nombre	%
Bracer	1	
Treballador	5	
Pescador	1	
Agricultura i pesca	7	1,1
Calderer	1	
Fuster	3	
Ferrer	1	
Mercer	1	
Mestre d'aixa	2	
Mestre de cases	19	
Rajoler	1	
Sabater	4	
Serrador	4	
Serraller	1	
Teixidor	4	
Artesania i manufactura	41	65,1
Flequer	1	
Moliner	1	
Alimentació	2	3,2
Traginer	3	
Carreter	1	
Transport	4	6,3
Soldats i militars	9	14,3

Font: Registres parroquials. APSMP.

Els immigrants d'altres procedències

Quan els emigrants no eren de parla catalana o occitana, les anotacions que trobem en els llibres parroquials són d'una gran confusió. Més d'un prevere devia tenir treballs per apuntar aquells estranys noms, cognoms o llocs d'origen dels forasters que es casaven, tenien fills o es morien a Palafrugell. Això fa que, tot sovint, sigui molt difícil esbrinar què hi ha escrit. El fet que no solien fer constar mai el cognom de la muller ho acaba de complicar i fa perdre precisió en el seguiment dels llinatges.

Al cens de Palafrugell crida l'atenció la quasi inexistència de cognoms jueus entre la gent que hi vivia antigament. Mentre que en alguna població veïna, com Torroella de Montgrí o la Bisbal, hi havia una important comunitat jueva que es dedicava al comerç i sovint a deixar diners, sembla que a la nostra vila només teníem els Salom, els Salamó, els Ramon i algun Isach escadusser. Qui sap si les perspectives de fer-hi negoci eren menys atractives que les que oferia algun dels altres pobles veïns.

Uns quants cognoms d'origen foraster no han tingut continuïtat a Palafrugell, mentre que uns altres han quedat fàcilment integrats en els cognoms locals, sobretot els que ja eren de grafia catalana, tal com es pot veure entre els exemples detallats a continuació per ordre alfabètic, amb l'any on apareix documentat per primera vegada, l'ofici, el lloc d'origen i altres dades disponibles.

Cognoms d'origen estranger a Palafrugell

Origen alemany

Andreas Barbarix (1662), hospitaler,
casat amb Caterina

Caterina Feltraparia (1712),
padrina d'una filla d'Olingren

Jordi Fischer (1712), soldat, casat

Nicolau Fuchs (1712), soldat, Naimorch?,
padrí d'un fill de Fischer

Andreu Olingren (1708), soldat, casat amb Anastàsia

Matias Welter, soldat, padrí d'una filla d'Olingren

Origen austríac

Maria Barbara Rosmarin (1712), Àustria,
padrina d'un fill de Fischer

Origen francès

Domingo Arrigo Marca (1714), Marsella,
padrí d'una filla de Matias Pasqal, traginer

Joan Ballo (1595), casat amb Caterina

Jordi Baixés (1624), mestre de cases,
casat amb Eulàlia

Bartolomeu (1600), París, serraller,
casat amb Nicole

Pere Bonavila (1713), Bordeus, taper,
casat amb Jana Charles, també francesa

Bris (1661), mestre de cases, casat amb Elisabet

Bussot (1625), mestre de cases,
casat amb Marianna Salgas

Guillem Calvó (1595), casat amb Marianna

Arnau Casas (1580), casat amb Margarida

Peri Corante (1588), Marsella, patró de barca,
padrí d'una filla de Deulofeu, barriler

Duran Crespi (1659), sabater, casat amb Maria

Joan Delbey (1552), teixidor, casat

Anna Maria Dispart (1697),
padrina d'una filla del soldat de la Duare

Lluís de la Duare (1697), soldat fuseller,
casat amb Margrida Legal, també francesa

Carles Dupré (1711), flequer, Beziers,
casat amb Margarida

Baltasar Gasch (1624), casat amb Clara

Ramon Gasch (1624),
padrí d'una filla de Baltasar Gasch

Ramon Girbal, (1552), sastre, casat amb Margarida

Gil Girbal (1591), sastre,
casat amb Esperança Prats Peya

Joan Girbal o Girbau (1605), àlies *Tanteri*, sabater,
casat amb Victòria

Gourat (1601), casat amb Margarida

Josep Guàrdia (1799), emigrant, Perpinyà/Arlès,
casat amb Maria Balanda Pellicer, francesa

Joan Isach (1625), casat amb Margarida

Joan Jaume (1599), traginer, casat amb Damiana

Pere Jaume (1589), mercer,
padrí d'una filla de Guillem Secret, fuster

Jousié (1713), soldat, Autun/Borgonya,
casat amb Maria Cristina Bonacasa

Pere Lafont (1700), serrador, casat amb Feliça

Josep Lafont (1763), negociant

Bernat Laporta (1713), soldat,
padrí d'una filla Jousié

Anna Lasin (1713), padrina d'una filla Jousié

Coloma Llauger (1589), Cotlliure,
padrina d'un fill de Guillem Secret

Antoni Martí (1617), Marsella,
padrí d'una filla de Joan Prats, barriler

Mateu (1574), casat amb Elisabet

Joan Massares (1663), fuster, casat amb Antònia

Antoni Miquel (1659), calçater,
padrí d'una filla de Crespi

Francesca Moleson (1711), padrina de la filla Dupié

Joan Baptista Moret (1620), patró de barca,
Marsella, padrí d'un fill de Joan Amir, apotecari

Josep Paret (1621), Marsella,
padrí d'una filla de Miquel Prats

Daniel Pedia Escarlata (1697), soldat,
padrí d'una filla del soldat de la Duare

Antoni Pere Joan (1579), casat amb Antiga

Esteve Parés (1595), mestre de cases,
padrí d'un fill de Guillem Calvó

Rejot (1573), treballador, casat

Joan Rigau (1613), mestre de cases,
casat amb Eulàlia

Esteve Rigau (1615), teixidor, casat amb Margarida

Jacint Ristol (1633), bracer, pescador i teixidor,
casat amb Maria Deulofeu Martinell

Pere Ros (1720), Marsella, negociant,
padrí d'una filla de Joan Deulofeu, treballador

Francesc Samsó (1713), capità de fusellers,
Llacuna/Conflent, padrí d'una filla de Josep Grassot,
negociant

Guillem Secret (1573), fuster, casat amb Antiga

Robert (1566), casat

Guillem Marquès (1569), fuster,
casat amb Reparada

Pere Verges (1626),
casat amb Jaumeta, també francesa

Pere Vidal (1570), casat

Janot Vidandes (1575), Motul del bisbat de Cors,
casat amb Guillema Ventrosca, de la vila de
Castenet del bisbat de Tolouse

Pere Vignes (1711), Llumbes/Gascunya,
padrí de la filla Dupré

Clara Vignes (1711), Beziers/Llenguadoc,
padrina de la filla Dupré

Origen irlandès

Bernard Macon (1661), militar, casat amb Elena

Origen italià

Magdalena Bragundi (1734), pobre mendicant,
Savoia, filla d'Esteve Bragundi, pobre

Detall de la llinda de l'any 1698
a la casa Roger (més tard can Rosés).

Bartomeu Camillo (1641), sastre, Nàpols,
casat amb Anna Servià

Llorenç Pannon (1641), bracer, Nàpols,
casat amb Magdalena

Àngel Albanes (1642), treballador, Nàpols,
casat amb Maria Albert

Domingo Vacca del Final (1718), àlies *Corder*,
Gènova, negociant, padrí d'un fill de Joan Ferrer

Origen flamenc

Maria Cristina Bona Casa (1713),
muller de Josep Jousié, soldat francès

Anna Francisca Lasin (1713),
padrina d'una filla de Josep Jousié, soldat francès

Altres ètnies (gitanos)

Josep Baptista (1706), casat amb Mariàngela

Antoni Boigas (1774), Figueres
casat amb Antònia Malla

Teresa Boigas (1774), Figueres,
germana d'Antoni Boigas

Josep Boigas (1706), Figueres,
pare d'Antoni, casat amb Mariàngela

Carles Malla (1774), Reus, pare d'Antònia Malla

Joan Baptista Patrach (1775), Girona,
casat amb Josefa Soler de Girona

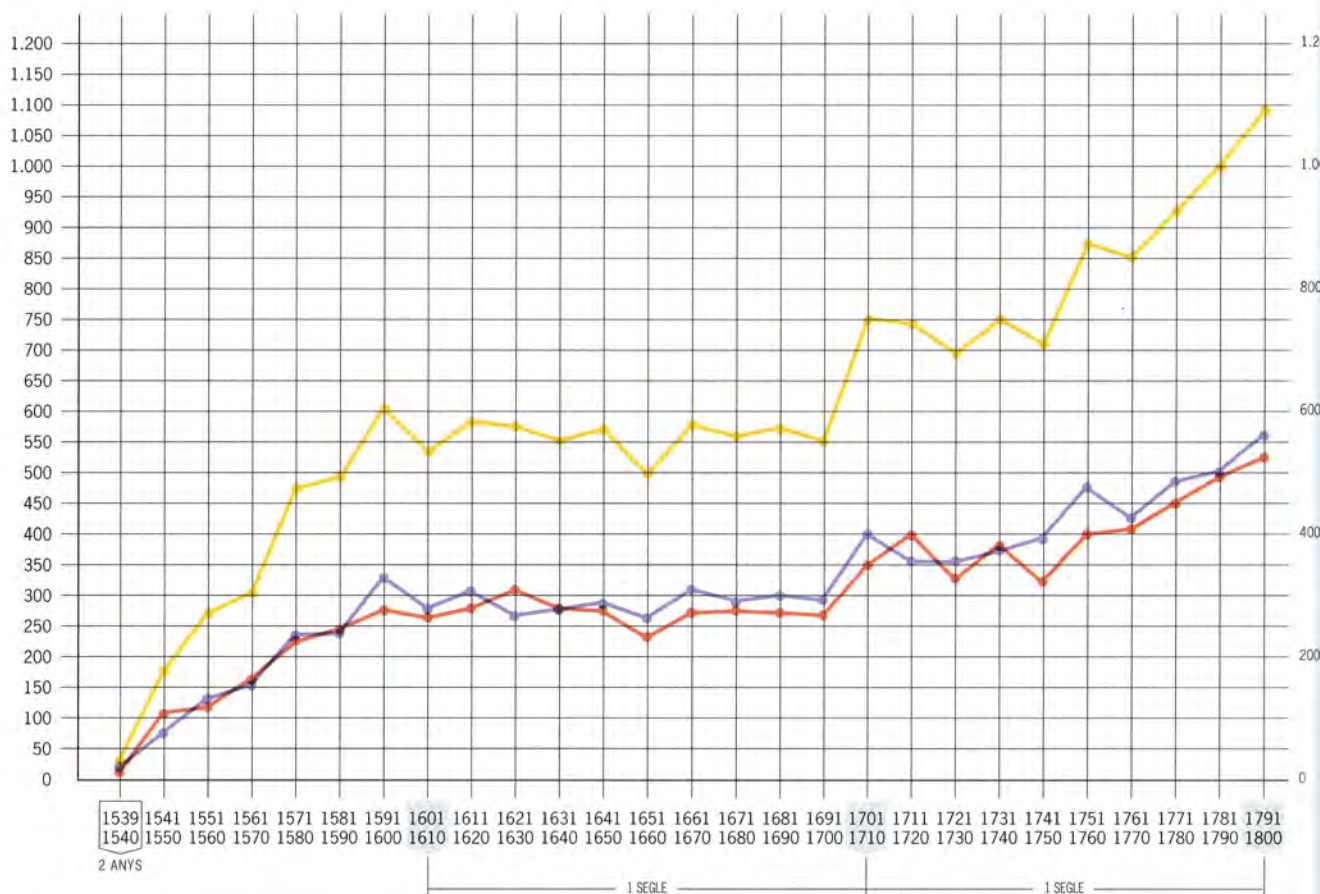
Antònia Malla (1774), Reus, muller d'Antoni Boigas

Francesc Puig (1774), la Bisbal,
padrí d'un fill d'Antoni Boigas

Maria Patrach (1775),
padrina d'un fill d'Antoni Patrach

Simó Rey (1775),
padrí d'un fill de Joan Baptista Patrach

Josepa Soler (1775), Girona,
filla de Josep Soler i Josefa

Gràfic de natalitat

Legend: — Total naixements homes i dones — Naixements homes — Naixements dones

ASSESSORAMENT: PERE TRIJUEQUE FONALLERAS.

Gràfic de matrimonis

Legend: — Total

ASSESSORAMENT: PERE TRIJUEQUE FONALLERAS.

Gràfic de defuncions

■ Total defuncions homes i dones
 ■ Defuncions homes
 ■ Defuncions dones
 ■ Defuncions albat

ASSESSORAMENT: PERE TRIJUEQUE FONALLERAS.

Els oficis i les activitats econòmiques

El paisatge agrari

Després de la crisi de la baixa edat mitjana, que va produir la reducció dels conreus, a partir del segle XVI hi va haver un increment en la superfície cultivada. Primer, i de forma gradual, van ser artigades les terres més bones i fèrtils i, després, les més dolentes, que també havien estat les primeres a ser abandonades. Encara que en aquest territori la ramaderia era minoritària, en comparació amb les terres de muntanya –com el Montgrí o les Gavarres–, l'ocupació de noves terres per dedicar-les a l'agricultura degué comportar més d'un conflicte amb els ramaders locals, sobretot amb els transhumants. A Palafrugell, els ramats pasturaven a la muntanya de Sant Sebastià, a les terres pantanoses, en algunes zones d'Ermedàs i prop de la costa.

En aquest terme, tan diversos eren els oficis com els paisatges agraris. A les planes de Santa Margarida, d'Ermedàs i de Vila-seca, de Mont-ras i de Llofriu, hi havia extensos conreus de secà i de sembradura. El guaret i l'alternança de conreus, en règim de rotació biennal, definien l'agricultura de la zona i de bona part del camp baixempordanès. Durant l'any que durava el guaret, els camps es deixaven oberts a la ramaderia, tot i que el període de repòs de la terra s'intentava reduir tant com fos possible i es cultivaven conreus de cicle biològic curt com el mill o els llegums. El blat, l'ordi i la civada es cultivaven en les terres més fèrtils, mentre que el mestall i el sègol, en les més magres. En zones properes a les rieres i als recs es plantava el lli i el cànem, uns productes artesanals indispensables per al consum. A més d'algun conreu intensiu d'horta a les *hortes d'amunt*, a la vora la Font i a les *hortes d'avall*, al sud del poble, hi havia una gran quantitat d'hortes amb arbres fruiters al costat de les cases. Fins i tot en el nucli de dins la vila. La fruita i les hortalisses eren aliments complementaris, bàsics per

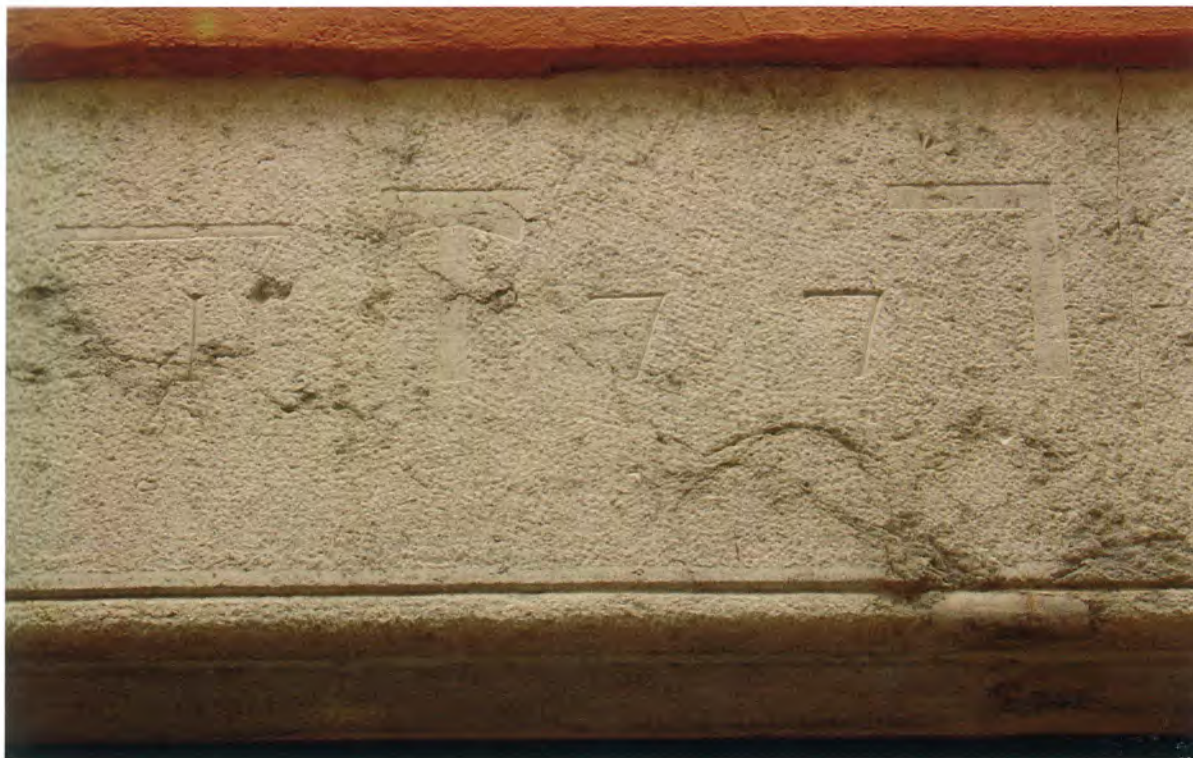
La vinya va ser dels conreus més abundants a partir del segle XVIII. El paratge de Cap de Gall havia servit sempre per plantar-hi vinya.

Pag. 55:
La maceta i l'esquadra que hi ha gravades a la llinda són representatives de l'ofici de mestre de cases.

a moltes famílies per poder sobreviure. El mateix prior tenia un hort o verger força gran que anava des del cantó del carrer dels Cavallers, que afronta amb l'església, fins a la part de tramuntana de la muralla. En altres llocs, els arbres servien per fixar el terreny amb les seves arrels.

És possible que el conreu intensiu de vinya fos present a la vila des de molt antic. En el segle XVII la vinya de Santa Anna, propietat del priorat i situada a la zona de la Musclera, a Tamariu, produïa una quantitat apreciable de vi, que es comercialitzava per via marítima. A la muntanya de Sant Sebastià i en altres parts de la costa, on predominaven els terrenys erms i improductius i algunes poques pastures, també hi havia vinyes i oliveres. Però, és a partir del segle XVIII quan el conreu de la vinya, que fins llavors havia estat destinat bàsicament al consum propi, es va convertir en el principal producte agrari de la vila, després dels cereals. Entre els anys 1728 i 1769, hi havia més de 130 vessanes de vinya en mans de tota mena de particulars, tant pagesos, com mariners, adroguers, negociants, sabaters, corders, paraires, treballadors, botiguers o doctors en medicina. Els ceps, juntament amb algunes extensions de plantes herbàcies, no solament van ocupar la costa sinó també terres ermes o boscoses en paratges com Cantallops, Cap de Gall, Cornella, la Portalada, Ros i els Torrents, a Palafrugell, i altres com Gubert o Boca de Porcs, a Ermedàs. A Mont-ras hi havia vinyes en zones muntanyoses, com Cucala i el Torrent Bo, i a Llofriu, al Sobirà, a Morena i a les Brugueres.

Les propietats a què tenien dret els veïns, els béns comunals, malgrat l'avanç de la societat feudal, van continuar existint. A Palafrugell també hi va haver els anomenats prats del comú, on els habitants tenien dret a pasturar el bestiar, caçar i recollir la llenya, els aglans i altres productes del bosc. Cap al costat de Tamariu i del puig de la Guarda (Sant Sebastià), a més dels comuns, hi havia algunes grans propietats, d'entre vuitanta i un centenar de vessanes. Dues d'aquestes pertanyien des de temps immemorial a les famílies Barnoy i Domènech del Ros i una altra, al mas de l'Hom, després mas Salom, de Vila-seca. Pel que sembla, Guillem de Pals i Gerard

Berengària havien venut a la comunitat de veïns de Palafrugell i d'Esclanyà una gran extensió de bosc a la vall de Tamariu. Segurament, es tractava dels comunals d'Aigua Xelida, propietat de la Universitat de Palafrugell i del priorat de Santa Anna, des de 1267. Aquests comunals van continuar en mans d'alguns propietaris de Palafrugell fins ben entrat el segle XX.

Als barris de Calella, Llafranc i Tamariu, la pesca i els seus oficis complementaris (fabricació de xarxes, salaó de peix...) eren les activitats bàsiques. Les captures es venien tant a les viles properes, a través dels mercats locals, com també en altres zones més allunyades de la costa, perquè gran part de la pesca era salada en els salins que proliferaven en gairebé totes les cales. Anxoves i sardines es pescaven i es conservaven en bótes de fusta, i el corall, la captura del qual era àmpliament estesa entre els pescadors locals, es venia a vaixells francesos i anglesos. A Begur i Palafrugell, des de l'any 1062 l'extracció del corall ja estava documentada.

El bosc era, finalment, un complement econòmic vital per a moltes famílies pageses, sobretot per als jornalers, que es quedaven sense feina quan minvava el treball al camp. Aleshores pujaven a les Gavarres i feien llenya i carbó, o es dedicaven a pelar suros, a mesura que va anar augmentant la producció en els obradors dels tapers, a partir del segle XVIII.

Els registres parroquials i els oficis. Límits i possibilitats

Un paisatge variat, ric i canviant es traduïa en una gran diversitat d'oficis, en què, tot i que els de la terra eren majoritaris, no faltaven activitats artesanals de tota mena. Els registres parroquials de baptismes, defuncions i matrimonis permeten reconstruir les característiques i l'evolució de la demografia local, però també són una rica font per estudiar els oficis que han existit a la vila des de mitjan segle XVI. No obstant això, per estudiar l'evolució dels oficis cal tenir en compte algunes limitacions que, com a font, ofereixen els registres parroquials:

a) Les conclusions a les quals es pot arribar sobre l'evolució dels oficis no són mai del tot reals, si només s'utilitzen els registres parroquials. Per concretar i estudiar millor les feines i les activitats econòmiques de la vila, la consulta s'hauria de completar amb altres fonts: talles, relacions nominals d'activitats i professions o, ja en el segle XVIII, amb el cadastre, la nova contribució directa que els Borbons van imposar a tot el territori català.

b) Cal tenir present també que, tot i que els llibres de baptismes i defuncions de la parròquia són bastant complets, presenten algunes mancances. El sagristà, o rector, segons la terminologia actual, no sempre anotava l'ocupació del difunt o dels pares de la criatura. En el cas dels homes, en un 18 % dels registres no s'ha pogut esbrinar l'ocupació que tenien, i en el cas de les dones, no s'indica pràcticament mai les feines que feien. Els registres parroquials no reflecteixen el pes que tenien les dones tant en el treball agrari femení, bàsic en la unitat familiar, com tampoc en el sector artesà, ni en el sector del comerç o en altres tasques fonamentals relacionades amb el mar, on se sap que les dones s'encarregaven d'arreglar les xarxes, salar i vendre el peix.

c) Cal indicar, finalment, que la classificació dels oficis per sectors econòmics té sempre un marge d'error, i no deixa de ser complicada, ja que es fa difícil de determinar a quin sector correspon cada ofici. Per exemple, els drapers fabricaven i venien draps i teles. Així, tant es podrien classificar en el sector *comerç* com també en el *tèxtil*, encara que, habitualment, el terme s'utilitzi per designar el mercader especialitzat en la venda de teixits. A més, gairebé tots els artesans eren també *botiguers*, perquè posaven a la venda tot allò que produïen; i possiblement tant els uns com els altres devien tenir terra i menar algun hort. Les categories de *treballador* o *bracer* encara presenten més dificultats, sobretot si es té en compte que, després del de *pagès*, solen ser els oficis més anomenats. Per si mateixa la definició de *treballador* o *bracer* no aporta gaires detalls: 'persona que viu del treball', és a dir, un assalariat que treballa a sou d'una altra persona. On s'han de classificar, doncs, els treballadors? En les societats de l'Antic Règim, caracteritzades per una industrialització inexistente o molt dèbil, els historiadors solen associar aquesta categoria al sector primari –bàsicament agricultura–, perquè és el més necessitat de mà d'obra, normalment barata. Però, de fet, el treballador o el bracer pertany a una categoria social composta de persones amb pocs recursos que sobreviuen gràcies al treball que ofereixen, entre d'altres, tant els propietaris de terres, com els patrons de barca, els traguers o, fins i tot, els blanquers.

Pedra de terme
que fa de llinda
entre Palafrugell
i Begur.

Classificació i evolució dels oficis (1539-1800)

La característica essencial del Palafrugell de l'Antic Règim, com de moltes de les ciutats i pobles de l'època preindustrial, és la seva diversitat d'oficis.

El principal grup d'oficis de Palafrugell entre 1539 i 1800 està vinculat amb la terra, perquè gran part de la població de l'època viu de l'agricultura. Així, segons els registres parroquials, el sector agrupava pagesos, treballadors, bracers o jornalers de la terra, masovers, hortolans, pastors i jornalers. En percentatge, representa un 38,5 % de la població activa en aquest període. Poc menys de la meitat d'aquests homes i dones eren jornalers i, per tant, treballaven per compte d'altri. Els registres també són ambigus a l'hora de definir l'altre gran grup, el dels propietaris agrupats en el terme *pagès*, perquè sota un mateix nom es barregen grans, mitjans i petits propietaris.

El segon gran grup correspon a les activitats relacionades amb el mar (14,3 %). S'hi inclouen els mariners, els pescadors, els patrons de barca, els pilots de mar, els mestres d'aixa o constructors de vaixells, els calafats i els corallers. Sovint els registres no diferencien entre l'ofici de mariner i el de pescador, i moltes vegades a una mateixa persona se li atribueixen els dos oficis indistintament.

Els altres dos sectors, el secundari i el terciari, són força més heterogenis. Ocupen menys gent i destaquen per la varietat de professions. Dins del primer gran sector, els principals oficis artesans estan relacionats amb activitats tèxtils (13 %): paraïres, teixidors, sastres, calceters, basters, abaixadors, passamaners, terrissers, cistellers, esclopers, a més dels tapers, un ofici que arribarà més tard. Segueixen a aquests els del grup de la construcció (5,3 %), que engloba mestres de cases, fusters, rajolers, terrissers i picapedrers. Per sota, el grup de la pell i del cuir (4,3 %), amb sabaters, blanquers i assaonadors, és ben destacable; com també el de la metal·lúrgia (3,1 %), amb ferrers, serrallers i calderers. Tot seguit trobem un munt de menestrals molt heterogeni

Casa del carrer
de la Font on
hi havia una
sastreria.

(10,7 %) que desenvolupa oficis complementaris, com els boters, els carreters, els serradors, els corders i força quantitat de barrillers, pescadors que es dedicaven a preparar salaons de peix, és a dir, a salar el peix perquè es conservés.

Dins de l'últim gran sector, el terciari, el principal grup d'oficis és format per aquells que es dedicaven al comerç (7,5 %), sobretot al detall, tot i que hi havia també comerciants que aprofitaven els mercats i les fires per fer negoci: els negociants i mercaders, que proveïen de matèries primeres els artesans, i els traginers, que feien arribar les mercaderies arreu. Dins d'aquest sector, cal destacar el grup de l'alimentació, amb adroguers, apotecaris, flequers i pastissers, moliners, peixaters i carnisers. En l'apartat del comerç, s'hi troben adroguers, apotecaris, botiguers de draps, marxants, mercers, quincallers, negociants i traginers.

Finalment, dins d'aquesta gamma d'oficis que es descriuen, hi ha tota una sèrie de professions liberals (3,3 %), com les que es podrien classificar dins l'àmbit del dret (procuradors, nuncis o porters reials, escriptors, notaris i doctors en lleis), de la sanitat (doctors en medicina, cirurgians/barbers, llevadores, hospitalers, manescals o veterinaris), de l'educació (mestres de minyons i de gramàtica) o de les arts (pintors, dauradors, escultors, músics...), sense oblidar el grup dels captaires, alguns d'ells, professionals.

És clar que, durant aquests dos segles, totes les feines, sobretot les artesanes, no van tenir pas la mateixa rellevància. Els cicles econòmics van influir en el creixement de la mà d'obra en un ofici en concret, en l'aparició de nous oficis i en la decadència d'altres. Durant el segle XVIII, malgrat que hi ha oficis que entren en crisi, en surten altres de nous, com el de taper. Atesa la magnitud que va tenir el creixement econòmic del set-cents a Catalunya, i en concret a l'Empordà, sembla oportú dividir aquesta llarga etapa en dues: del 1539 al 1700 i del 1700 al 1800. La primera està marcada per la crisi del segle XVII, després d'una època de relatiu benestar i d'expansió al camp, i la segona, pel creixement i l'especialització de l'agricultura i el comerç, així com per l'aparició de noves manufactures.

Llinda de la casa del carrer del Pedró Gran on vivia el serrador Robert Lluch en el segle XVI, amb la representació d'una de les seves eines.

Camperols i artesans

Fins ben entrat el segle XIX, gran part de la població de Palafrugell va viure de l'activitat camperola i dels oficis relacionats amb el camp. Però, durant els segles XVI i XVII, la pagesia va viure un procés que va iniciar-se amb la Sentència arbitral de Guadalupe i va accentuar-se a partir del segle XVI: la diferenciació de la comunitat pagesa entre grans, petits i mitjans propietaris, i els treballadors sense terra. D'una part, el tímid creixement econòmic que visqué la vila a partir de la segona meitat del segle XVI va donar lloc a una pagesia rica, els *pagesos grassos*, una minoria que va aconseguir l'ascens social gràcies a la compra i l'engrandiment del patrimoni. D'altra part, la gran majoria de pagesos va continuar cultivant extensions de terres petites i, fins i tot, alguns es van endeutar i van esdevenir jornalers a sou d'altres pagesos. De fet, és en aquesta època quan van créixer les incursions de pirates i corsaris, quan van engrandir-se i van fortificar-se els grans masos amb torres de defensa i de vigilància i quan va créixer la despesa pública de la Universitat en la xarxa defensiva del poble. Per tant, la construcció de les torres no només reflecteix l'apogeu del perill pirata i corsari sinó també una època de prosperitat agrària al camp, és a dir, una època caracteritzada per l'acumulació de grans patrimonis per part d'una nova pagesia rica.

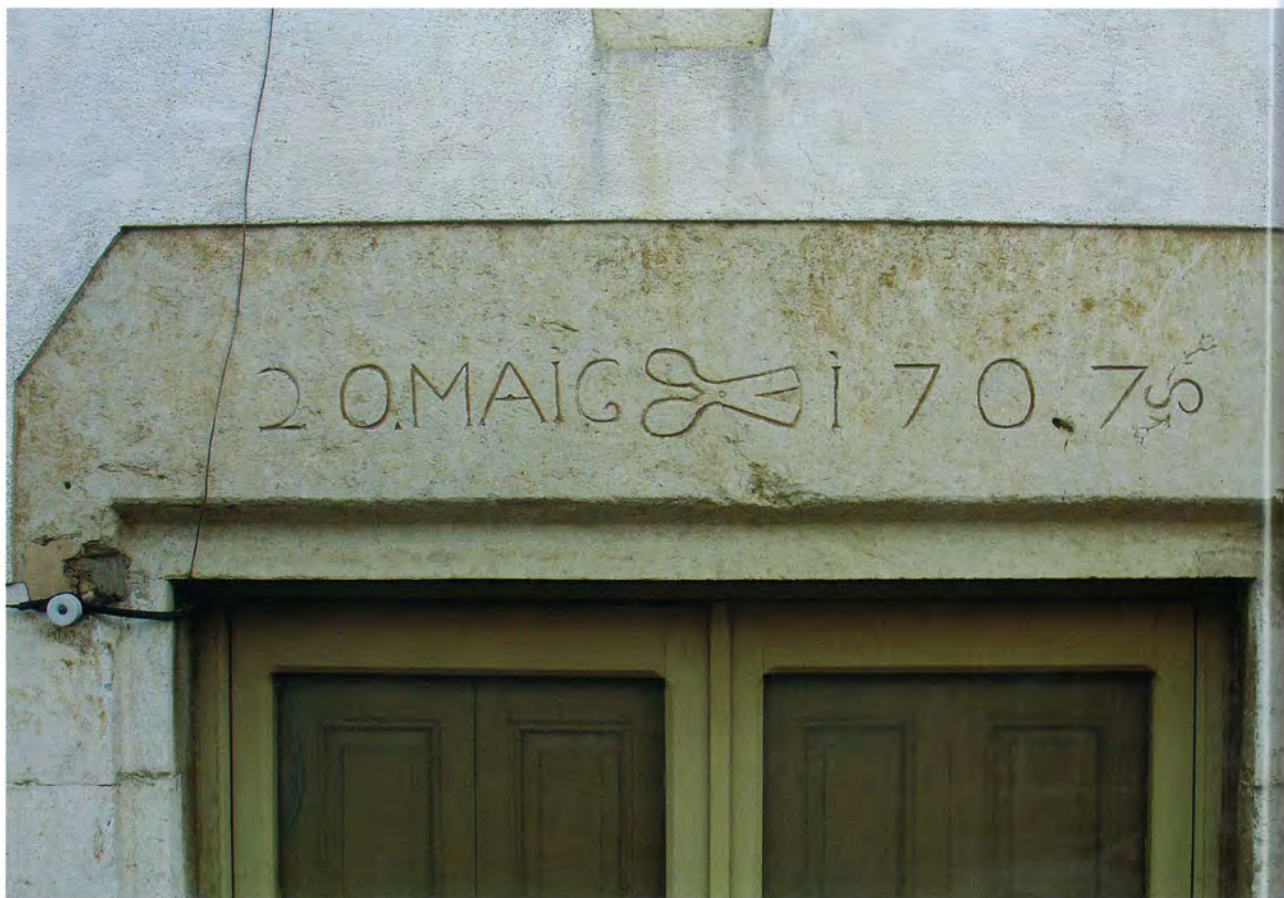
Aquesta bonança econòmica va allargar-se fins al principi del segle XVII. No és pas per casualitat que en els llibres parroquials augmenten les anotacions de *treballadors* i *bracers* a partir d'aquesta època. Segurament aquest fet indica no només l'aparició de mà d'obra poc qualificada, camperols que es queden sense terra i que es veuen abocats a treballar a sou per a altres pagesos, sinó també la sortida cap al camp de membres d'algunes famílies menestrals empobrides provinents d'alguns tallers de la població.

Els Gallart, sabaters de tota la vida, emparentats amb els Secret i els Girbal, també d'origen francès, van viure al carrer de Pals fins que Miquel Gallart, casat amb la seva veïna Victòria Girbal, es va establir a la plaça Nova, on l'any 1771 va néixer el seu fill Rafel.

Tal com ha apuntat l'historiador Xavier Torres, a la primeria del segle XVII va produir-se una desindustrialització en algunes viles gironines. Després d'una curta, però florent, època del negoci del sector tèxtil i de la pell al començament del segle XVI, aquestes activitats van estancar-se. De fet, les dades dels llibres parroquials detecten una davallada dels que treballaven amb draps, cuir i ferro, la trilogia mediterrània clàssica, i, en canvi, un increment dels que construïen habitatges (mestres de cases) i dels professionals del ram del vestit (sastres) i del calçat (sabaters). De totes maneres, a la vila, el tèxtil va ser residual. La manufactura del cotó gairebé no va instal·lar-s'hi i es feia servir el lli i el cànem, que tenien molta relació amb la pesca i la navegació.

Tant els blanquers i els assaonadors com els preparadors de draps o paraïres necessitaven grans espais de terreny i força aigua, els uns per preparar les pells i els altres per estendre els draps acabats de passar pel tint, i, per tant, solien instal·lar-se a la perifèria de la vila. Hi ha constància d'una bassa dels blanquers prop d'on ara hi ha el safareig de la Font. No gaire lluny, en el mateix carrer Ample actual, ja abans del 1700 hi vivien els Feliu, una família de blanquers de tota la vida. Altres oficis vinculats al tèxtil, com els teixidors de llana i de lli, es dedicaven a obrar aquesta matèria primera per elaborar, per exemple, draps de llana i peces de lli, que rebien gran varietat de denominacions (*draps, mig draps, cadins, frisons, escapolons...*). A la cantonada del carrer dels Valls amb el del Raval Superior hi havia l'anomenada botiga de la llana, que l'any 1670 va comprar Antoni Serra, membre d'una extensa família de paraïres, que vivia a l'anomenat Cantó de Sant Antoni. Les seves cases anaven de l'actual carrer Estret al del raval esmentat. En aquesta botiga, hi tenien un molí amb torn de retòrcer llana, però tampoc no hi faltava un hort, que tenia dotze passos d'ample, a la banda de llevant, i catorze passos de llarg, de migdia a tramuntana, a més d'una estança amb estable i pallissa, on en temps passat hi havia hagut un

Les boniques tisores gravades a la llinda no deixen dubte sobre l'ofici del propietari.

casal de porcs del mas de l'Antic Batllia. També tenien importància calceters i sastres i els botiguers de draps i de teles, que comercialitzaven tota mena d'objectes tèxtils, junt amb els tintorers, saboners, giponers, *jubaters*, etc. Els paraires havien de tenir gran cura de la qualitat i mesura de les peces, que a vegades es preparaven per a l'exportació i que solien portar una marca distintiva del gremi al final de la peça. La matèria primera fonamental per a la producció dels tints era una herba anomenada del pastell, una planta que juntament amb la roja i l'alum servia per tenyir les peces.

Però, més que el drap, el cuir o el ferro, si alguns treballs artesanals van destacar a la vila durant el segle XVI, aquests van ser els complementaris de l'agricultura i, sobretot, de la pesca, que van ser força diversos i fonamentals. Per poder pescar, calia fer xarxes, i per poder vendre el corall, calia netejar-lo, allisar-lo i donar-hi forma. Van ser, però, els treballs vinculats amb els salins i el salaó de peix, que es feien a les platges, els que van ocupar un nombre major de treballadors, sobretot dones. L'ofici de barriler va ser el treball artesanal més comú des del final del segle XVI i bona part del XVII, després dels teixidors, fet que indica la vitalitat del negoci de la pesca del peix blau al litoral de Palafrugell, durant l'època en què la por al perill corsari era més viva que mai.

TAULA 5. Oficis a Palafrugell durant els segles XVI i XVII

Mariner	179	Sabater	74
Mestre d'aixa	9	Sastre	70
Patró	1	Serrador	5
Calafat	1	Serraller	26
Mar	190	Teixidor	113
Treballador i bracer	185	Manufactura	727
Pagès	339	Carnisser	8
Masover	36	Moliner	2
Hortolà	1	Alimentació	10
Pastor	1	Botiguer	7
Agricultura	562	Mercader	12
Abaixador	10	Marxant	1
Adroguer	12	Negociant	9
Assaonador	2	Hostaler	1
Baster	1	Comerç	30
Barriler	101	Traginer (transport)	97
Blanquer	1	Apotecari	9
Boter	3	Barber	6
Calceter	12	Cirurgià	23
Calderer	13	Doctor en medicina	6
Carreter	11	Escultor	1
Cisteller	1	Hospitaler	8
Corder	29	Manescal	1
Esparter	1	Mestre	2
Ferrer	43	Militar	2
Fuster	50	Notari	15
Mercer	1	Nunci	1
Mestre de cases	33	Pintor	2
Palafanguer	1	Porter reial	4
Paraire	106	Procurador	2
Passamaner	5	Soldat	7
Picapedrer	2	Professions liberals	89
Rajoler	1		

Font: registres parroquials. APSMP.

Els canvis al camp i l'expansió del comerç al segle XVIII

A finals del segle XVIII, el diari del viatger Francisco de Zamora destacava de Palafrugell que tenia 12 embarcacions per al comerç marítim, 300 tapers, 30 embarcacions de pesca i una bona collita de suro. Segons explicava el viatger, els taps es venien a França i a Amèrica, mentre que alguns anys abans aquest comerç no tenia sortida. Per altra banda, el cens de Floridablanca va inscriure a la població, sobre un total de 2.377 habitants, 3 fabricants, 389 jornalers, 97 artesans, 41 pagesos i 25 mossos.

És evident que la situació econòmica de finals del set-cents no era igual a la de començaments de segle, i era radicalment diferent a la del segle XVI. Al llarg del set-cents va créixer el nombre de veïns que vivien directament o indirecta del mar, ja fos a través de la pesca, ja fos, i principalment, a través del comerç. Tot i la crisi del sector pesquer –per la interrupció de la venda de peix a Provença en ser declarada una activitat de contraban–, els oficis vinculats a la construcció de vaixells (mestres d'aixa, corders...) i els mariners de les naus mercants van augmentar de forma considerable. La decadència de l'ofici de barriler és el reflex de la crisi d'alguns sectors tradicionals vinculats a la pesca a favor d'aquells altres que veuen en el mar no només una font de recursos pesquers sinó, sobretot, un mitjà de transport d'excedents agrícoles, com el vi o els taps de suro. Així, al costat de les barques de pesca, van fondejar a Calella naus de major tonatge pensades per al transport de mercaderies en tot el litoral català a través del comerç de cabotatge. Calella va convertir-se en el port natural de Palafrugell, i d'altres poblacions interiors com la Bisbal, en un punt de sortida de productes per mar, però també, de recepció i de distribució de mercaderies cap a l'interior de la comarca. Tot i que Calella no disposava de drassanes, l'activitat constructora no va ser pas residual. L'any 1782 va construir-se una nau mercant, un canari, un vaixell que van batejar amb el nom de San Antonio.

La porta de la sabateria
de Rafel Gallart amb
una sabata d'home
i una altra de dona
esculpides a la llinda.

El desenvolupament de les activitats comercials queda també reflectit en la concessió del mercat setmanal, el 9 de maig de 1724. Segons el document transcrit en el *Llibre de privilegis*, el prior permetia celebrar un mercat cada dijous al carrer de Cavallers, tant per als mercaders locals com per als ambulants, amb les franquícies que tenien la resta de mercats. Segons Medir, el que en realitat feia el priorat era establir de manera oficial un mercat que existia abans del set-cents, a la plaça del Gra, al cantó de baix de tot del carrer de Cavallers (MEDIR, R. 1966).

Dins del sector de les activitats artesanals i manufactureres, el set-cents va significar la crisi definitiva del tèxtil, que tan sols va tenir una certa rellevància durant el segle XVI. A Palafrugell –i també a la resta de l'Empordà–, això no va significar el desenvolupament de la indústria rural, el que els anglesos anomenaven *putting out system*, basada en mà d'obra camperola que treballava en els seus propis domicilis. La crisi del tèxtil, que es manifesta en el descens del nombre de teixidors i de paraires, va produir-se quan, en un context d'expansió urbana, gairebé van duplicar-se els oficis de la construcció (mestres de cases...) i els vinculats al transport (traginers i carreters), a causa de l'increment dels intercanvis.

Però de tots els oficis artesanals, la novetat d'aquest segle va ser l'aparició d'una manufactura que va revolucionar la vila i tot l'Empordà durant els dos segles següents. La utilització del suro per fer taps ja es coneixia des del temps dels romans, però la producció i, sobretot, el comerç de manufactures de suro només va despuntar a partir del segle XVIII. El primer taper de què hi ha constància a Palafrugell va ser en Benet Feliu Bosc, que va venir de Sant Feliu de Guixols i es va casar amb Maria Cols Mateu. El 14 de juny del 1762 van batejar el seu primer fill, amb el nom d'Antoni. Un contemporani de Zamora, el notari de la vila, Joaquim Vergonyós, recalca el paper d'aquest negoci artesanal en el benestar que es vivia a la vila. Deia Vergonyós: "El comercio es suficiente y el que en la actualidad tiene más adelantamiento es el de muchas fábricas de tapones de corcho, que como saca su primera materia del mismo Páhis, fomenta tanta ocupación en los varios aparejos proceden a

La capella Fonda de l'església de Sant Martí, amb altres afegits, producte de les reformes del segle XVIII.

su entera satisfacción, que ocupará de continuo com trescientos trabajadores, en que también se emplean varias mugeres." És significatiu que esmenti la presència de treball femení en un espai de treball essencialment masculí: les dones recollien el suro, l'ajudaven a preparar i fins i tot es dedicaven a fer carracs.

En relació amb el camp i els oficis vinculats a l'agricultura, el nombre de camperols que es definien com a *pagesos* va disminuir respecte al segle XVII. Això no significa que les activitats agràries perdessin pes. L'agricultura va continuar sent l'activitat amb més mà d'obra ocupada. Les dades d'oficis agrícoles segurament no reflecteixen el pes real que tingué l'agricultura, però, en canvi, donen algunes pistes de com s'estructurava la propietat pagesa.

En primer lloc, va agafar forma una estructura de propietat que va forjar-se al segle XV i va consolidar-se durant els dos segles següents. Alguns pagesos van adquirir propietats i van crear patrimonis extensos que no podien treballar directament. Així, tal com reflecteixen també els registres parroquials, van proliferar els contractes de masoveria, que van donar lloc a un pagès masover o parcer que pagava un lloguer al propietari útil a canvi de l'explotació de la terra.

En segon lloc, hi va haver un important grup de treballadors, jornalers sense terra, que treballaven per a masovers i pagesos quan hi havia més feina al camp. En una època caracteritzada pel dessecament de terres humides i pantanoses, d'ocupació de terrenys erms i d'artigar boscos per convertir-los en terra de conreu, sembla que la quantitat de vilatans sense terra no va disminuir de forma substancial. L'ampliació de l'espai cultivat va ser bastant general al municipi, però la terra disponible i la situació per als bracers i jornalers no va variar gaire, perquè va ser la pagesia rica i propietària la que va beneficiar-se més de l'expansió de l'agricultura.

Per tant, el creixement econòmic del set-cents no va pas suposar el mateix per a tothom. Les diferències socials dins de la comunitat pagesa van accentuar-se fins al punt de comportar uns nivells de pobresa elevats i superiors als de dos segles anteriors.

TAULA 6. Oficis a Palafrugell durant el segle XVIII

Mariner	289	Sastre	57
Mestre d'aixa	15	Serrador	3
Patró	26	Serraller	16
Barriler	5	Taper	88
Pilot de mar	2	Teixidor	54
Coraller	1	Terrisser	9
Mar	338	Manufactura	600
Treballador i bracer	449	Carnisser	5
Pagès	328	Fideuer	1
Masover	64	Flequer	3
Hortolà	3	Pastisser	2
Pastor	2	Moliner	1
Agricultura	846	Alimentació	12
Abaixador	1	Botiguer	6
Adroguer	14	Comerciant	1
Assaonador	1	Marxant	6
Baster	11	Mercader	12
Blanquer	9	Negociant	36
Boter	9	Comerç	61
Calceter	2	Traginer (transport)	27
Calderer	2	Apotecari	9
Carreter	23	Arquitecte	1
Cisteller	3	Cirurgià	12
Corder	15	Doctor en dret	1
Daurador	1	Doctor en medicina	9
Esparter	1	Escultor	1
Esclopaire	5	Hospitaler	3
Ferrer	26	Manescal	2
Fuster	30	Mestre	8
Garbellador	1	Militar	8
Menestral	1	Músic	2
Mestre de cases	57	Notari	7
Paraire	69	Porter reial	2
Passamaner	5	Procurador	4
Rajoler	10	Soldat	9
Sabater	72	Professions liberals	78

Font: registres parroquials.

La notaria de Palafrugell

Els notaris, que antigament eren honorats amb el títol de discrets, han tingut sempre una importància cabdal en el nostre país, tant perquè a través d'ells s'ha anat configurant la distribució de la riquesa, com perquè van ser, i encara són, una peça bàsica per legitimar tota mena de contractes: capítols matrimonials, inventaris, tutories, compravendes, préstecs, hipoteques, censos, obres pïes, testaments, etcètera, que han influït en gran manera en la vida dels ciutadans.

A Palafrugell era el prior o el seu procurador qui establia la notaria a una persona a canvi del pagament d'un cens anual. A l'Arxiu Històric de Girona es conserva el llibre més antic de la notaria de Palafrugell, datat entre 1301 i 1307, i correspon al notari Bernat Seguer, que, fins avui, és el primer notari de què tenim constància escrita. Va exercir a Palafrugell entre 1301 i 1345. El monestir de Santa Anna era el posseïdor del domini directe de la notaria del terme i del castell de Palafrugell i en cedia el domini útil. El titular de la notaria havia de reconèixer en els capbreus el domini del senyor i les prestacions a què estava obligat, tal com va fer Bernat Seguer, davant de Bernat de Portis, prior de Santa Anna, el gener de l'any 1333, en declarar-se home útil i soliu del monestir, és a dir, vassall d'aquest únic senyor, i comprometre's a pagar per la notaria un cens de 100 sous barcelonesos de tern el setembre de cada any, per Sant Miquel, en concepte de violari, o censal de per vida. També confessava que estava adscrit al seu mas de Mont-ras, anomenat de la Riera, i que tenia diverses peces de terra en aquell terme i el dret de fer servir el molí que hi havia a la riera de Valmalera, durant dos dies amb les seves nits, un servei per al qual pagava els corresponents censos.

El nom de la *Caritat* pot provenir de les *caritats* o panets petits que, un cop beneïts, es repartien, segons un ritual catòlic, a principis del mes de maig. Una cerimònia on tant els rics com els pobres menjaven junts.

Pag. 68: L'escut de la llinda de la casa del notari Antic Brugarol, al començament del carrer de la Notaria, confirma el domini del priorat de Santa Anna.

Va ser en l'època en què Bernat Seguer exercia com a notari, el 6 de juliol de 1338, quan es va efectuar una taxació de les feines del notari, segons s'estipulava a les Corts de Montsó de 1289, d'acord amb les quals els veguers, batlles i prohoms de les poblacions podien fixar els salaris dels notaris. Segurament la taxació la va originar una queixa al prior de diversos prohoms de Palafrugell contra els preus abusius que exercien notaris i escriptors de la notaria. La taxació, que no afectava les persones que no fossin del castell de Palafrugell ni cavallers, clergues i jueus, la va efectuar el jutge de Palafrugell Bernat Adrover i dos notaris elegits per la Universitat, el notari de Monells, Bernat Martí, i el seu pare, Jaume Martí, a més del notari de Palafrugell.

Probablement, les llacunes de la taxació de 1338, força incompleta, van motivar que el 2 de desembre de 1414 es realitzés una segona taxació dels salaris. Un altre cop, era un grup de prohoms del castell de Palafrugell que acudia al prior davant els preus immoderats que en aquell moment feia pagar el notari Jaume Morgat. El prior Berenguer Sartre va encarregar la redacció d'un document a diversos juristes de Girona, però la comissió que havia d'elaborar la taxació dels salaris de la notaria de Palafrugell va quedar definitivament constituïda pel notari de la Bisbal, Bernat Sadurní –que també era jutge del castell de Palafrugell–; el notari d'Ullastret, Bernat Climent, i el notari de Peratallada, Antoni d'Orts. Segons Pons i Guri, l'import de la retribució del notari en el document de 1414 era superior al de la taxació de l'any 1338, tot i que també, com aquesta, mantenia la classificació dels contribuents en mà major, mà mitjana i mà menor, i afegia les *persones miserables*, que també havien de pagar el salari del notari. Sembla, però, que la notaria de Palafrugell va passar per alt aquesta darrera taxació en alguna ocasió,

perquè al cap de tres anys els síndics de Palafrugell es tornaven a queixar dels preus desmesurats de cal notari. Fou per això que el 23 de febrer de 1417 el prior ratificà la taxació de 1414 i el 2 de març Santa Anna va lloar, aprovar, ratificar i confirmar aquesta mateixa taxació davant el notari de Barcelona Pere Granyana i en presència del síndic de Palafrugell. (PONS i GURI, Josep M., 1989).

Al segle XVI, un altre dels notaris de què tenim constància és Antic Brugarol Codina. Aquest notari, reconegut per haver participat en la defensa de Palamós davant el setge corsari de 1543 i haver escrit l'episodi d'aquell tràgic succés, va aconseguir la notaria l'any 1537. Brugarol va acabar reunint un patrimoni bastant considerable: a més d'un mas a Llofriu, tenia al voltant de cinquanta finques que havien estat del seu pare, Bartomeu Brugarol, part de les quals havia comprat Pere Codina a Pere de Font. A més, segons un document del 12 d'abril del 1557, Antic Brugarol confessava davant del canonge i vicari Bartomeu Gomar, representant del prior de Santa Anna, Carles de Cardona, que tenia el domini directe de la notaria i de l'escrivania pública del castell de Palafrugell, per la qual pagava cada any el mateix preu que uns dos-cents anys abans: cent sous barcelonesos de cens. En la declaració també constaven un camp de 5 vessanes a Santa Margarida, un hort d'una vessana a la Font i una parellada de terra al lloc anomenat Llacuna, prop del mas Oliver, a més dels drets sobre censos i altres impostos. Tot havia estat comprat al notari Pere de Font Manresa. Els testimonis del document van ser Miquel Carreres, batlle de Palafrugell; Pere Mascort, i Guillem Servià.

És probable que des de mitjan segle XIV la notaria hagués estat propietat de la família dels notaris de Font, fins al 17 de gener de 1537, quan Antic Brugarol Codina

Casa del carrer de la Caritat on, en el segle XVI,
vivía Guillem Secret, fuster d'origen francès.
L'esquadra i el compàs gravats a la llinda
representen la fusteria.

la va comprar a Jaume Prats, mercader de Sant Feliu de Guíxols, que actuava en nom i representació de Rafela Manresa, vídua de Joaquim Ferrer, militar de València, segons l'escriptura de venda atorgada pel notari Miquel Garbí. A Rafela Manresa li havia deixat la notaria la seva mare Elisabet, muller del doctor en lleis Francesc Lluís Manresa, en el seu testament del 14 de juny de l'any 1517, propietat que ella havia heretat del seu pare Pere de Font, segons testament, el 21 de març del 1514. Pere de Font havia tingut el domini directe de la notaria des del principi del segle XVI, segons un establiment del prior de Santa Anna, Cristòfol de Gualbis, fet en el mateix monestir, i davant del notari públic de Barcelona Joan Ferrer, el 17 de gener de l'any 1505, amb els corresponents pactes. Quan Antic Brugarol Codina va adquirir la notaria, va prometre respectar aquests pactes i va dipositar 45 lliures, segurament com a garantia, a la taula de canvi o dipòsit de la ciutat.

A l'Arxiu Històric de Girona es conserva un volum bastant considerable de documentació de la notaria de Palafrugell. En total, són 553 volums datats entre 1301 i 1866. A més a més, es pot consultar un centenar de volums de la notaria de Torrent, que, malgrat el seu nom, sempre va tenir la seu a la nostra vila. Els volums es conserven separats dels de Palafrugell. La propietat directa la tenia la Universitat de Torrent i la va establir, a partir de l'any 1705, al notari Salvador Vergonyós per a tots els seus descendents directes que tinguessin la condició de notaris. Durant alguns anys del segle XVIII els notaris Pouplana Brugarol van tenir arrendada aquesta notaria de la família Vergonyós, però, com que residien a Palafrugell, això va fer que, un temps abans, la documentació de les dues notaries s'hagués guardat junta i barrejada.

Les confraries gremials

Fins al segle XIII, força més tard que en altres països europeus com França o Alemanya, no es van començar a organitzar els oficis a Catalunya. A la primera meitat del segle XIV, ja hi havia algunes confraries, uns grups d'ajuda mútua organitzats de manera espontània, que s'encarregaven d'assegurar un enterrament adequat als membres de l'ofici, principalment als de condició modesta.

D'entrada, però, cal no confondre dos tipus de confraries: les gremials i les devocionals. Les primeres eren agrupacions de persones d'un mateix ofici o semblant, sobretot en les poblacions més petites, on no existia tanta diversificació professional com a les ciutats. Les segones, les devocionals, eren agrupacions de persones de professions diverses i de classes socials distintes entorn d'una devoció religiosa.

Diverses persones feien que funcionés l'engranatge de les confraries gremials. Hi havia, en primer lloc, un funcionari, el mostassaf, que depenia del consell i dels jurats de la Universitat. S'escollia per un període d'un any i s'encarregava de les funcions de control i policia dels oficis. Vetllava per la legalitat dels pesos i les mesures, per la qualitat dels articles venuts, jutjava les faltes i aplicava les corresponents penalitzacions, de les quals havia de rendir comptes periòdicament. Tots els oficis havien de seguir unes normes en matèria de control i supervisió, que, fins i tot, al segle XVI i a Girona, es van arribar a recopilar en el que s'anomena el Llibre del Mostassaf. En segon lloc, hi havia els caps d'ofici, que s'escollien, per un període d'un any, entre els artesans o comerciants més capacitats, i eren els que rendien comptes als jurats. El càrrec comportava el control de la correcta aplicació de les normes i la imposició de penyores als defraudadors. El mestre havia d'ensenyar l'ofici al seu aprenent i fer-se càrrec de bona part de les despeses: menjar, vestir i calçar, encara que l'aprenent sovint no vivia a casa del mestre. En alguns casos, per agafar un aprenent s'exigia que hi hagués algú que se'n fes responsable i li servís

Habitatge del carrer de Sant Sebastià,
que fa cantonada amb el carrer de Sant Josep,
amb les eines del mestre de cases
Antoni Savalls gravades a la llinda.

Pag. 72: Casa del cirurgià Nicolau Manca, a la cantonada
del raval de dalt, que l'any 1763 va adquirir el negociant Antoni
Bonet. D'aquí ve el pou d'en Bonet, antigament conegut com
el pou d'en Papí, cognom d'un sabater que,
en el segle XIV, vivia prop de l'església.

de fiador. En tercer lloc, hi havia els aprenents, que eren nois que normalment començaven a treballar entre els deu i els quinze anys. Un cop deixaven de ser fadrins i arribaven a oficials –la següent categoria a la qual podien aspirar– podien aconseguir la categoria de mestre, després de pagar uns deu sous per fer l'examen i superar diverses proves qualitatives. L'aprenentatge durava més o menys segons els oficis, per exemple: un paraire es podia fer en uns dos anys; un sastre, en tres o quatre; un sabater, en dos o tres, i un ferrer, un apotecari, un barber o un fuster, en tres.

Segons mossèn Martirià Brugada, que ha repassat els llibres de socis i de comptes de diverses confraries de finals del segle XVII i XVIII, que es conserven a l'Arxiu de la parròquia de Sant Martí de Palafrugell, a més de les confraries devocionals, van existir diverses confraries gremials. És possible que aquestes confraries tinguessin el seu origen en unes de més antigues, de les quals no ha quedat cap rastre en els arxius consultats. El 1685 van iniciar-se els llibres de la Confraria de la Mare de Déu Antiga, del Ciri o del Jovent, que integrava oficials i aprenents d'oficis diversos, i el 1707, la de Sant Miquel –també dita dels Sants Màrtirs o de la Divina Pastora–, que agrupava els comerciants i els botiguers. Mitjançant altres fonts indirectes, se sap que existien altres confraries, com la de Sant Joan Baptista, que agrupava les professions de la construcció; la de Sant Pere, que reunia pescadors i mariners; la de Sant Anton, que agrupava els negociants de bestiar, i la dels Sants Abdó i Senén –després de Sant Isidre–, que aplegava els pagesos i altres oficis agraris. (BRUGADA, M. 2008)

Palafrugell i el seu terme

La importància del medi

Segons una teoria força estesa, a l'Empordà la inseguretat que ofería el mar durant l'època medieval i la por a la pirateria van ser un factor decisiu en el despoblament de la primera línia de mar i el desplaçament cap a l'interior després de l'època romana. Així, la costa hauria estat abandonada i haurien aparegut els pobles interiors, situats a pocs quilòmetres del mar, i Palafrugell i els nuclis com Santa Margarida o Vila-seca s'haurien format després de l'abandonament del nucli romà de Llafranc.

Sens dubte, el mar creava por i inseguretat, i la pirateria va afavorir que es produïssin desplaçaments d'antics nuclis de població cap a l'interior, com ho proven els nombrosos municipis empordanesos sorgits a pocs quilòmetres de la costa. Tanmateix, ni la costa va quedar totalment despoblada durant els segles medievals, ni tampoc només la por a la pirateria va ocasionar l'establiment de nuclis de població cap a dins del país.

Va ser Yvette Barbaza que a la dècada dels seixanta va proposar una altra teoria segons la qual la importància del medi, tant a la plana empordanesa com a la costa, i les condicions agrícoles del lloc, haurien tingut un paper més decisiu en el poblament que no pas el valor defensiu que suposava viure amagat a l'interior. Palafrugell li va oferir un exemple paradigmàtic en constatar que els pobles aturonats de la plana empordanesa eren falsos *oppida*. Els pujols secs on s'aixecaven pobles com Pals, Albons, l'Armentera o Palafrugell van afavorir el seu poblament quan encara estaven envoltats d'aiguamolls i aiguadeixos. "És ben possible –deia la geògrafa i historiadora– que hagin fet de refugi per a poblacions prehistòriques indígenes, rebutjades i dominades per invasors;

però és perquè els seus voltants pantanosos i malsans eren menyspreats pels vencedors, més que no pas pel seu valor defensiu [...]” (BARBAZA, Y. 1988).

Palafugell està situat dalt d'un d'aquests turons que sobresurten en un punt determinat del corredor de la plana empordanesa, una zona que, durant molts de segles, va ser pantanosa i insalubre i va estar exposada a desbordaments de rius i rieres. L'aigua i una vegetació molt densa no només feia difícil l'establiment de qualsevol tipus d'hàbitat sinó també el trànsit de persones i mercaderies. No era pas estrany, doncs, que la ruta romana que connectava l'Empordà amb la Selva, passés per les Gavarres i no pas pel litoral.

Els gairebé noranta metres on s'alçava aquest pujol sec sobre el nivell del mar tenien poc valor defensiu, però oferien, en canvi, altres avantatges per a l'emplaçament dels primers pobladors. Com va observar Barbaza, el turó s'elevava damunt d'aiguamolls al sud-oest, terres fèrtils al sud-est i prop de les terres seques del massís de Begur. Fins i tot, des de dalt del turó, mirant cap al sud, en els paratges anomenats antigament *les Arenes* i *la Llacuna*, es devien poder veure les aigües d'un estany, l'estany de Palafugell, que no va ser dessecat fins al segle XVIII.

L'elegant torre Roja està situada
allà on comença el pla d'Ermedàs.
En altres èpoques, les terres que l'envolten
havien format part d'una llacuna i d'aiguadeixos pantanosos.

Les grans demarcacions territorials

Des del segle X, les terres que conformen el corredor de Palafrugell van formar part del comtat de Girona, que junt amb el d'Empúries, al nord dels rius Ter i Daró, ocupaven gran part del territori empordanès. Aquestes terres també depenien d'una gran demarcació eclesiàstica com era el bisbat de Girona, que va afegir als seus dominis, després de la conquesta carolíngia, el bisbat d'Empúries.

A fi de controlar millor el seu territori, el bisbat va crear els ardiaconats: el d'Empúries, que coincidia amb els límits del comtat; el de la Selva, amb la Vall d'Aro i Romanyà, i el de Girona, que comprenia, a més del corredor de Palafrugell, les Gavarres, Palamós i la vall de Calonge. Al mateix temps que les demarcacions eclesiàstiques es fossilitzaven amb els antics comtats carolingis, a partir del segle XIV es va establir una nova forma de gestionar tot el territori: les vegueries. Palafrugell va formar part, doncs, d'una gran unitat administrativa com era la vegueria de Girona, una unitat territorial extensíssima que, al seu torn, va dividir-se en sotsvegueries i juntes.

A la fi del segle XVI, alguns geògrafs van revisar els límits de les demarcacions de Catalunya i, en concret, de les terres del nord-est. L'historiador Agustí Alcoberro (ALCOBERRO, 2006) explica la proposta de Pere Gil, en el *Llibre primer de la Història Catalana, en lo qual se tracta de història o descripció natural, ço és de coses naturals de Catalunha*. El Baix Empordà es dividia en dues comarques: la *comarca de Girona*, a la qual pertanyia entre altres el terme de Palafrugell, i la *comarca de la Selva*, que englobava la Vall d'Aro i la zona de Sant Feliu de Guíxols.

Al segle XVIII, la gran demarcació territorial borbònica, el corregiment, va respectar a grans trets els límits de les antigues vegueries. Així, el terme de Palafrugell va formar part del vast corregiment de Girona, que comprenia l'antiga vegueria de Girona i la sotsvegueria de Besalú, amb el corregidor i un alcalde major a Girona i un segon alcalde major a Besalú, tot i que s'acabaria traslladant a Figueres.

Més enllà de les fronteres que marcaven les jurisdiccions senyoriales i feudals, i malgrat els canvis de nom en les unitats territorials i la mobilitat dels seus límits, es pot afirmar que Palafrugell i les seves terres van estar, en més o menys grau, sota la influència de la ciutat de Girona durant els segles medievals i moderns.

Les primeres referències escrites

És possible que el naixement del Palafrugell medieval es degui a una *sagrera*, un espai d'immunitat fixat en trenta passes (uns 24 metres), al voltant de l'església, dins del qual no valien ni la violència ni les falconades pròpies del sistema feudal. Aquest espai sagrat que envoltava l'església, destinat a guardar les collites, va passar a ser habitat: primer, a la vora de l'església, i després, al voltant del cementiri i de la rectoria, fins que va dotar-se d'una petita fortificació, probablement una obra molt simple, envoltada d'una palissada o de construccions de tàpia i reductes formats per les parets de les mateixes cases. Segurament, la denominació del terme com a castell de Palafrugell -nom que perdura fins al segle XIX quan es van enderrocar les restes de la muralla medieval- va néixer en aquesta època, i feia referència a un nucli fortificat. En tot cas, la protecció que ofería el castell de Palafrugell va afavorir que, a partir del segle XI, aquest petit nucli emmurallat, situat estratègicament dalt del turó de 90 metres d'altitud i envoltat d'aiguamolls i terres pantanoses i humides, comencés a atreure població de nuclis propers.

L'any 922 el bisbe Wigó de Girona, des del palau reial de Neuville, a França, va confirmar al seu fill Adroer els béns que posseïa al comtat de Girona. Entre altres béns, el bisbe gironí li atorgava el vilar *Monteraso*, al terme de *Foliane*. Segons el document reial, aquest terme limitava: a orient, amb el terme de Tudela; a migdia, amb la terra de Sant Feliu i al-luvions; a occident, amb el terme de *Frugell* i, a cerc, amb el torrent que passa per Tudela. Aleshores, on cal situar aquest terme de *Frugell*? Correspon a l'antic Palafrugell? No es creu que ho sigui per diverses raons. En primer lloc, el document deixa clar que *Monteraso* es troba a l'oest del terme de *Frugell* i no a l'inrevés. Si el vilar de *Monteraso* fos l'actual Mont-ras, aquest municipi avui no limitaria amb Palafrugell a occident sinó a orient. Tot i que els topònims són confusos i canviants, les situacions dels termes no varien tant. En segon lloc, i segons el document, *Monteraso* limitava al sud amb la terra de Sant Feliu. Cap historiador considera que el topònim correspongui a Sant Feliu de Guíxols; entre altres raons, perquè les primeres notícies del monestir ganxó

Et in alio loco que uocant
torrezella in palacio frugelli...

El testament d'Ermengards de l'any 988 és el primer document conegut on es parla de *Palacio Frugelli*, tal com consta en una placa de ferro a l'Arxiu Municipal.

no es localitzen fins al 940. Mossèn Gabriel Roura ja ho va explicar l'any 1985: "El Monteraso de què parla el document no s'ha de confondre amb el Mont-ras de Palafrugell, sinó amb el lloc que esdevindrà Montfullà *Monte Foliane*. Els termes de Tudela, i de Sant Feliu ja són ben identificats entre el municipi actual de Sant Gregori i de Cartellà." (ROURA, G. 1988). Aquest terme de Frugell del qual parla el document de l'any 922 se situaria, per tant, prop de Girona, i limitava amb el castell de Cartellà.

El document més antic conegut fins avui sobre Palafrugell (*Palacio Frugelli*) és del 988. L'historiador Joan Badia en va publicar per primera vegada un fragment en les notes a la segona edició de *l'Arquitectura medieval de l'Empordà* l'any 1985. Deia Badia: "Aquest document és la notícia històrica més antiga sobre Palafrugell (i Mont-ras), tres anys anterior a la coneguda fins ara (de l'any 991: vol I, pàg. 237). Suposem que la vila de Palafrugell celebrarà dignament el seu mil·lenari el proper any 1988." El document en qüestió, un pergami de l'Arxiu Capitular de Girona, va ser identificat i donat a conèixer per mossèn Gabriel Roura l'any 1988, quan Palafrugell va commemorar el seu mil·lenari. És un jurament sacramental fet pels executors del testament d'una dona anomenada Ermengards, emparentada amb la família comtal o vescomtal, que, segons aquell document, llegava tots els seus béns al monestir de Sant Pere de Galligants de Girona. Entre altres béns, Ermengards donava al monestir un mas situat a "Torrezella in Palacio Frugelli", antiga propietat del vescomte Ennegó, on habitava un personatge anomenat Guillimir; junt amb el clos, una altra casa amb figueres i les vinyes que pertanyien al mas.

No és fins entrat el segle XI, el 1019, quan es consagra la parròquia de Palafrugell, amb la seva església dedicada a Sant Martí. És de les primeres que es documenten prop de la costa. A part de l'existència d'una església, el naixement de la parròquia demostra l'aparició d'una unitat territorial consolidada; d'una banda, per la necessitat d'associar l'església a un territori, i, de l'altra, per facilitar la recaptació del delme.

Fotografia de principis de segle XX amb la torre del Consell, també anomenada torre d'en Moragas, on jurats i consellers discutien els assumptes de la vila i redactaven les anomenades *concordies*.

ÀNGEL TOLDRÀ VIAZO, AMP.

El nom de Palafrugell

Què significava *Palacio Frugelli*? D'on venia aquest nom? Sens dubte, el topònim designa el nom modern de Palafrugell, però fins fa poc temps, historiadors, filòlegs i fins i tot escriptors no s'han posat d'acord sobre el seu origen. D'hipòtesis n'hi ha hagut de diferents tipus, algunes de ben estranyes: com la de Torroella i Plaja, que assegurava que el topònim designava un *Palau de Fruits*. Aquesta versió de fertilitat, però, no sembla pas la més encertada. Pella i Forgas ja havia intuït que el nom era la conjunció de dos mots, el de *palacium* i el del seu propietari. En l'entrada del *Diccionari català-valencià-balear* d'A. M. Alcover i F. de B. Moll que parla d'aquesta vila, s'indica: "el nom és d'origen incert i es constata la realitat de ser un compost de *palatiu* i d'un nom personal, tal com es pot comprovar per les formes antigues del topònim que apareixen en els documents medievals *Palaz Frugello* (a. 993), *Palacio Frugel* (a. 1019), *Palatii Furgelli* (a. 1058), *Palacio Frugello* (a. 1151), *Palatio Frugelli* (a. 1163)". A continuació s'hi llegeix: "no és absurd suposar que *Frugell* vingui d'un nom personal germànic, v.gr. *Frauhild*, deformat per adaptació de l'element *-hild* al sufix llatí *-llu*". En aquesta ocasió, com en altres semblants, davant la incertesa, s'atribueix al nom un origen germànic; però al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Corominas rebutja netament la interpretació de Moll i afina en la resolució del problema quan diu: "Palafrugell, com Sabadell, Morell, Vendrell i tants d'altres (*frugell*, afegit a *palaz* = *palau* = *palatium*) és un diminutiu d'un nom propi romà conegut per *Frugius*." De fet, *Frugi*, que volia dir 'l'honest', era un sobrenom força utilitzat en algunes famílies romanes.

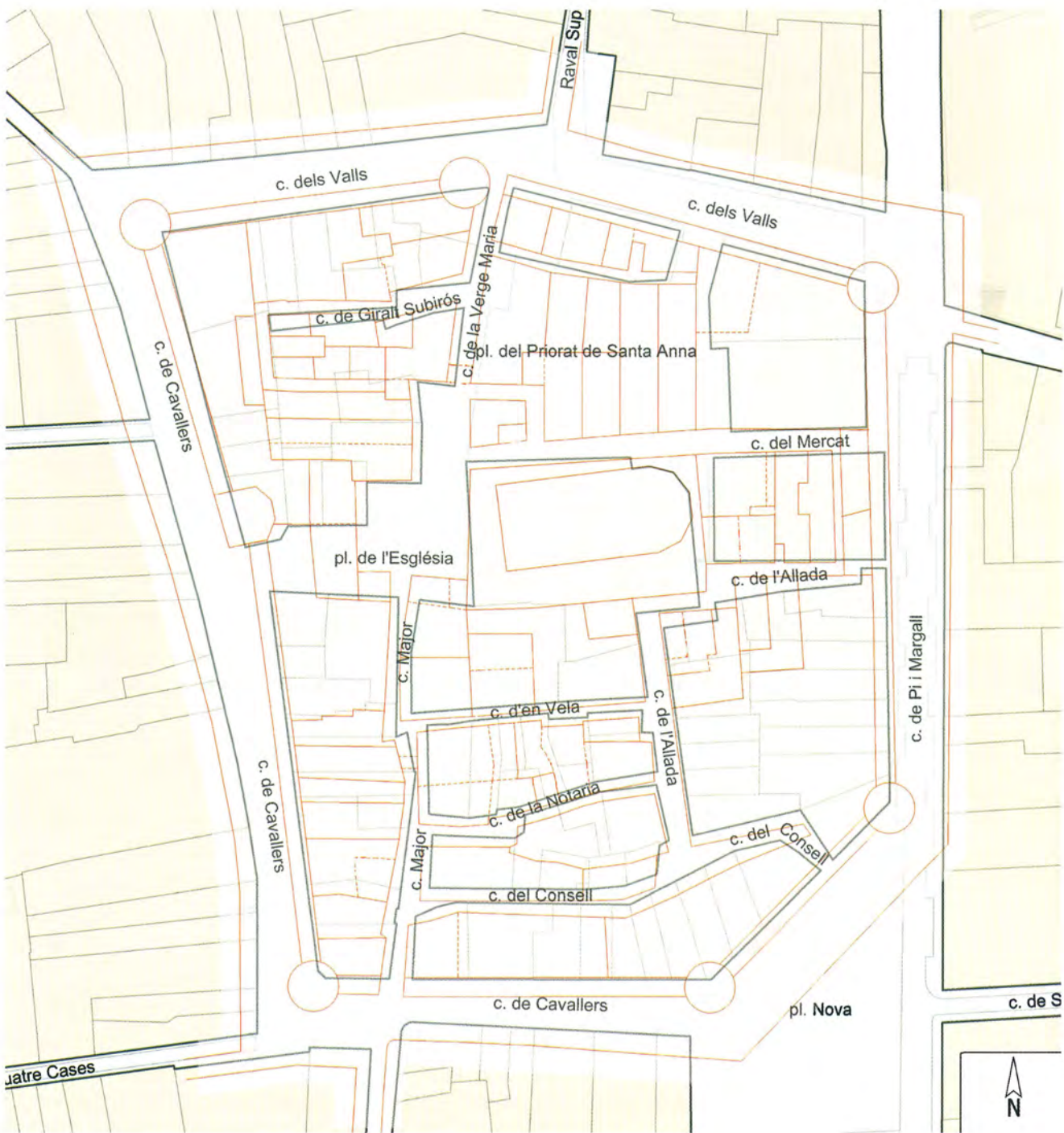
Pel que fa al primer terme del topònim, *Palacio*, designava un lloc emmurallat i protegit, un símbol del poder del senyor feudal o dels seus representants. És possible que els topònims derivats del *palatium* llatí, molt comuns a l'Empordà, recordin uns antics edificis públics on els antecessors dels comtes explotaven les terres i els seus homes durant el baix imperi romà i el període visigòtic. (MALLORQUÍ, 2006)

La torre del Consell o de can Moragas va ser enderrocada l'any 1918 perquè deien que feia nosa al trànsit del carrer de Pi i Margall.

A. MAURI, COL·LECCIÓ RAMIR MEDIR, AMP.

En dos pergamins del fons de la família Fina es documenta el topònim: al primer, datat durant el regnat del rei franc Enric I, o sigui entre l'any 1031 i el 1060, hi consta *Pala... Frugel*, i a l'altre, de l'any 1435, *Palafrugello*. Realment, *Frugell*, com molts cognoms derivats d'un nom propi o d'un sobrenom antic, fou un llinatge d'una família que devia tenir la seva torre o palau en aquest terme hi ha qui es decanta per situar-lo a Mont-ras, anomenat antigament *Torricella de Monteraso*— i del seu cognom devia derivar *Palafrugell* o *Palau dels Frugell*. Aquesta família va haver d'existir, probablement des d'abans del segle IX, fins almenys el segle XV. Mossèn Roura data el 17 de maig de 881 la presència d'un prohoms anomenat Frugell al Mall (un tipus d'assemblea pública) de *Portos*, al comtat d'Empúries, lloc que situa entre l'Escala i l'Estartit. El mateix historiador, encara que s'ignora si es tracta de la mateixa persona, documenta també un Frugell, el 5 d'agost de l'any 898, quan firma com a testimoni en l'acta de consagració de l'església de Sant Martí del Congost, a Aiguafreda. Més endavant, l'any 1412, consta documentat a Girona un personatge anomenat Francesc Frugell, que formava part d'un consell de mercaders, i l'any 1418, un notari, Nicolau Frugell, que regia la notaria número cinc de la ciutat. Segurament, els Frugell formaven part d'una nissaga de propietaris rurals que tenien repartides les seves terres en aquesta zona i a les rodalies de la ciutat de Girona. L'any 1656, entre les possessions que havien estat del matrimoni Martí i Elionor d'Agullana, hi havia el mas Frugell de la parròquia de Sant Medir (Sant Gregori). (RIQUER, 2000)

Plànol actual de *dins la vila*, amb el de l'any 1529 sobreposat.

JOAN RISTOL PERXÈS - AJUNTAMENT DE PALAFRUGELL. SERVEI D'INFORMACIÓ TERRITORIAL.

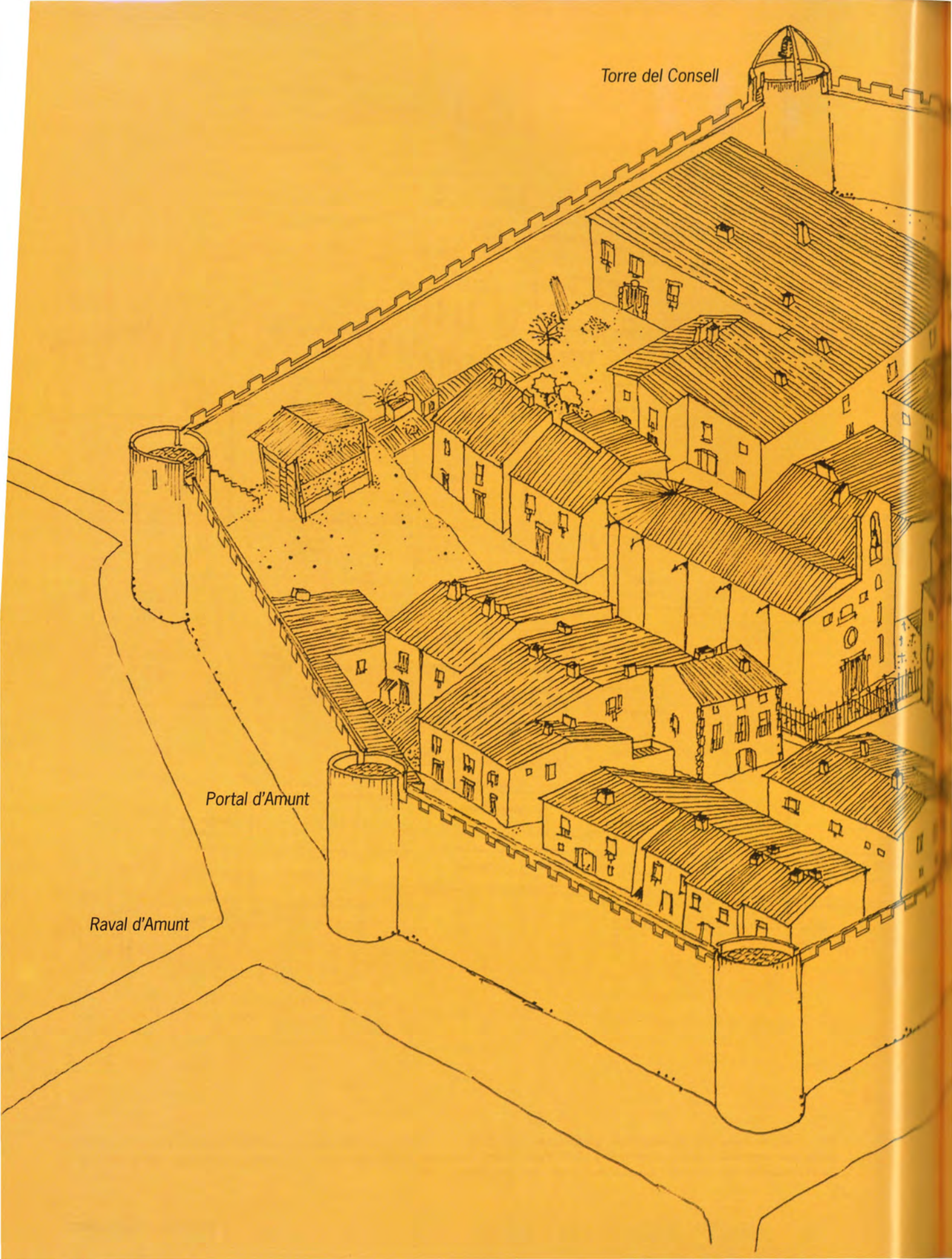
Plànol de *dins la vila* amb els propietaris que consten l'any 1529 en la documentació notarial conservada a l'Arxiu Històric de Girona.

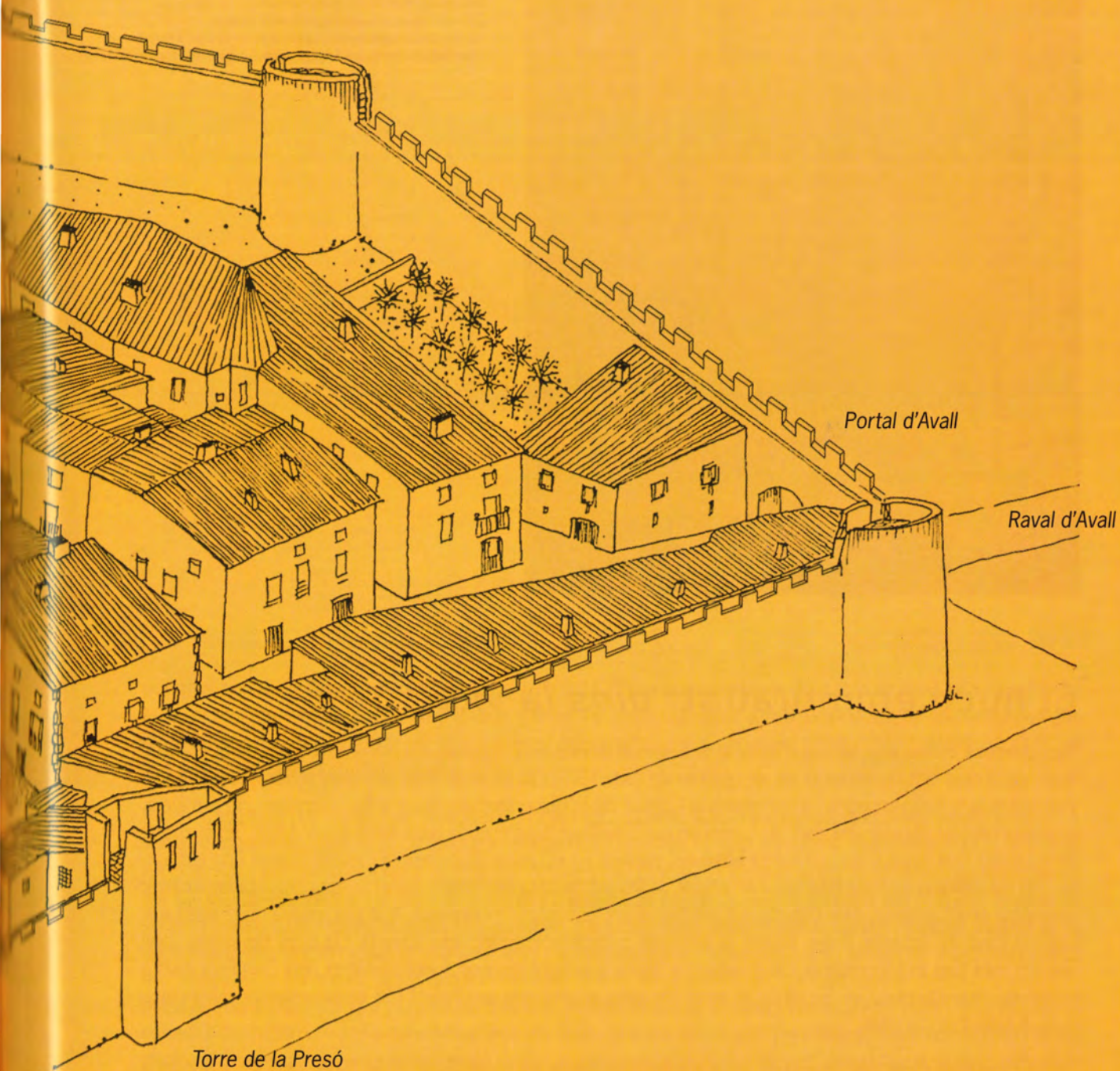
DADES EXTRETES PER JORDI CAMA RIVAS I TRANSCRIPCIÓ EN FORMAT GRÀFIC DE JOAN RISTOL PERXÉS.

Torre del Consell

Portal d'Amunt

Raval d'Amunt

Torre de la Presó

Portal d'Aval

Raval d'Aval

Reconstrucció del nucli antic de Palafrugell,
amb la seva muralla, tal com podia ser al segle XVI.

DIBUIX FIGURATIU DE JOSEP PÉREZ PENA A PARTIR DEL PLÀNOL DE DINS LA VILA DE 1529.

Dins la vila hi havia cases petites encabides en carrers estrets, com aquest de la Notaria, on amb prou feines hi entrava el sol. L'any 1529, el sastre Damià Galí hi tenia la botiga i el taller, amb una façana que només feia un metre i mig.

El nucli emmurallat: *dins la vila*

Dins del nucli emmurallat, abans d'haver-hi la plaça de davant de l'església, n'hi havia hagut una altra: la plaça Vella, de la qual hi ha constància en un capbreu de l'any 1333 i on es menciona un portal annex a la plaça, davant del qual hi havia un pòrtic on es reunia el Consell de la Universitat. La plaça Vella va créixer cap a migdia, probablement en eliminar una part del cementiri que envoltava l'església de Sant Martí. L'any 1529, en el costat de tramuntana hi havia la casa d'Antoni Marquès, paraire; en el costat de ponent la casa de Damià Andreu, baster, i la pia almoïna de Pere Barceló; i al costat de llevant, la casa de Bernat Carreres, on començava el carrer anomenat dels Clergues, dels Capellans o del Cementiri, al costat de l'església. A la plaça nova de l'Església hi havia la casa de Sebastià Riera, fuster; el celler del priorat (actual farmàcia Sunyer), i la casa del pagès Joan Oliu (on més tard es va construir can Rosés). La baixada que ara comunica amb el carrer dels Cavallers llavors no existia. Aquesta plaça de l'Església va servir de plaça pública fins que l'any 1758 es va construir l'altra plaça nova al clos d'en Carreres.

L'església és citada l'any 1019 amb el nom d'*ecclesiae de Palatii Frugelli* i el 1058 s'esmenta ja com a església de *Sancti Martini de Palatii Frugelli*. Si bé s'ignora com devia ser aquella primitiva església, se sap que a principis del segle XVI era més curta i una mica més esbiaixada que la que hi ha ara, com també hi ha constància que estava envoltada pel cementiri. En ampliar-la van deixar-hi una sèrie de gàrgoles que no fan la funció de desaiuar, com les que hi ha més amunt, però que donen idea de l'alçada que tenia el teulat antic, més baix que l'actual. També hi ha un campanar de cadireta que va quedar dins de l'obra nova i que té tot l'aspecte d'haver estat pensat només per servir mentre es construïa el que havia de ser definitiu.

L'església quedava petita i, per tant, necessitava ampliar-se, i al llarg del segle XVI, coincidint amb una etapa de creixement econòmic i demogràfic, s'hi van fer importants modificacions. Les dues primeres, poc im-

Al carrer de l'Allada, abans anomenat d'en Vela, antigament s'hi feia el mercat. Al costat de dalt a la dreta hi havia hagut la casa de l'obra de l'església i al costat de l'esquerra, a més d'un pou comunal, la masia d'en Carreres.

portants, van ser les corresponents als anys 1520 i 1577. La tercera, més remarcable, correspon a l'any 1588, quan s'inicia una ampliació que dura diversos anys; i s'arriba tot seguit a l'estructura actual, que només va ser modificada a mitjan segle XVIII per una ampliació lateral a la banda meridional (PÉREZ SANTAMARÍA, 2007) i un nou campanar que ha quedat inacabat.

L'església i les cases que l'envoltaven, ordenades a partir de carrers estrets irregulars, van fortificar-se a través d'una muralla que va ser ampliada i reforçada al segle XIII, com va passar en molts altres nuclis emmurallats catalans, per l'amenaça constatat d'invasió dels reis de França. A més a més, les diferències que hi van haver del 1276 al 1349, entre el sobirans de la Corona d'Aragó i del Regne de Mallorca, també van obligar a reforçar el sistema defensiu de moltes localitats de Catalunya, a banda i banda de la frontera. Durant el regnat de Pere III, el Cerimoniós, per la guerra que va mantenir amb Castella entre l'any 1356 i el 1369, es van fer importants obres de fortificació en tot el país, obres que a Palafrugell, al final del segle XIV, encara continuaven, com ho confirma la butlla que va atorgar Climent VII, pontífex d'Avinyó. Aquest antipapa, reconegut en el nostre regne, que va exercir entre 1378 i 1394, concedia durant cinc anys els fruits de la pia almoina de Pere Barceló, que administrava el sagristà de l'església i que en principi havien de servir per als pobres de Palafrugell, per dedicar-los a les despeses de la muralla. La vila tant es va haver de defensar contra els pirates, tant francesos com mallorquins, i els soldats professionals del comte d'Empúries, com també de les atzagaiades de les naus genoveses.

Els priors de Santa Anna eren coneguts com els barons de les set torres, però, d'aquestes torres, fins avui no se n'ha trobat cap referència enlloc. Probablement, en ser del comú, no feia falta que es descrivissin, i és per això que no s'esmenten en cap dels capbreus que s'han conservat. Només una d'elles, la de can Moragues, consta clarament en els límits d'un pati capbreuat l'any 1529 per Joan Carreres, al costat sud-est de la muralla. No hi ha hagut manera d'aclarir si les torres ja eren a la muralla en el seu origen o si s'hi van adossar més tard, com podria ser el cas de la que hi havia al carrer dels Cavallers, a la vora de la presó, que més que una torre

Abans d'aquesta plaça, al cantó del carrer dels Valls, hi havia hagut la botiga de teixir llana de la família Serra i un camí que anava cap al pou d'en Bonet i el raval de dalt, un dels primers barris que hi va haver a fora muralles.

sembla que devia ser una fortificació incorporada a la muralla. Fins i tot s'ignora si totes eren rodones o si n'hi havia alguna de quadrada o d'alguna altra forma.

Sigui com sigui, les set torres estaven situades de la manera següent: la del comú, al costat de l'antiga casa de la vila. La del Consell, a can Moragues, amb una campana per convocar els jurats, que més tard es va traslladar a la capella del veïnat de Santa Margarida. La del cantó de la plaça Nova, al costat dret d'on comença el carrer dels Cavallers, on abans hi havia hagut la confiteria La Palma. N'hi havia tres més, al carrer dels Valls o dels Cavallers: al cantó de baix, al mig i al cantó de dalt. L'altra torre, la del portal d'Amunt, que també era del comú, estava situada a la part de tramuntana del poble. A sota d'aquesta torre hi havia una volta, que havia fet construir l'Ajuntament, junt amb les antigues peixateries que hi havia hagut al costat.

Sembla que l'únic punt exterior per accedir a dalt dels murs estava situat a l'hort de l'antiga casa de la vila. Totes les altres entrades i sortides eren dins de les torres, a la vora de les cases que hi havia adossades. En construir les muralles es va procurar que quedessin al màxim de resguardades, i és per això que no convenia que hi haguessin gaires forats a la part de fora. Per aquest mateix motiu, en construir-se el circuit de la muralla només s'hi van fer dos portals, el portal d'Amunt i el portal d'Avall. Quan un nou prior era elegit senyor de la vila, ell o el seu representant havia d'entrar sempre pel portal d'Amunt. Dret davant del portal, esperava la persona que havia de fer entrega de la possessió de la vila. En presència de diversos testimonis, aquest sortia, l'agafava de la mà i el feia entrar dins de la muralla. Com explica Joan Villar, era un acte simbòlic que representava el lliurament de la possessió del castell al nou prior juntament amb els seus homes, dones, terres, territoris, rèdits, drets i pertinences (VILLAR, 2008). Les altres obertures de la muralla són força posteriors: el portal de la Carnisseria, que hi va haver al costat de la casa de la vila; el del portal Nou, que donava al carrer dels Cavallers en el punt on hi havia la presó i que es va obrir, al segle XVIII, en obtenir el privilegi de poder tenir mercat; com també el que va quedar, al costat de ponent, en construir-se el mercat cobert o el portal de la plaça Nova. El de la plaça Nova no es va obrir fins a l'any 1757.

Si no existia cap privilegi que establis el contrari, antigament era el senyor qui tenia la potestat d'obligar els seus vassalls a construir els murs i els valls, i qui ho podia autoritzar. Un cop acabada la muralla, tant la fortificació com els terrenys que ocupava quedaven per al senyor, que podia cedir-ne el domini útil. Des de finals del segle XII, eren les assemblees comunals les que s'encarregaven de la construcció i el manteniment dels recintes emmurallats. Més tard, el rei també guanyà protagonisme en aquest procés de fortificació i això fou causa d'enfrontaments amb els senyors que en disputaven el domini.

En la construcció hi havien de col·laborar tant els habitants del lloc com els dels veïnats o poblacions que s'hi refugiaven, que estaven obligats a prestacions de treball, organitzats en grups de deu o, fins i tot, de cinquanta caps de casa. El finançament anava a càrrec dels ciutadans a base de derrames o talles, que recaptaven les autoritats municipals i que es complementaven amb donatius, exempcions fiscals o rendes que el senyor del lloc podia concedir. De totes maneres, sempre hi va haver conflictes amb determinats col·lectius: eclesiàstics, ciutadans de classe alta, forasters o altra gent que es beneficiaven de la "recollida" i que, o bé no estaven acostumats a pagar impostos locals o bé no els volien pagar. Durant la segona meitat del segle XIV, ja hi havia impostos indirectes: sobre el consum, el comerç o el tràfic de mercaderies, però als voltants del 1370, el rei va aconseguir que aquesta recaptació es considerés una regalia i, d'aquesta manera, la monarquia, a més de disposar d'una nova font d'ingressos, va tenir un control efectiu sobre les fortificacions del país.

Una altra forma de finançament la constituïen els elevats crèdits, a llarg termini, anomenats *censals morts* o *violaris*, que demanaven les poblacions i que s'havien d'amortitzar amb impostos sobre la producció, sobretot la dels béns agrícoles, per pagar les elevades despeses d'emmurallament i els deutes acumulats. Tot això s'arrodonia amb taxes sobre causes pies, deixes i testaments, propietats que es confiscaven, materials d'antigues construccions que es reutilitzaven, amb censos per utilitzar les torres de la muralla o, fins i tot, amb

El raval de baix, que portava a les hortes de la vila, fotografiat des del final del carrer Major, on hi havia hagut un dels dos portals d'entrada al recinte emmurallat: el portal d'Avall.

algunes multes. La gestió de les obres anava a càrrec de les obreries de murs i valls, unes organitzacions dirigides per algunes persones o obrers, encarregades dels recursos materials i humans. Entre els treballadors, destacaven els mestres majors, que dirigien fusters, ferrers, picapedrers i manobres. També hi havia els encarregats del manteniment de les fortificacions.

Els murs de la muralla de Palafrugell eren de pedra i morter a la part de baix i, des d'una certa alçada, estaven fets amb un encofrat de calç, sorra i pedra trossegada, tot recobert amb una capa d'argamassa. Aquests murs tenien uns dotze metres d'alçada i, a dalt de tot, uns dos metres de gruix, que encabien un corredor per poder-hi passar.

Els valls que envoltaven la muralla no eren res més que un espai obert sense gaire caràcter defensiu. A la part interior del mur, resseguint la muralla, des de la torre de davant de l'església fins al carrer dels Valls, el prior hi tenia el seu verger, un hort ple d'arbres fruiters, sense edificar. A la part de baix de la casa del prior, tocant a la muralla, hi havia la presó, i al costat de dalt, un celler o magatzem per als productes que provenien dels tributs cobrats en espècies pel monestir de Santa Anna de Barcelona. Entre els delmes, els quarts, els terços, les tasques i els braçatges, que gravaven les collites, i les gallines, les oques, els formatges, els ous, els pans, les coques i la cera, que cobraven de cens, devia fer falta un bon rebost. En algun punt del mur, dins les cases, hi devia haver un camí o pas per entrar a les torres i segurament algun conducte per canalitzar l'aigua de pluja cap a les cisternes. Més tard, especialment en temps de la guerra civil dels remences, l'aparició dels canons i les tècniques de setge van fer aquests murs força vulnerables i la utilitat de les muralles era més per l'efecte que feien que no pas per la defensa que oferien, malgrat les obres de consolidació que s'efectuaren en el transcurs dels anys i que van continuar gairebé fins al seu enderrocament.

L'enderrocament de les muralles al segle XIX

La pirateria, que havia estat el terror de navegants i pescadors, no va desaparèixer fins al temps del rei Carles III, entre els anys 1759 i 1788, quan l'almirall mallorquí Antoni Barceló, en una enèrgica actuació, va netejar el Mediterrani i es va poder començar a perdre la por que feia viure tancat entre muralles. La gent de Palafrugell se sentia engabiada dins la muralla i demanava permís al prior per obrir-hi obertures, que aquest concedia després de cobrar les taxes corresponents. La revolució econòmic-social que va representar la implantació de la indústria del suro també va ajudar a desenvolupar una mentalitat més oberta i l'any 1814, acabada la Guerra del Francès, es va començar a plantejar la demolició de les antigues fortificacions per esponjar la vila i obrir-la a l'exterior.

L'Ajuntament va demanar permís al capità general de Catalunya per enderrocar les muralles de Palafrugell i fer servir la pedra per a la tanca del cementiri, que s'havia de construir en el paratge de la Roella, prop dels Forns, en el lloc conegut com el barri del Ninot. Això no obstant, quan el 17 d'abril de 1816 es va autoritzar l'enderrocament, el prior de Santa Anna, que llavors era Don Dionisio Bardaxí de Azara, es va oposar a la demolició de les torres i en va reclamar la possessió. L'Ajuntament va argumentar que ni les muralles ni les torres no eren seves, que el poble les havia pagades i n'havia fet sempre ús i, a més, que la casa de la vila s'havia fet càrrec de diferents obres de reconstrucció, i que quan es van derriuir les portes dels dos portals principals, es va quedar la fusta i el ferro, sense que mai ningú no en reclamés res. El 29 d'abril de 1816 l'Ajuntament va informar el governador de Girona que s'havia començat la feina, que una torre ja era a terra i una altra s'havia començat a enderrocar. El 30 d'abril el governador va suspendre momentàniament les obres. Malgrat tot això, aquell mateix any ja es va començar a bastir les parets del nou cementiri amb la pedra que s'havia tret de les muralles. Les relacions entre l'Ajuntament i el prior, que ja eren molt tenses, arran d'un plet pels diners que s'havien incautat al prior entre els anys 1808 i 1815, per pagar contribucions de guerra, van anar empitjorant. Per fi, el 17 de febrer del 1818 la Capitania General va dictar una disposició definitiva: "Que es tiressin a terra les torres, que es fes taxar la pedra i el cost de la demolició per separat i, quant a la qüestió del domini, que les dues parts s'atenguessin al seu dret en justícia". L'any 1820 el prior encara reclamava, però com que uns cinc anys abans ja s'havien abolit les jurisdiccions baronials -com la que tenia el priorat a Palafrugell-, que van passar a ser de l'Estat, el priorat ni va poder justificar la propietat de les muralles ni va poder parar les obres, que no se sap quan van acabar. En aquell temps, tanmateix, a més del priorat de Santa Anna, no tothom estava d'acord que s'enderroquessin aquelles muralles, que es volien conservar com un record històric dels temps medievals; a més a més, una circular del governador de Girona recordava que hi havia una cèdula reial que prohibia destruir o malbaratar monuments que fossin d'interès històric. Com a rèplica, els tècnics municipals de l'Ajuntament van dictaminar que les torres i muralles eren "piedras asquerosas" i que s'imposava l'enderrocament a causa de "ciertas immoralidades que se cometian en los rincones de las torres en noches oscuras y tenebrosas", especialment al racó de la torre que hi havia al raval superior. Només havia quedat en peu la torre de can Moragues, que va ser derriuïda el novembre de l'any 1918, amb l'excusa que entorpia el trànsit del carrer de Pi i Margall. Amb aquesta última torre de les muralles, Palafrugell, a més de perdre un magnífic racó per parar el sol els dies de tramuntana, va quedar mig despullada del seu passat històric.

La canalització d'aigua plujana dins la vila. L'exemple d'un plet de 1690

(PF-206 Vigessimum primum manuale - Francesc Vergonyós- Arxiu Històric de Girona)

El 26 de maig de 1690 el reverend Antoni Bou, per poders i en representació del senyor Miquel de Carreres i Bertran, que vivia a Barcelona, i en presència de Joan Esteve, jove pescador, i Antoni Oliver, mestre de cases, va presentar per tercera vegada, en la notaria de Francesc Vergonyós, un requeriment amb relació a l'aigua plujana que baixava més avall de la casa que tenien al carrer de l'Allada.

Antoni Bou deia que l'aigua plujana que passava pel carrer i per la placeta, anomenada de l'Allada, a més de la que baixava de les teulades de les cases que hi havia en aquell carrer, des de trenta anys a aquella part i des de temps immemorials, havia seguit sempre el seu curs en el carrer i a la banda de ponent d'aquella placeta. Un cop havia passat al costat de les cases de Margarida Andreu, Antoni Deulofeu i Antoni Caixa, continuava seguint cap al portal d'Avall per acabar baixant pel carrer que anava a la Font.

El reverend Antoni Bou es queixava que el doctor Llätzer Martí hagués posat una gran quantitat de terra, davant de casa seva i davant de la placeta, que no deixava anar l'aigua carrer avall, per on sempre havia passat, i que la desviava pel carreró que hi havia al costat de llevant de la placeta de l'Allada. Aquest carreró quedava mort a la part de llevant de la muralla de la vila, on no hi havia hagut mai cap obertura o forat per on l'aigua pogués sortir. Tot això representava un gran perjudici per a la casa pairal del cavaller Miquel de Carreres i Bertran, que vivia a Barcelona, ja que l'aigua s'havia d'escolar per una claveguera que hi havia al costat de la paret de casa seva, en terreny propi. Aquesta claveguera, que desaiguava cap als valls, només estava pensada per recollir l'aigua que baixava del vessant del seu teulat, però en baixar molta més aigua, no l'engolia i si s'inundava el pati i les estances baixes del costat de llevant i de tramuntana no s'hi podria passar. Aquesta aigua, junt amb la que quedava retinguda a la placeta i al carrer, per la terra que s'hi havia posat, amenaçava de podrir les parets i els fonaments de la casa de Miquel Carreres.

Per tant, el reverend Antoni Bou, apoderat del senyor Miquel Carreres, requeria i interpel·lava per una, dues i tres vegades, i totes les que fessin falta, el reverend Llätzer Martí perquè tragués la terra que havien posat al carrer i la placeta a fi que l'aigua pogués anar, com abans, cap al portal d'Avall. Altrament, tal com era de justícia, se'l feia responsable de tots els danys, interessos i despeses que hi pogués haver.

La resposta del doctor Llätzer Martí va ser negar que l'aigua hagués passat, des de temps immemorial, pel carrer del costat de ponent de la placeta cap al portal d'Avall, sinó que només n'hi passava des de feia poc, i amb indústria i violència, sense comptar la que entrava a la casa de Bartomeu Serra Codina, on causava greus danys. Deia també que ni a la placeta ni al carrer no hi havia prou terra per impedir el curs de la poca aigua que hi passava i, per tant, que no se n'havia de treure, sinó, al contrari, n'hi faltava i se n'hi havia de posar. Tot això es podia veure en les marques del marxapeu de la porta de can Serra Codina, que havia quedat descarnat amb l'aigua que els maliciosos havien fet

Gerra que es va trobar, prop de la muralla vella,
trencada a trossos, dins d'un replà d'escala,
quan es feien obres a la Sabateria Cama.

MSP.

passar pel carrer amb indústria i violència i que s'hauria de tapar amb terra per poder assegurar la conservació de la porta.

Els perjudicis i danys ocasionats a les cases de Bartomeu Serra i del Dr. Llätzer Martí eren deguts a dos trossos de mola de molí, amb molta terra a sobre, que el senyor Miquel Carreres havia posat o fet posar al costat de llevant de la placeta del carrer de l'Allada. Per allà era on sempre havia passat l'aigua sense perjudici de ningú, mentre que, per culpa d'aquell entrebanc, el doctor Llätzer Martí havia hagut de fer adobar les clavegueres de davant de casa seva, una prova evident del dany que havia ocasionat l'aigua. Per tant, va protestar, interpel·lar i requerir el doctor Antoni Bou, dues i tres vegades i les que van fer falta, perquè tragués o fes treure aquells trossos de mola de molí, amb els dos pams de terra a sobre i tota la terra del costat, que l'estadant de la casa de Miquel Carreres, el reverend Antoni Matalí, havia fet escampar per la placeta. Segons la reclamació del doctor, un cop retirats tots aquests entrebancs l'aigua hauria seguit el seu curs natural cap a la claveguera que la vila tenia al costat de casa seva, al carrer de la torre del Consell, capaç d'engolir l'aigua del carrer de l'Allada, de la placeta i del carrer contigu, a través d'aquella claveguera que desaiguava per un forat de la muralla.

Es feia responsable el senyor Miquel Carreres de tots els danys, interessos i despeses que pogués patir el doctor Llätzer Martí per raó d'aquesta aigua plujana. Així és que aquell prevere, després de considerar que la seva resposta era justa i equivalent, va requerir al notari que fos inclosa en l'acta i que no es lliurés cap còpia en què no constés.

Encara que no se sap com va acabar aquest plet entre veïns, hi ha dos punts que criden l'atenció:

“Y com que señor Dr. Llatser Martí haje posat en dita plaseta i carrer y en-front de sa casa molta terra impedint lo curs i passatje de dita aÿgua per dit carrer Avall ahont acostumava passar, amenassant aquella voler passar per un carraró avall, que és a la part de sol ixent de dita plasseta. Lo qual carreró va a ferir a la muralla de la part de sol ixent del present castell, per ahont maÿ dita aÿgua ha acostumat passar per no aver-hi forat en dita muralla per poder axir dita aÿgua, fora de aquella la qual aÿgua volent passar per dit carraró de la part de sol ixent seria en grandíssim perjudici de la casa peÿral de Miquel de Carreres y Bertran, cavaller en la ciutat de Barzalona domiciliat, per haver dita aÿgya de caurer en una claveguera que té dit Miquel de Carreres y Bertran feta en terra sua pròpia y al costat de la paret i sota al vassant de la taulada de dita sa casa, per traure la aÿgua que cau dins dita sa casa, la qual claveguera va axir als valls de sol ixent de dit castell perquè cauria la aÿgua plujana que cau en dit carrer y plasseta dins dita claveguera y per ser molta impediria que no podria axir la aÿgua que cau dins dita casa y així mateix ni entraria de la que cau dins dita claveguera, de la mateixa que cau en dit carrer y plasseta y se omplirian los pati y aposentos baixos de la part de sol ixent y tremontana de dita casa del dit Miquel de Carreres, no podent-se passar per dits pati y aposentos y al venir compodriria las parets y fonaments de dita casa. Y així mateix dita aÿgua que cau en dita plasseta y carrer, per causa de dita terra posada en dita plasseta y carrer, se atura y engorga en dita plasseta y carrer, donant grandíssim dany en los fonaments de dita casa.”

Fragment de ceràmica en verd i manganès,
del segle XIII, trobada no gaire lluny d'unes sitges,
sota els fonaments de la muralla vella,
en les obres de la Sabateria Cama.

MSP.

“Així que esta dita part del Dr. Llätzer Martí interpel·la, protesta y requereix al dit Dr. Antoni Bou, per una, dos y tres vegadas y tantas quantas manaster sia, trague o fasse traure dits trossos de mola y dos pams de terra, posa lo Rt. Antoni Mathali, estant en la casa del señor Carreres, per tota la plasseta del carrer de l'Allada y tota la que s troba a sol ixent de las pessas de mola y agulla, perquè no impededesca lo curs de la aÿgua per hanar a la clauaguera que té la Vila [junt a la sua casa, en lo carrer de la Torra del Consell] ab sa boca oberta y forat a la muralla, capàs per traure la aÿgua del carrer, del carrer de la Allada, plasseta y carrer a ella contiguo, fins dita claveguera, com acostumava anar. Altrament li protesta que s procehirà com la justitia veurà se ha de fer, protestant-li de tots los danys, gastos y despesas, patirà esta part del Dr. Llätzer Martí, per rahó de dita Aÿgua.”

Queda ben clar, doncs, que l'any 1690, al costat de la torre de can Moragues, no hi havia cap més forat que el que necessitava la claveguera per desaiguar l'aigua que s'escolava per la banda de sota la muralla. De fet, el portal que hi ha actualment no es va obrir fins l'any 1757, és a dir, poc abans que la pubilla, la senyora Maria Lluïsa Carreres de Verthamon, vengués el clos d'en Carreres per fer-hi la plaça Nova, que comunicava amb *dins la vila* gràcies a aquest portal.

Tal com està redactat el requeriment, sobretot la part final, es podria entendre que la claveguera, que segons Miquel Carreres hi havia en terreny propi i, segons el doc-

tor Llätzer Martí, era propietat de la vila, era la mateixa, ja que no es concreta al costat de quina casa estava situada. El carrer o carreró de què es parla podia haver arribat fins a la torre del Consell. En el foli 208v del capbreu del monestir de Santa Anna (PF-287 de l'Arxiu Històric de Girona) el senyor Pere Barceló i la seva muller Maria, vídua de Baldiri Barceló, mariner, confessen tenir dins els murs del castell de Palafrugell un pati de terra, voltat de paret, que llinda a llevant amb l'escala de la torre del Consell; a migdia, amb la muralla; a ponent, amb la pubilla Carreres, i a tramuntana, amb el carrer. Era un pati de terra capbrevat per Joan Carreres, mercader, segurament l'any 1529, que fou venut diverses vegades. Primer per Miquel Carreres a Jordi Martí, i després, pel seu descendent, el prevere Llätzer Martí, que el va vendre a Ramon Riera el 17 de març de 1710, i aquest a Pere Barceló, el 20 d'agost de 1716. L'entrada que encara hi ha prop del Restaurant de l'Arc podria haver servit per accedir a la torre del Consell, que es corresponia amb la de can Moragues, i no, tal com s'havia cregut abans, amb la que hi havia hagut a l'actual plaça Nova, al costat dret d'on comença el carrer dels Cavallers.

El Salí de Tamariu, prop de la platja, era un dels locals on es feien salaons de peix. Aquesta activitat dels barrilers donava feina a molts pescadors del terme.

Barris i veïnats

Saber quan Palafrugell va deixar de ser només un enclavament fortificat per passar a ser una vila amb una estructura urbana una mica més complexa, amb carrers i barris fora muralla, és, d'entrada, una tasca complicada. El document més antic localitzat sobre l'edificació de cases fora muralla és de 1405. El 12 de gener d'aquell any el prior de Santa Anna, Fra Berenguer Porta, va signar un establiment en què es concedia a Cecília, muller de Berenguer Caixa, el domini útil, en emfiteusi -és a dir, mitjançant una pensió periòdica o cens al senyor del domini directe-, d'un pati situat sota el portal inferior o portal d'Avall, que limitava, a llevant, amb el carrer Major; a migdia i a ponent, amb la muralla nova, i a tramuntana, amb la muralla antiga. Se li atorgava el dret de construir cases, aixecar parets, envans i teulats en aquest pati, sempre que es respectessin les espitlleres i merlets i es deixés franc el corredor o passatge de sobre la muralla, per a obres de guerra, de custòdia o vigilància i per al trànsit d'altres homes, sense cap impediment seu ni dels seus successors. També s'havia de deixar un espai suficient en l'espitllera de la part de llevant del mur, per accedir a la bombarda que apuntava cap al portal i poder-la aprovisionar.

Aquest establiment del 28 de març de l'any 1405, que va costar vint florins d'or d'Aragó, devia ser important, ja que, a més de Joan Vela i Pere Ferrer, sastre, que van fer de testimonis, hi van participar un munt de frares: Joan Cruells, Arnau Cortal, Galceran Massot, Guillem Andreu, Joan Maçana, Valerià Verdaguer, Francesc Vila, Marià Ferran, Bartomeu Berenguer i Gabriel Manera. El cens, a pagar cada any per Nadal, era de dotze diners barcelonesos.

El document indicat confirma dos fets que poden ser rellevants. A principi del segle XV existien dues muralles: una de *nova* i una d'*antiga*. Probablement, la muralla nova és la que s'havia construït a la segona meitat del segle XV. El segon fet és que les cases que es van construir a la part de migdia de la vila es van recalcar a la muralla vella, tal com ja s'havia comprovat l'any 1972, en repicar la paret de migdia de la Sabateria Cama, que és on arribava la muralla més antiga. S'hi van trobar dues espitlleres rectangulars, més amunt de l'alçada d'un home

Tros d'arc conopial d'una finestra gòtica,
amb decoració típica del segle XVI,
que estava encastat en el mur de la muralla vella,
trobat dins de la Sabateria Cama.

MSP.

i, a sota els fonaments de la muralla, un fragment de ceràmica del segle XIII en verd i manganès. També entre les pedres del mur hi havia encastat un tros d'arc conopial d'una finestra gòtica amb decoració típica del segle XVI.

Durant l'edat mitjana, la majoria dels veïnats de la població responien a la necessitat de tenir més espai urbà. Segons el capbreu de Santa Anna de l'any 1333, hi havia 7 veïnats amb un total de 37 masos escampats en aquests paratges (ESPERT, M. 2004). Al sud, al barri inferior, que havia crescut entre les Botines i la Font, s'hi arribava travessant el portal d'Avall; i més al sud encara, després de travessar aquest raval, s'arribava fins a les hortes de dalt i les hortes de baix de Palafrugell. Al nord, passat el portal d'Amunt, s'anava tant al veïnat del Pedró i del Puig com al veïnat de la Garriga o al camí del Joc de la Rutlla o Tarongeta. Els veïnats de la Caritat i del Vilar eren a l'oest de la vila i el paratge de les Botines, mencionat ja l'any 1301 en un capbreu del notari Bernat Seguer amb el nom de *Boatines*, quedava a migdia del recinte emmurallat i a llevant del raval inferior. En aquesta banda, també hi havia el barri del Vilardell o Vilarsell, que es pot suposar que anava des de sota les Botines fins als paratges dels Forns i la Roella.

A partir del segle XVI, les agrupacions de cases allunyades de la muralla van augmentar considerablement, a conseqüència del creixement de la població i de la bonança econòmica, i també van sortir nous barris amb agrupacions de masos. Les noves cases van aixecar-se al costat dels camins que anaven de Palafrugell cap als pobles veïns. Al sector oest, va aparèixer la Caritat, un veïnat construït sobre la riera que recollia les aigües de la part de dalt de la població, on abans hi havia hagut el mas Grassot, que es va subhastar per deutes. Al nord de la muralla, hi havia el raval superior, que segurament ja existia abans, i, més amunt, el veïnat del Pedró, on encara avui es conserven els noms de carrer del Pedró Petit i del Pedró Gran, com a l'any 1529, i el veïnat del Puig.

Al sector nord i oest, el veïnat de les Cases Noves, conegut popularment com el camí de la Bisbal, es va començar a edificar en el segle XVI, a les terres que havien estat antigament del mas Mateu. Tal com es descriu

en un capbreu del segle XVIII, les cases i els horts que hi havia no depenien del priorat de Santa Anna, sinó d'un altre senyor, en aquest cas del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, que en tenia el domini directe.

En aquest mateix segle XVI, també es va començar a habitar el barri de la Tarongeta al sector de llevant de la vila, conegut com el camí del Joc de la Rutlla, un topònim que sembla confirmar la teoria de Ramir Medir (MEDIR, R. 1967) que el relacionava amb un tipus de joc medieval conegut com *la Tarongeta*.

Una menció especial mereixen tres veïnats, una mica més allunyats de la muralla. Santa Margarida, en direcció cap a Llafranc, aproximadament a un quilòmetre de la vila segons la bibliografia disponible, va erigir-se com un espai fortificat de defensa en època visigòtica, tot i que no se n'ha trobat cap rastre documental. Per altra banda, Ermedàs, a uns tres quilòmetres al sud del poble, ja està documentat l'any 1191. Aquest veïnat, tradicionalment associat a l'agricultura i a la ramaderia, és del pocs llocs i barris del municipi que consten en els fogatges del segle XVI: l'any 1553 tenia sis focs. L'últim barri, el de Vila-seca, apareix documentat en el capbreu de 1333 i al segle XVI va dotar-se d'un torre de defensa per protegir-se dels atacs dels pirates. Alguns estudiosos consideren que Ermedàs, Santa Margarida o la Vilarnau, Vila-seca i, fins i tot, Llofriu, que els capbreus confirmen que antigament havia esta emmurallat en el lloc on hi ha l'església, van edificar-se sobre antigues viles romanes i van consolidar-se i desenvolupar-se en època altmedieval.

A partir de la segona meitat del segle XVIII els barris que hi havia fora del nucli emmurallat van créixer encara més i van esdevenir carrers regulars d'una estructura urbana que lentament s'anava consolidant. De fet, quan l'any 1790 el funcionari de l'administració borbònica Francisco de Zamora va arribar a Palafrugell, ja va distingir dues grans zones: el veïnat antic, rodejat de murs, i les noves cases que es construïen fora de les muralles. En el capítol dedicat a Palafrugell, el viatjant va prendre una nota que sembla bastant significativa. Francisco de Zamora escrivia que el poble havia crescut molt -segons Zamora, estava format per més de 300 cases- i que hi havia molts més edificis fora que dins de la muralla (ZAMORA, F. 1973).

Les transformacions del segle XVIII i el naixement de la plaça Nova

A mitjan segle XVIII, la desaparició de les ràtzies pirates i corsàries, el creixement demogràfic i l'aparició de noves activitats econòmiques com la del suro va provocar importants canvis urbanístics. A finals del segle, amb una població que arribava gairebé als 2.300 habitants, ja es plantejava la demolició de les muralles, una demolició que, junt amb la de les torres, va efectuar-se després de la Guerra del Francès, a partir de l'any 1818.

A mitjan segle també va produir-se un fet transcendent per al creixement urbanístic de Palafrugell cap al sector est de la muralla: l'aparició d'una nova plaça pública. Les places han estat sempre el centre de cada poble i, per tant, un dels llocs de trobada de la població. A la plaça de l'església s'hi trobaven el batlle i els regidors de Palafrugell quan sortien del temple, on havien estat convocats al toc de les campanes, tal com es feia també en un altre punt de reunió, situat al carrer del Consell, prop del portal d'Avall de la muralla. A Palafrugell n'hi ha hagut més d'una, de plaça, que ha servit com a lloc de reunió. La més antiga que es coneix era la que hi havia al costat de tramuntana de l'església, prop del portal d'Amunt. No se sap quan va construir-se la plaça de davant l'església, però és significatiu que l'any 1529 fos coneguda com a *plaça Nova*. Sigui com sigui, la plaça de l'Església va complir la funció de plaça pública fins al segle XVIII, quan es va construir l'actual plaça Nova, a l'exterior de la muralla.

El creixement de la vila i el fet que a la plaça de l'Església s'hi celebrassin activitats i festes que no eren gaire respectuoses amb el culte va obligar la Universitat a comprar uns terrenys per construir-ne una de nova. L'any 1758 es firmava l'escriptura de compra d'una peça de terra cultiva, anomenada clos d'en Carreres, tancada a la banda de tramuntana amb una paret de pedra i situada prop de la vila, fora muralla, que es convertiria en la plaça Nova, nom que encara avui és manté.

Aquesta peça de terra, que prèviament es va dividir i marcar amb senyals i termes, mesurada amb la cana de canar terra, contenia dos quarts i quaranta nou canes de terra, és a dir, uns noranta-vuit passos. La propietària

El portal de la muralla
de plaça Nova
es va obrir l'any 1757.

era la senyora Maria Lluïsa de Carreres, vídua de l'il·lustre senyor Josep de Verthamon, del Consell de sa Majestat i oïdor de la Reial Audiència de Catalunya, a la ciutat de Barcelona. A llevant, la finca limitava amb terra seva, on es comprometia a deixar un carrer, el de Sant Sebastià. A migdia, li quedaven unes parcel·les que tenia emparaulades a Francesc Soler, sabater; a Josep Dalmau, negociant, i a Rafel Mascort, un fadri que era paraire. A ponent, quedava un tros que havia venut abans a Joan Pagès, cirurgià, i a tramuntana hi quedava el carrer dels Valls.

L'escriptura de venda la va firmar el notari Francesc Vergonyós el 23 de juliol de l'any 1758, per poders, que li permetien fer i desfer, atorgats per la propietària, el 3 de desembre de 1757, davant del discret notari de Barcelona Fèlix Campllonch. Els compradors, que representaven la Universitat, és a dir, els homes i singulars persones de la baronia i terme del castell de Palafrugell, van ser, per Palafrugell: Feliu Riera, degà; Gerònim Marquès; Francesc Codina, i Josep Olivos; per Mont-ras: Miquel Parals, i per Llofriu: Francesc Climent, tots ells regidors. La finca va costar 221 lliures, 15 sous i 6 diners en moneda barcelonesa, de les quals el reverend prior del monestir de Santa Anna de Barcelona, Ramon de Cortada, com a senyor i baró del castell, va oferir cent lliures "a fin de formarse y construir la nueva plassa, a efecto de sacar todo concurso, y no menos los bayles y juego de pelota de la plassa, se halla inmediata y en frente la iglesia del mencionado este castillo, respecto la distracción e irreverencia causan en dicha iglesia y casa de Dios". La mateixa venedora, senyora de Carreres, va oferir vint-i-cinc lliures per desplaçar concursos, pilotes i balls a fora vila. Les restants noranta-sis lliures, quinze sous i sis diners, les van pagar els regidors compradors. Així, doncs, entre les 25 lliures que es van descomptar, les noranta-vuit lliures, set sous i nou diners que els regidors van pagar al comptat -que corresponien a les cinquanta lliures que va pagar el reverend Josep Sadurní, prevere i beneficiat de l'església local i procurador del prior de Santa Anna- més quaranta-vuit lliures, set sous i nou diners -amb pòlissa de pagament immediata- que van lliurar els regidors, i la resta de noranta-vuit lliures, set sous i nou diners que els compradors es van comprometre a pagar el dia de Carnestoltes, sota pena i escriptura de terç i garantia dels béns de la Universitat, la venda va quedar formalitzada. Curiosament, de les cent lliures ofertes pel prior, només consten les cinquanta pagades pel seu procurador; la

resta va anar a càrrec de la Universitat, que potser ja les devia al prior.

A l'escriptura no hi va pas faltar tot un enfilall de clàusules legals. També es va fer constar la senyoria i el domini directe de la peça de terra per part del prior del monestir de Santa Anna de Barcelona, del monestir de Sant Pere de Galligants de Girona, de l'orde de Benets Claustrals, o d'altres senyors que constessin en capbreus o en més documents de propietat, encara que, malgrat aquests drets dominicals, es confirmava que, a partir de llavors, la Universitat no hauria de pagar cap mena de cens.

A l'escriptura, en l'únic text que està escrit en català, consta el següent pacte: "Que la pedra de la paret, construïda a la part de tremontana de dit tros de terra venut, sie y reste a dita senyora sa principal, per quant aquella no se ha entès, ni s'entén, compendrer, ne encloure en dita venda, ans bé, ella fou exclosa y s'exclou. La qual paret dega dit procurador, e o dita senyora principal, fer derribar y aprofitar la dita pedra que de ella resultarà i fer de aquella com bé li apareixerà". Això confirma que una part del clos d'en Carreres quedava tancada amb una paret i es confirma també el valor que tenia la pedra com a material de construcció.

Sigui com sigui, poc després d'haver-se fet la plaça Nova el poble va créixer en aquella direcció. A partir de la segona meitat del segle es va formar el carrer de Santa Margarida, al sud de la plaça Nova, i el carrer del Clos (l'actual de Sant Sebastià), que va originar l'expansió en direcció est i sud. Al carrer de Santa Margarida, s'hi poden veure encara algunes cases de l'època; entre aquestes, prop de l'actual teatre, n'hi ha una amb una llinda de l'any 1766, on consta el nom del propietari, un mestre de cases foraster, que es deia Isidre Horta Pi i era de Brunyola. Al carrer del Clos o de Sant Sebastià, entre el carrer de les Ànimes i el de Sant Josep, hi ha dues cases construïdes l'una l'any 1761 per Joan Morató i l'altra el 1764 per Antoni Morató. Al cantó del carrer de Sant Josep, hi ha una llinda del 1771 i, a prop del Camp d'en Prats, una altra del mateix any. Com a contrast, al carrer de Sant Martí, les que hi ha són força posteriors a les de la plaça Nova.

Les *botigues* i els barris mariners

Tal com s'ha dit, fins fa relativament poc es creia que durant els segles medievals i fins a la desaparició del perill corsari, al segle XVIII, la costa estava despoblada, sense cap hàbitat, per la por i l'amenaça de pirates i corsaris, fos quina fos la seva procedència i el seu perill real. Lluny de no trobar cap indicatiu d'ocupació, en els documents medievals apareixen les *botigues* o barraques de pescador. Aquestes construccions simples són les úniques que s'alçaven vora les platges i el mar, i és força probable que siguin, des de temps remots, els primers testimonis de poblament en el litoral.

Els historiadors i investigadors de la pesca defineixen la *botiga* com "un casalot vell, deshabitat d'anys i panys, on s'amuntegaven xarxes, cordes, pals, veles i ormeigs de tota mena" (SALA i DOMÈNECH, 1994). Les *botigues* eren, per tant, petites construccions situades arran de mar. A Calella, amb poques excepcions, solien mesurar 3 canes d'ample de llevant a ponent (4,80 metres) i 6 canes de migdia a tramuntana (9,60 metres) i servien de refugi per a pescadors que s'utilitzava com a magatzem per guardar-hi la barca i els ormeigs. Al segle XVIII, algunes d'aquestes *botigues* van convertir-se en punts d'intercanvi i de comerç de vi i productes agrícoles, com documenta Anna M. Corredor a Pals (CORREDOR, ANNA M., 1998). Cal tenir en compte, però, que el terme pot designar també "uns barris separats del nucli urbà principal, situats en platges on les *botigues*, enteses com a edifici modest destinat a guardar-hi els estris de pesca i la venda, es combinen amb habitatges més o menys estacionals" (CORREDOR, ANNA M., 1998). És el cas, per exemple, de molts pobles de la costa, que tenen el seu origen en aquestes *botigues*.

És per això que resulta difícil afirmar si les *botigues* documentades a Calella a partir del segle XIV -detallades en un capbreu del monestir de Santa Anna que va de l'any 1333 al 1345- són construccions individuals,

d'ocupació temporal, o formen part d'un barri, més o menys consolidat, i uns habitants fixos. En aquella època, el lloc era anomenat *port de Calella*. De totes maneres, a partir del segle XVI -una època de creixement demogràfic i econòmic- és bastant significatiu, tal com explica Blanca Sala (SALA, B. 2007), que s'especifiqui el terme *habitant* per designar els propietaris de les botigues, ja que significava que els pescadors no només tenien en propietat la botiga sinó que també l'habitaven.

Això indicaria que en el segle de l'apogeu dels atacs de pirates i corsaris i malgrat la por de ser capturat o assassinat, el barri mariner de Calella, sense muralles i, per tant, molt vulnerable a les incursions de les naus algerines, va créixer i va dotar-se d'uns habitants més o menys fixos. Els capbreus indiquen que van crear-se carrers, que delimitaven les botigues, i que aquestes van expandir-se del Port-Bo, primer nucli de poblament i port natural del barri, cap al sud, fins a arribar al port Pelegrí. A l'època en què la costa empordanesa va estar més amenaçada pel corsarisme, tal com s'explica més endavant, els recursos i els beneficis que ofería la pesca eren més importants que els riscos que suposava viure, de manera permanent o no, arran d'aigua. Al mateix temps, la proliferació de botigues dona més arguments de la rellevància que devia tenir per a Palafrugell una activitat que fins al segle XX va ser vital: la pesca. Com han explicat darrerament alguns historiadors, la franja marítima de Palafrugell, sobretot Calella i Tamariu, va ser fins als anys trenta del segle XX un dels punts pesquers més rellevants del litoral gironí, tant per la pesca com pel salaó d'anxoves i sardines, que practicaven els barrilers.

La presència de botigues també està documentada als altres dos barris mariners de Palafrugell, si bé en un nombre més reduït. Tamariu, que s'esmenta l'any 1039 en un pergami del fons Fina, conservat a l'Arxiu Municipal, disposava de botigues l'any 1436 i, a partir del segle XVI, se sap que hi havia més d'una botiga. A Llafranc, en canvi, el capbreu datat entre 1333 i 1345 no esmenta l'existència de cap botiga i només ens revela l'existència d'un *portus de Lafranch* on diferents propietaris tenien terres, que llindaven, a la banda de migdia, amb el "ribatge de la mar" en el paratge de la *Pila* o *via Martia*, que coincideix amb l'assentament romà. Però en l'establiment

Façana marítima al Port-Bo de Calella.
Edificis construïts sobre l'estructura de les
antigues barraques de pescadors o botigues.

que va fer el paraire Sebastià Marquès el 27 d'agost de 1575, a la notaria de Palafrugell, declara una botiga al port de Llafranc que feia 6 diners de cens per Nadal i limitava a sol ixent, amb el pati de Miquel Deulofeu, paraire, que fou d'aquest Marquès; a migdia, amb el mar; a ponent, amb Sebastià Batllia Prats, i part, amb Joan Bonet, i a tramuntana, amb Antoni Peya de la Carrera. El fet que hi hagués veïns fa suposar que les botigues de Llafranc feia temps que hi eren, encara que no fossin tan antigues com les de Calella, on ja en aquella època hi havia un barri força consolidat.

De totes maneres, segurament no només va ser l'atracció del mar i dels recursos pesquers el que va permetre l'aparició i el creixement d'aquests barris mariners. A l'altre costat de les terres d'aiguamolls, també hi havia terres per dessecar i pujols secs per conrear. Els horts que apareixen en algunes botigues denoten l'origen pagès de molts pobladors.

A partir del segle XVIII, el creixement demogràfic i l'expansió de les activitats pesqueres, tant el salaó de peix com la captura del corall -l'any 1722 el naturalista barceloní Joan Salvador Riera anotava que la pesca de corall a Catalunya es concentrava a Begur, Cadaqués i Palafrugell-, va proporcionar al barri marítim de Calella més habitants, i diversos pescadors, majoritàriament de Palafrugell, van fixar-hi el lloc de residència fixa. El comerç de cabotatge va fer la resta. L'any 1790, Joaquim Vergonyós, notari de la vila, escrivia: "El uno puerto llamado Calella en que las embarcaciones de tráfico hazen su embarco de granos y otros frutos del pahís para la capital del Principado y su costa, Reynos de Valencia, Múrcia y Andalucía y por Levante, de Francia e Italia y desembarcan los distintos generos que llevan". A finals de segle, les botigues de Calella, que s'havia convertit en un petit port comercial de sortida dels productes de la vila i de bona part del camp baixempordanès, eren habitades per una quinzena de famílies.

La toponímia

La toponímia és el conjunt de noms d'un lloc determinat, i també la branca de l'onomàstica que estudia els topònims, noms propis que serveixen per anomenar llocs precisos, que els diferencien i els identifiquen.

Molts dels topònims tenen un significat entenedor perquè descriuen clarament els elements a què es refereixen; en canvi, n'hi ha molts d'altres que abans tenien un sentit, que ara han perdut, i no se sap què volen dir. Tanmateix, tots aquests noms, molts ja desapareguts, no solament tenen importància per als estudis lingüístics, de geografia o d'història, sinó que arrosseguen un gran valor sentimental per als habitants del territori on s'havien fet servir tota la vida.

Tot sovint, a través dels anys, els topònims han anat sofrint transformacions, algunes d'elles ben curioses, com les que segueixen a continuació (en rodona, la forma oficial actual):

Puig d'Anglohin, puig Gluhin, puig Gluhí - puig Gruí

Corneia, Corneya, Cornella - Cornellà

Cornalaigua - Corn de l'Aigua

Part de dalt del barri de la Caritat,
on antigament hi havia hagut
el mas Grassot i, més tard,
el passatge que comunicava
amb la finca de can Fina del Racó.

Gaufet – el Golfet

Puig de Raïn – puig de Rais

El Rodolell – el Rodonell

La Creu Roquinyola – la Creu Ratinyola

De totes maneres, a les terres de Girona l'estudi de la toponímia local presenta un estadi molt incipient: hi ha pocs reculls integrals i, en general, si ho comparem amb la situació d'altres zones de Catalunya, el conjunt aplegat és incomplet. Fan falta inventaris que ajudin a capgirar aquesta falta d'informació.

L'elaboració d'una base de dades amb més de 1.000 registres de topònims de Palafrugell ha permès descobrir noms fins ara desconeguts, estudiar la seva evolució i situar-los en alguns casos. L'abast i la magnitud de la recerca, però, depassa els límits d'aquest llibre i requereix una altra publicació sobre la toponímia de Palafrugell i el seu terme.

Els masos del segle XVIII

El 13 de juliol de l'any 1754 els regidors de Palafrugell, Llofríu i Mont-ras declaren sota jurament, en representació de l'Ajuntament i en nom dels propietaris i arrendataris d'heretats, masos i peces de terra, que confirmen amb una creu, la superfície de les seves finques, amb una descripció dels termes i una relació de la quantitat i del tipus d'arbres que hi tenen. Aquesta declaració havia de servir per fer una recollida de fusta que l'Estat espanyol necessitava per a la construcció de vaixells i ens dóna una idea dels masos que hi havia a Palafrugell en aquella època i de la quantitat d'arbres que tenien.

	Propietari	Nom del mas	Masover	Situació	Vessanes	Arbres	Primera datació
1	Domingo Marquès	Mas Oliver	x	Les Arenes	44	40	1466
2	Joan Miró	Mas Miró	x	L'Horta	24	80	1593
3	Miquel Poch	Mas Poch	x	El Vilar	29	71	1301
4	Raimond Fina Plana	Mas Vilar	x	El Vilar	38	32	1301
5	Antoni Boera	Mas Boera	x	El Vilar	67	67	1502
6	Pere Mascort	Mas Mascort	x	El Puig	14	5	1348
7	Feliu Riera	Mas Riera	x		46	4	1529
8	Mariàngela Silvestre	Mas Silvestre	x	La Garriga	43	11	1333
9	Josep Deulofeu	Mas Deulofeu	x	La Garriga	53	15	1339
10	Narcís Sendra Barnoy	Mas Barnoy	x	La Garriga	70	6	1333
11	Martí Prats	Mas Barrull	x	La Carrera	73	66	1333
12	Pubilla Plana	Mas Plana	x	El Vilardell	65	90	1529
13	Pere Peya	Mas Peya	x	La Carrera	54	90	1333
14	Salvi Barrull	Mas Barrull-Mas Espanyol	x	Sta. Margarida	204	380	1307
15	Jaume Codina	Mas Codina	x	Sta. Margarida	71	144	1529
16	Josep Pla	Mas Pla	x	Sta. Margarida	91	66	1680
17	Salvador Ferrer	Mas Ferrer	x	Sta. Margarida	52	66	1466
18	Joan Roig	Mas Roig	x	Sta. Margarida	100	254	1466
19	Salvador Maranges Pi	Mas Pi	x	Ermedàs	64	830	1489
20	Miquel Madir	Mas Madir	x	Ermedàs	48	100	1420
21	Antoni Borrull	Mas Agustí	Damià Tauler	Ermedàs	10	40	1604
22	Raimond Fina Plana	Mas Fina	Joan Morató	Ermedàs	120	332	1300
23	Martí Massoni	Mas Massoni	x	Ermedàs	10	86	1529
24	Maria Caixa Estrabau	Mas Caixa	x	Ermedàs	96	225	1466
25	Marianna d'Avinyó Illa	Mas Sureda	Antoni Domènech	Ermedàs	62	406	1192
26	Martí de Carles	Mas Prats del Camí	Joan Ferrer	Ermedàs	56	8	1466
27	Martí de Carles	Mas Roig	Rafel Bofill	El Bruguerol	120	13	1673
28	Raimond Servià	Mas Servià de la Riera	x	Vila-seca	36	23	1529
29	Antoni Bou	Mas Prats Benvengut	x	Vila-seca	12	2	1333
30	Antoni Bonet	Mas Bonet	Salvi Rocas	Vila-seca	82	178	1333
31	Gerard Pons	Mas Pons	x	Vila-seca	16	86	1387
32	Pubilla Canonge	Mas Morella	Antoni Avellí	Vila-seca	37	47	1466
33	Joan Ferrer	Mas Prats	Antoni Bofill	Vila-seca	10	6	1466
34	Josep Vilà	Peça de terra	x		9	8	x
35	Josep Estany	Mas Servià	Miquel Miró	Vila-seca	94	15	1529
36	Pere Pi Torras Oller	Mas Forner	Salvador Juanals	Mont-ras	52	1293	1529
37	Francesc Oliu	Mas Carbonell	x	Mont-ras	74	1047	1466

	Propietari	Nom del mas	Masover	Situació	Vessanes	Arbres	Primera datació
38	Llorenç Avallí	Mas Avallí	x	Mont-ras	38	1047	1466
39	Antoni Matlleria	Mas Matlleria	x	Mont-ras	13	68	1529
40	Pere Peya Tauler	Mas Tauler	Sebastià Tauler	Mont-ras	23	124	1711
41	Antoni Poch	Mas Rocas de les Roques	x	Mont-ras. Canyelles	16	88	1529
42	Raimond Fina Plana	Mas Plana del Coll	Josep Matlleria	Mont-ras. Canyelles	55	123	1529
43	Pubilla Canyet	Mas Canyet	x	Mont-ras. Canyelles	10	84	1529
44	Hereu Pi Vergonyós	Mas Vives	Joan Domènech	Mont-ras. Canyelles	107	980	1529
45	Rafel Vergonyós	Mas Pruneda	x	Mont-ras. Les Vidales	60	174	1466
46	Antoni Simon	Mas Simon del Boterich	x	Mont-ras. Les Vidales	21	33	1529
47	Feliu Riera	Mas Llorens	Antoni Corredor	Mont-ras. Les Vidales	59	171	1529
48	Emmanuel Pruneda	Mas Riera	x	Mont-ras	9	41	1466
49	Francesc Colls	Casa Nova d'en Colls	Ponç Colls	Mont-ras	7	18	x
50	Maria Teresa Beyras	Mas Plana del Pla	Vicenç Parera	Mont-ras	27	129	1529
51	Francesc Vergonyós	Torre Simona	Pere Rosselló	Mont-ras	73	403	1529
52	Miquel Jonama	Mas Jonama	x	Mont-ras	51	392	1350
53	Jeroni Vidal	Mas Vidal del Pou	x	Mont-ras	40	312	1466
54	Joan Llorens Perich	Mas Barrera	Nicolau Salgas	Mont-ras	22	233	1529
55	Martí Rocas Blanch	Mas Mateu	Joan Llorens Perich	Mont-ras	66	233	1466
56	Pere Pagès	Mas Pagès	x	Mont-ras	28	28	1466
57	Isidre Massot	Mas Massot	x	Mont-ras	18	64	1466
58	Isidre Parals	Mas Parals de la Riera	x	Mont-ras	70	66	1529
59	Antoni Gelabert	Mas Gelabert	x	Mont-ras	29	156	1529
60	Marian Pannon	Mas Colom	Joan Colom	Mont-ras	21	14	1466
61	Jaume Pijoan	Mas Cantó	Sebastià Juanals	Mont-ras	30	64	1333
62	Joan Sureda	Peça de terra			12	15	x
63	Joan Grassot	Mas Galí	Martí Colom	Mont-ras	41	286	1333
64	Raimond Riera	Mas Roquer	x	Mont-ras	82	208	1466
65	Antoni Pla	Mas Pla	x	Llofriú	67	180	1529
66	Joan Capellà Pla	Mas Capellà	Batl·lia	Llofriú	107	377	1711
67	Jaume Frigola	Mas Gallissà	x	Llofriú	37	110	1333
68	Josep Jofra	Mas Jofra	x	Llofriú	49	575	1333
69	Joan Capellà Pla	Mas Morgat	Joseph Batllia	Llofriú	68	1656	1466
70	Miquel Pouplana	Mas Frigola	Francesc Rocas	Llofriú	51	511	1657
71	Salvi Estela	Mas Aulet	x	Llofriú	36	1050	1466
72	Antoni Estanyol	Mas Estanyol	x	Llofriú	70	517	1466
73	Miquel Pouplana	Mas Bataller	Joan Ros	Llofriú	94	161	1333
74	Miquel Pouplana	Mas Torras	Francesc Sureda	Llofriú	33	81	1711
75	Martí Rocas	Mas Rocas	x	Llofriú	117	1530	1333
76	Francesc Climent	Mas Climent	x	Llofriú	90	330	1529
77	Josep Ferran	Mas Ferran	Fructuós Rocas	Llofriú	87	210	1333
78	Raimond Romaguera	Mas Romaguera de Plaça	x	Llofriú	34	33	1711
79	Jaume Riera	Mas Boscà	x	Llofriú	174	186	1466

ARBRES

Alzines	9.158	Nogueres	149	Pins	241	Roures	227
Àlbers	63	Oms	97	Pollancre	355	Suros	8.812
						Total	19.102

En una finestra a la part posterior de l'església parroquial de Sant Martí hi ha dues claus de volta reaprofitades, que segurament provenien d'una antiga capella lateral o d'una sagristia vella enderrocades en construir la sagristia actual. El relleu de l'esquerra representa sant Martí.

Les senyories del terme de Palafrugell

El priorat de Santa Anna

Des d'almenys el segle X, el castell de Palafrugell va pertànyer als comtes de Barcelona i va romandre sota la seva jurisdicció fins que l'any 1194 Alfons I el Cast, rei de Catalunya i d'Aragó, va cedir les seves possessions dels termes de Palafrugell a l'orde dels Cavallers del Sant Sepulcre de Jerusalem. El priorat de Santa Anna de Barcelona, fundat el 1141, era la casa principal que tenia l'orde a Catalunya i és per això que les possessions del rei a Palafrugell van ser transferides a la casa de Barcelona. La consolidació de les possessions, dels drets i de la jurisdicció del prior a la vila va ser un procés llarg, que va durar segles, i no va estar mancat de dificultats i confrontacions entre la senyoria eclesiàstica, la casa reial i altres senyors eclesiàstics i laics. El mateix priorat, per exemple, va haver d'enfrontar-se amb diversos senyors laics veïns de Palafrugell, sobretot amb els de Cruïlles, per problemes de possessions en el terme (VILLAR, J. 2008). Si bé el prior tenia les confirmacions reials de les seves possessions, senyors laics i eclesiàstics en reclamaven drets i pertinences. Per això, a partir del segle XIV, la casa de Barcelona intentà engrandir el patrimoni i, sobretot, ampliar la jurisdicció de l'orde, amb la intenció d'augmentar i diversificar la seva font d'ingressos.

Precisament els honors que van ser de Galceran de Begur van ser comprats pel priorat de Santa Anna el dia 8 dels idus de setembre de l'any 1320, a la notaria de Palamós, segons document en poder de Guillem Palestia. Una gran possessió que comprenia tots els masos, les terres i els honors que tenia a Palafrugell, Mont-ras, Sant Feliu de Boada, Sant Climent de Peralta, Fitor, Santa Eugènia de Vila-romà i Sant Mateu de Vall-llobrega, i tot el que hi havia a la batllia de Pontiró, especialment a Mont-ras. Aquesta venda va ser ratificada o efectuada definitivament el 27 de gener de l'any 1368, amb èpoques de tot o d'una part del preu, per mitjà de força de compromís o sentència arbitral a favor del priorat de Santa Anna, el 21 o el 25 de gener d'aquest mateix any, segons l'escriptura subscripta davant del doctor Bernat Miquel, notari i secretari del rei, junt amb una època de 300 florins d'or i d'una altra de 1.000 florins, en poder d'aquest notari.

Després de la cessió del terme de Palafrugell, una donació que també incloïa Llofriu, Mont-ras i Esclanyà, juntament amb tots els seus termes i pertinences, homes, dones, censos, usos, costums, molins, l'aigua i els rius, boscos, els peïxos del mar, i drets i servituds que el rei rebia, la donació al priorat va ser confirmada pels reis catalans en més d'una ocasió. Primer, per Pere I, des de Saragossa, el 1212; després, per Jaume I el Conqueridor, des de Calatayud, l'any 1225, i finalment, el 1260, per l'infant Pere. Tal com explica Joan Villar (VILLAR, J. 2008), l'interès del priorat per confirmar els seus dominis a Palafrugell –fins i tot sol·licità confirmació al papa– reflecteix una situació força complicada per a la casa de Barcelona, ja que bastants senyors laics i eclesiàstics en reclamaven drets i dominis.

La donació d'Alfons I el Cast va suposar també la percepció del delme per part del priorat, però com en els dominis territorials, aquesta donació va haver de ser ratificada, en aquest cas, pel bisbat de Girona. L'any 1223 el bisbe Alemany d'Aiguaviva havia de confirmar la donació i el 1228, el seu successor, Guillem de Cabanelles, havia de lloar la confirmació. Aquestes confirmacions pretenien reafirmar el priorat com a perceptor del delme, sobretot davant l'antiga influència de Sant Pere de Galligants, amb possessions al terme des del segle X. No hi ha dubte que la percepció del delme fou motiu de grans desavinences, però és prou curiós que en el terme de Palafrugell aquest es reduís al pagament d'un pollastre el mes de juliol, o més ben dit, d'un *poll*, tal com consta en els capbreus de les últimes èpoques.

L'obtenció de la jurisdicció tampoc va ser ràpida i del tot real. Tot i que amb la donació reial, al segle XII, el prior va esdevenir senyor jurisdiccional del terme, és a dir, amb potestat per castigar, obligar i administrar justícia, es van produir incursions d'altres senyories que també aspiraven a aplicar-hi justícia (ESPERT, M. 2004). A més, el priorat tenia, segons la disposició reial, el mer i mixt imperi, és a dir, el dret d'imposar condemnes

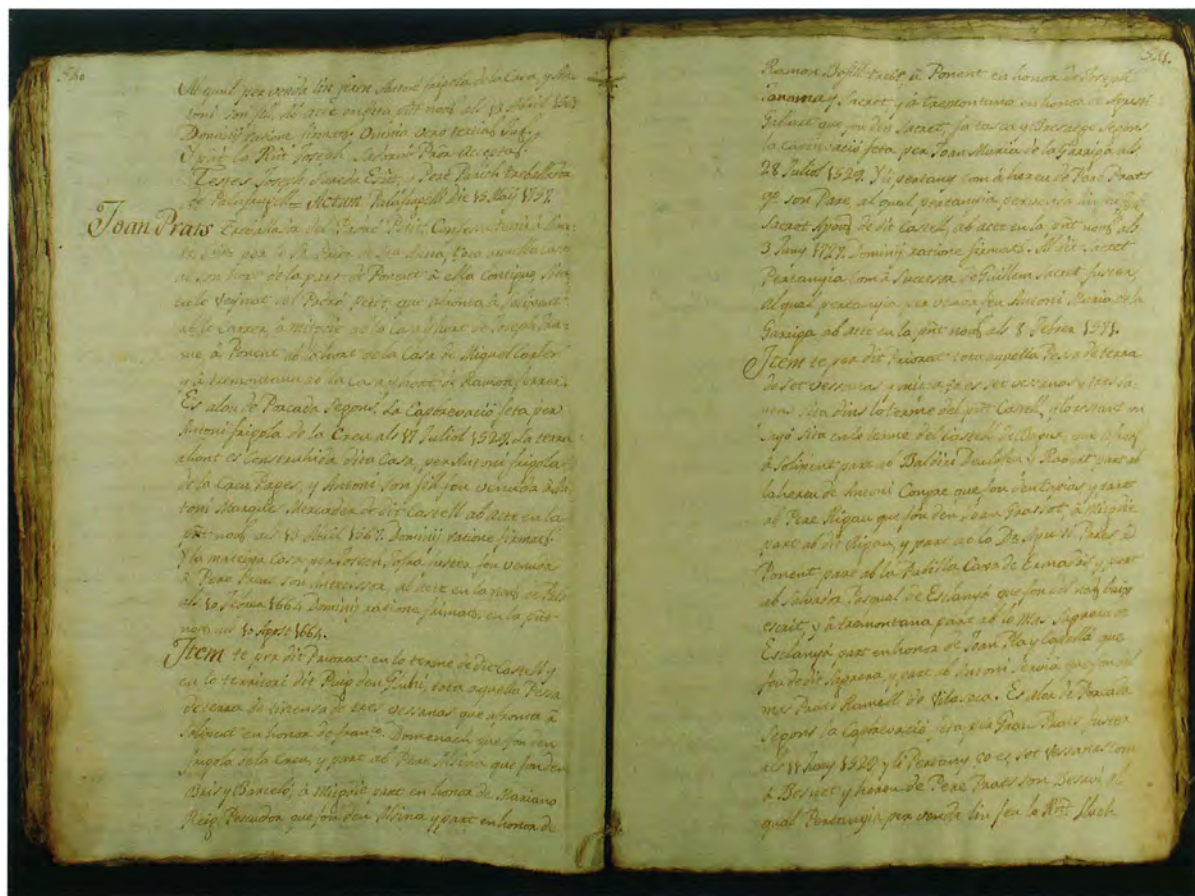
El relleu de la dreta
representa sant Sebastià.

pecuniàries, el desterrament o assots; càstigs que al municipi eren aplicats o bé pel procurador del prior o bé per un jutge, que, com el batlle, havia de ser escollit cada tres anys. El 1480 el prior va concedir un privilegi a Palafrugell segons el qual cap procurador podia exercir jurisdicció si no era canonge de Santa Anna. Sigui com sigui, el prior o el seu procurador no van disposar de la jurisdicció criminal, és a dir, del dret de condemnar a mort i a la mutilació de membres, fins a la segona meitat del segle XIV.

Malgrat que la donació del rei Alfons atorgava al priorat el dret d'impartir justícia, el 1363 Santa Anna va comprar a Gilabert de Cruilles la jurisdicció civil i altres drets del terme. Segons Pella i Forgas (PELLA i FORGAS, J. 1883), el 1360 Pere III va vendre temporalment la jurisdicció criminal a Santa Anna, però la venda definitiva va tenir lloc durant el regnat de Joan I, el 6 d'agost de 1390, quan el prior va comprar al rei el mer i mixt imperi i la jurisdicció criminal, alta i baixa, juntament amb altres drets que tenia el rei, a canvi del pagament de 27.500 sous de moneda barcelonesa. A partir de 1390, doncs, Santa Anna esdevenia senyor jurisdiccional omnímode –és a dir, únic– del terme de Palafrugell. Havien passat gairebé dos-cents cinquanta anys des de la donació del rei Alfons I. A finals del segle XIV, l'orde dels Cavallers del Sant Sepulcre, i com a símbol que posseïa l'alta justícia senyorial en el terme, va ordenar aixecar forques al turó del puig de les Forques, situat al terme de Mont-ras.

El camí cap a la jurisdicció plena, però, no va resultar tan planer ni fàcil per al priorat. Uns mesos més tard de la venda de Joan I, el desembre de 1390, el rei es reservava el dret de poder recuperar la jurisdicció, si retornava els 27.500 sous. La reserva d'aquest dret és força significativa perquè l'estratègia reial era, és clar, preveure uns ingressos en cas de necessitat o d'urgència, atorgant la jurisdicció de la vila al millor postor per a les arques reials. Així, la venda i la compra de la jurisdicció de Palafrugell i el seu terme no va ser un cas estrany, sinó al contrari, perquè va passar de mans en diverses ocasions al llarg del segle XV. El 1423, en un moment

en què el rei tenia diversos fronts oberts a causa de les guerres mediterrànies, Alfons el Magnànim va recuperar la jurisdicció del terme de Palafrugell del priorat de Santa Anna i la va donar al cavaller Andreu de Biure, a canvi del pagament de 60.500 sous, 27.500 dels quals corresponien al priorat. La possessió de Palafrugell i el seu terme per part del cavaller, però, va ser curta. La resposta de la casa de Barcelona i de la Universitat va ser fer valer una clàusula de Pere III en què es preveia la possibilitat de recuperar la jurisdicció per part del rei o de la Universitat, en nom seu.

Durant la guerra civil catalana va produir-se una situació semblant de venda i compra de drets. Després de la capitulació de Palafrugell, Joan II va concedir la jurisdicció al governador del Principat, Bernat Margarit, dit el Vell, membre de l'alta burgesia gironina i responsable de la custòdia del castell de la Bisbal durant la guerra civil. La venda no va ser reconeguda pel priorat. L'oposició i la reclamació de la casa de Barcelona va ser llarga i no va donar els seus fruits fins al 1479, quan el rei Ferran va obligar els Margarit a retornar la jurisdicció de la vila al prior. Al segle XVI, les pretensions d'altres senyories sobre Palafrugell segurament no van desaparèixer del tot perquè el mateix Felip II, des de València, va haver de confirmar els privilegis de Santa Anna a Palafrugell, el 18 d'abril de 1564.

Capbreu del priorat de Santa Anna.

FONS MASCORT, AMP.

Datat entre 1728-1759, conté informació des de l'any 1529 sobre les persones que vivien en el terme de Palafrugell i les seves propietats.

El terme de Palafrugell, un mosaic de senyories

Tot i que el priorat de Santa Anna va esdevenir el senyor de la vila a partir del segle XII, amb drets sobre les terres i els seus conreadors, no va ser l'única senyoria present a la vila. Altres senyors, laics i eclesiàstics, de viles veïnes tenien dominis de terres, masos o altres possessions, fet que dibuixava un equilibri de forces i un mosaic de senyories força complex.

Segons el capbreu de 1333, estudiat per Mercè Espert, una quarta part del total de terres capbrevades eren propietat d'altres senyors. Els que disposaven de més possessions eren monestirs veïns i altres institucions vinculades a la parròquia de Sant Martí. En primer lloc, hi havia el monestir de Sant Miquel de Cruilles, que era, després de Santa Anna, el senyor amb més terres i masos. De fet, els dominis del monestir s'havien incrementat al llarg dels segles XII i XIII des que el 1130 el comte Ramon Borrell III li havia fet donació d'un mas de Palafrugell (MALLORQUÍ, Elvis. 2000). El 1130 el comte deixà diversos masos de Palafrugell als monestirs de Sant Miquel de Fluvià, Sant Pere de Rodes i Santa Maria de Vilabertran, tot i que el 1333 eren senyories menors. El tercer senyor amb més dominis era l'almoïna de Pere Barceló, que s'encarregava d'esborrar els pecats terrenals intercanviant els béns de la terra pels béns del cel. Pere Barceló, clergue que va viure durant la segona meitat del segle XIII, fill d'una família pagesa que tenia un mas al raval de dalt, va ser hebdomadari de l'església de Palafrugell. El 1277 el clergue va deixar un llegat per a causes pies que al segle XVI suposaven unes 100 lliures anuals. Al segle XVI, una part va ser utilitzada per a la construcció de l'església. El quart senyor amb més dominis estava també vinculat a la parròquia: era el benefici de l'altar de Santa Maria, que junt amb un altre benefici, el de l'altar de Sant Miquel, eren dos dels fonaments econòmics de la parròquia.

Altres monestirs propers amb dominis a Palafrugell i el seu terme eren el monestir de Sant Feliu de Guíxols, que, amb una forta presència a la Vall d'Aro, hi tenia propietats des de l'any 1163, en un moment en què creixia la seva influència en l'àrea veïna; el monestir benedictí gironí de Sant Pere de Galligants, que, per part del comte Borrell, hi posseïa terres i masos, des de l'any 993, i també la comanda d'Aiguaviva, relacionada amb els

Escut nobiliari del priorat del monestir de Santa Anna de Barcelona que ara hi ha a la façana de la Farmàcia Sunyer, a la plaça de l'Església.

templers; la pabordia del mes de maig de la catedral de Girona, o el monestir benedictí de Sant Daniel. Altres senyories menors eren: el cambrer de Sant Miquel de Fluvià, el monestir de Santa Maria d'Ullà, el benefici de Santa Anna de Peratallada, el diaconat de l'església de Llofriu, la capellania de l'església de Begur, el benefici de l'altar de Santa Maria del castell de Begur i diferents senyors laics, alguns d'ells grans propietaris: com el militar Galceran de Begur i el noble Gelabert de Cruïlles, i altres de més petits: com el també militar Bernat d'Abellas, el senyor de Pomars, Bonanat Cantó, Guillem de Castro, el senyor feudal de Pals, i encara algun altre.

Al segle XVI, si bé la jurisdicció civil i criminal estava en mans del prior, els habitants de Palafrugell i el seu terme continuaven pagant censos a altres senyors, en funció de qui tenia el domini del lloc, del mas, de la finca o de la peça de terra. La situació era especialment complexa en el nucli emmurallat de dins la vila, on hi havia uns dominis extraordinàriament dividits i repartits. Si ens situem a l'any 1529, en el carrer de l'Allada, Rafela, vídua de Pere Cases, a més d'una casa del domini de Santa Anna en tenia una altra sotmesa a l'almoïna de Pere Barceló; en canvi, el seu veí Esteve Codina, la tenia per al monestir de Sant Pere de Galligants. En el carrer Major, a més de diverses cases que eren del domini del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, el notari Brugarol en tenia que eren del monestir de Santa Anna, i en el carrer de la Notaria, una sotmesa al benefici de la Verge Maria i una altra a Sant Pere de Galligants. Per contra, a la part de dalt del carrer Major, la casa de Pere Soler, veí del prior, era del domini de l'almoïna de Pere Barceló. En el carrer dels Capellans hi havia cases del monestir de Sant Feliu de Guixols i altres de Santa Anna; i entre aquest carrer i la muralla, n'hi havia que corresponien a la comanda d'Aiguaviva o a Sant Miquel de Cruïlles. Més amunt, a l'altre costat del carrer de la Verge Maria, Pere Pou, a més de les cases del domini de Santa Anna, en tenia una per la prepositura del mes de maig de Girona, i més a prop del portal d'Amunt, Jaume Deulofeu en tenia una altra sotmesa a Sant Miquel de Cruïlles. Algunes de les cases arribaven a tenir més d'un senyor i l'embolic dels diferents dominis era sensacional, no només dins la vila sinó també en tot el terme de Palafrugell, on en contra del que se solia pensar, el priorat de Santa Anna de Barcelona no va ser mai l'únic senyor.

Cobrar censos des de Barcelona.

L'exemple d'un arrendament de finals del s. XVII

(PF-206 Vigessimum primum manuale – Francesc Vergonyós- Arxiu Històric de Girona)

Des del primer d'abril de 1690 fins al 31 de març de 1693 el prior del monestir de Santa Anna de Barcelona i baró del castell de Palafrugell, Bernat Enveja, va arrendar a Joan Bonet, de Vila-seca, i al traginer Pere Jaume tots els delmes (tant de grans com de vi), els censos (tant en diners, en grans com en gallines) i les tasques i braçatges, que es rebien i recollien en el terme de Palafrugell, Esclanyà i Begur. El mateix prior també va arrendar els delmes del mar (tant de peixos com de corall) que es rebien al terme de Palafrugell, junt amb el terç del delme que aquest priorat rebia a la parròquia de Garrigoles. A més a més, els va arrendar el magatzem del gra i el celler del vi, amb les dues tines i premses i, finalment, tots els terços, lluïsmes i foriscapis de la fleca i botiga de Palafrugell. Tot per raó de la taba, atorgada i lliurada per Damià Morató, porter reial i corredor públic de Palafrugell, que Pere Jaume va obtenir, com a millor postor, en subhasta pública i d'aquesta manera:

"Qualsevol persona que vulgui arrendar per tres anys, des del primer d'abril d'aquest any fins al 31 de març de l'any 1593, els delmes de grans, de bestiar i de vi, com els censos, tant de diners, de grans, com de gallines, i les tasques i els braçatges que el baró rep al castell de Palafrugell i els seus termes, a Esclanyà i a Begur, junt amb el delme o vintè que aquest il·lustre senyor prior rep tant del peix com del corall al castell de Palafrugell, així com el terç del delme que rep de la parròquia de Garrigoles, i nogensmenys la casa graner i celler d'aquest priorat, situats dins la muralla, a la plaça pública del castell, juntament amb dues tines, dues premses i les bótes que hi ha en el celler, més tots el terços, lluïsmes i foriscapis que durant aquest arrendament seran deguts a Palafrugell, Esclanyà i Garrigoles i, finalment, sobre la fleca i la botiga de Palafrugell. El prior estendrà una acta d'arrendament, en poder del notari, a qui ofereixi el millor preu, amb promesa d'evicció garantida amb els béns del priorat."

L'arrendatari es va comprometre a pagar l'arrendament cada quatre mesos, a més de les despeses que podia comportar aquest pagament, que s'havia de fer dins de la casa de Santa Anna de Barcelona. També s'havia de comprometre a deixar les tines tal com estaven en cas que s'haguessin trencat o deteriorat. A més, tenia l'obligació de fer l'inventari de tines, premses, bótes portadores i de tot el que hi havia a la casa del priorat. Les bótes havien de quedar buides i desembarassades el primer dia del mes de setembre.

Quant al terç de Garrigoles, no es va arrendar per més del que ja es cobrava, però en cas d'haver-hi alguna modificació, s'havia de lliurar una còpia autèntica del corresponent capbreu al prior. Els imports endarrerits corresponien a l'arrendatari.

El prior no es comprometia a evicció en cas de guerra durant el temps de l'arrendament i en cas que l'enemic travessés el riu Ter amb l'exèrcit –segurament es referia als francesos– abans o durant el mes de juny de cada any respectivament; l'arrendatari tenia llibertat per renunciar a l'arrendament i podia triar entre fer-ho a Barcelona o a Palafrugell. Això no obstant, si la renúncia no s'havia fet el dia 4 de juliol, tant si es recaptava com si no es recaptava, l'import que corresponia a cada terç de l'any s'havia de pagar igualment. En cas d'haver-hi renúncia, l'arrendatari havia de tornar al senyor prior tot el que havia cobrat d'aquell arrendament durant l'any.

L'arrendatari tenia l'obligació de pagar l'*excusat* corresponent als tres anys d'arrendament al *col·lector* de Girona, com també una *corresponsió* de sis lliures, cada any, a la comanda d'Aiguaviva.

A part del preu de l'arrendament, l'arrendatari s'obligava a pagar al prior, el mes de febrer de cada any, un tonell de verats pescats en les mars de la rodalia, en les fosques dels mesos d'agost i setembre, i enviar-lo a Barcelona. Si no se n'agafaven, els havia de comprar en algun altre lloc, però els verats havien de ser pescats en els mesos indicats.

El preu d'aquest arrendament va ser de 4.590 lliures barceloneses, per tot el temps, a raó de 1.530 lliures per any, a pagar en terminis de quatre mesos, que començaven el primer d'agost següent. En l'arrendament, Martí Fina Plana, pagès; Gerard Riera, ferrer, i Joan Beiràs, sastre de la Bisbal, es declaraven fideïcomissaris d'aquella acta i s'obligaven, tant en vida com en cas de mort dels arrendataris, a garantir el contracte i a respondre amb tots els seus béns i fruits recollidors, que en cas de resolució es podien prendre o vendre i cobrar-ne el preu, per d'aquesta manera rescabalar-se. No obstant això, en cas d'obligacions especials, tant abans com després, hi havia la possibilitat de presentar recurs d'acord amb la llei general del regne i tant l'interessat com els fideïcomissaris renunciaven als beneficis del "*Juribus Dividendam et Calendam Actionum et Epistola*" i els fideïcomissaris renunciaven fidelment a la llei prèviament acordada i als

privilegis i cessions de bon benefici i fòrum propi. També, en virtut del jurament que va fer, Joan Bonet confirmava que era menor de vint-i-cinc anys, però major de dinou, i renunciava al benefici d'ignorància dels menors.

Aquest arrendament del priorat de Santa Anna aporta algunes dades que semblen significatives. En primer lloc, el fet que s'arrendin tines i premses de vi, i que ho faci directament el priorat per treure el major benefici, permet deduir que a finals del segle XVII hi havia una producció de vi no destinada exclusivament a l'autoconsum. Segurament la producció de les vinyes ja no abastava només el mercat local sinó que els pagesos productors el devien exportar a zones més allunyades, a través del comerç de cabotatge. Els beneficis del vi que obtenia el priorat van ser motiu, fins i tot, de dos plets dins de Santa Anna, entre el prior i els canonges, el 1640 i el 1688, sobre l'administració única o compartida del prior amb els canonges. Una de les causes de la confrontació va ser la vinya de Santa Anna, situada a la Musclera, que produïa una quantitat considerable de vi. El dia de Santa Margarida se celebrava una processó en honor de la santa (MEDIR, R. 1967).

En segon lloc, encara que la quantitat que es cobrava era important –una veritable fortuna–, el fet que la casa de Santa Anna atorgués aquest arrendament fa pensar que el prior devia tenir dificultats per recaptar directament les taxes i s'estimava més assegurar-se una quantitat determinada i estalviar-se maldecaps. És un fet comprovat que els ciutadans d'aquell temps, sobretot els pagesos, amagaven tot el que podien als recaptadors i procuraven pagar el mínim possible. Per això devia ser més pràctic arrendar els impostos a gent del país, que coneixien bé amb qui tractaven, què tenien i què produïen, i, per tant, podien calcular molt millor què tocava pagar a cadascú.

Del municipi medieval al municipi borbònic

La Universitat

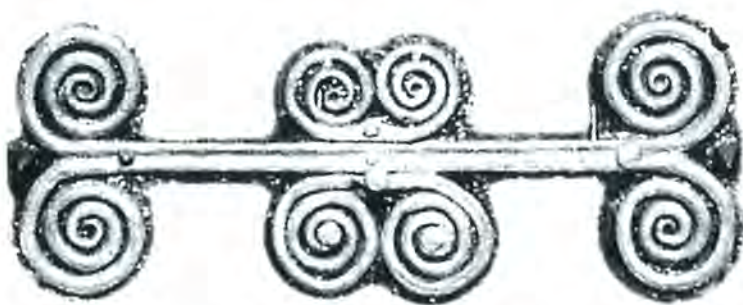
La universitat, junt amb la parròquia, eren els dos organismes que representaven la comunitat en l'àmbit local. La Universitat de Palafrugell, apareguda com totes les universitats a la baixa edat mitjana per defensar-se de les demandes senyorials, al principi es regia pel consell obert, és a dir, per la totalitat dels caps de casa. Segons l'historiador Pere Gifre (GIFRE, P. 2000), el consell o assemblea general de les universitats de la zona empordanesa gaudia de més representativitat que no pas el de les universitats de la zona pirinenca. Si bé aquest sistema permetia la participació directa dels veïns, a les viles més poblades representava una problema quan s'havien de prendre decisions. Per això, ja des del segle XV, a la universitat es van elegir uns síndics o jurats que la representaven. Sembla que a les viles de jurisdicció eclesiàstica, com és el cas de Palafrugell, la universitat també tenia una relativa autonomia a l'hora de triar els seus representants, cosa que no succeïa a les viles de jurisdicció laica, on els senyors intervenien més en els assumptes que afectaven la universitat.

Les funcions i el nombre de jurats i consellers que havien de regir els destins de la Universitat de Palafrugell van quedar fixats el 12 de juny de 1418. Aquell dia, amb els veïns reunits dins l'església parroquial, Joan Prades, prior de Santa Anna de Barcelona, va llegir en públic uns capitols que haurien de regular el funcionament de la Universitat. L'establiment d'aquests capitols, recollits en un privilegi de 26 de juliol de 1422, dia de Santa Anna, al *Llibre de privilegis de Palafrugell*, el justificava el prior pel mal funcionament del Consell. Concretament ho feia amb aquestes paraules: "Com en lo castell de Palafrugell no hagués algun ordre ne bona manera en lo regiment de aquell". El prior ordenava que, d'aquell any endavant, la Universitat elegís quatre síndics: dos per

Palafrugell, un per Mont-ras i un altre per Llofriu. És bastant significatiu que dels termes del castell de Palafrugell, només Llofriu i Mont-ras disposessin d'un representant, fet que ens demostra que devien tenir un pes rellevant, no només demogràfic, sinó sobretot en l'àmbit agrícola i en la recaptació d'impostos. El síndic primer, "lo principal syndich de Palafrugell", era anomenat també clavari –o claver– i es responsabilitzava de l'administració dels béns de la Universitat. Havia de portar els comptes al *Llibre del regiment de la Universitat de Palafrugell* de tot el que la Universitat rebia o gastava. Després d'un any del seu mandat, i un cop fetes les noves eleccions, tenia dos mesos per passar comptes davant del senyor o del seu procurador, amb la intenció d'evitar el frau. El clavari i els altres tres síndics tenien més atribucions: podien manllevar, ordenar talles, redelmes i vintens i altres impostos, redimir deutes, firmar rebuts o fer obres públiques, entre d'altres.

A més dels quatre síndics, s'elegien dotze homes més, anomenats consellers dels síndics. Eren sis per Palafrugell, quatre per Mont-ras i quatre més per Llofriu. En el cas que algun elegit no acceptés el càrrec, hauria de pagar una multa de deu lliures. És curiós, si més no, que el text ho especifiqui en el cas dels consellers i no en el cas dels síndics. Potser els priors preveïen més renúncies del càrrec de conseller que del de síndic. Com en les reunions del consell obert, quan els síndics es volien reunir amb els seus consellers havien de demanar-ho al senyor o al seu batlle i, a més, havien de comunicar el motiu de la reunió de la Universitat.

El privilegi atorgat el juliol de 1422 no explicava el sistema d'elecció dels jurats, però sabem que, com en altres universitats, l'elecció es feia per insaculació –també anomenada *de sac* o *de sac i sort*–. Cap dels membres sortints no podia optar a la reelecció l'any següent i havia d'esperar un any si volia tornar a ser elegit. El que si estipulaven els capítols de Joan de Prades era el lloc de la votació, l'església de Sant Martí, i quan aquesta

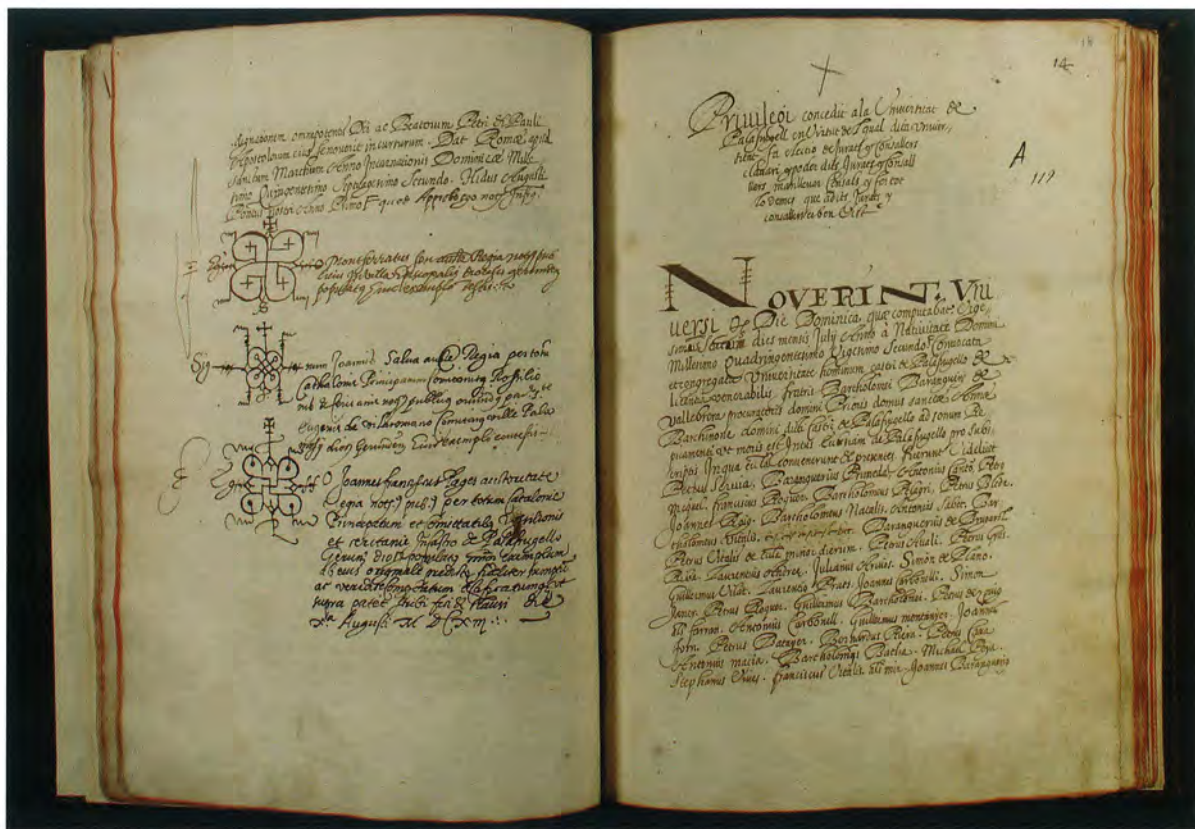
Detall de les peces de ferro romàniques
de la porta de l'església de Llofriu.

tenia lloc: el 26 de juliol, dia de la festa de Santa Anna, patrona del priorat. Segons diu el privilegi, aquell dia cap membre de la Universitat podia sortir del castell de Palafrugell abans que les eleccions no fossin fetes, sota la pena de cinquanta sous.

El mateix dia de la lectura dels capítols, un cop el prior va haver abandonat l'església de Sant Martí, Bernat Carreres era escollit primer síndic de la Universitat junt amb els 3 síndics i 12 consellers més. Però no és fins al 1422 quan sabem la totalitat dels membres de la Universitat, la primera llista dels representants del poble que, fins avui, coneixem: Ponç Adroer, clavari; els síndics Guillem Silvestre, de Palafrugell; Blasi Mateu, de Mont-ras, i Amat Collell, de Llofriu, i els consellers Antoni Rubau, àlies Servià; Miquel Soler; Pere Marquès; Joan Sagrera, àlies Espanyol; Antoni Deulofeu, i Pere Fina, per Palafrugell; Joan Català, Antoni Plana, Joan Massot i Antoni Bernardí, menor, per Mont-ras, i Bernard Climent i Pere Amat, per Llofriu.

Tot i que se n'ignora la data exacta, entre 1504 i 1507 es va fer executar una reforma del sistema municipal. Al llarg del segle XVI, sobretot a les universitats més grans, va produir-se un augment del pes que hi exercien algunes poques famílies pageses. Gràcies a una nota del *Llibre de privilegis* sabem que a principi del segle XVI els síndics van passar a anomenar-se jurats i que el nombre de consellers es va reduir de 12 a 8.

La Universitat va haver de resoldre disputes entre pagesos (sobretot de demarcació de terres) i pressions dels senyors del prior o del rei, que intentaven retallar l'autonomia. Tal com explica Joan Villar (VILLAR, J. 2008), l'elaboració del mateix *Llibre de privilegis* al segle XVII és fruit de recollir i tenir a l'abast tots els privilegis, concessions i concòrdies que tenia Palafrugell i el seu terme per saber fins a quin punt la Universitat estava obligada a sotmetre's a les demandes senyorials.

Els arrendaments de la Universitat

Des de la seva aparició, a la baixa edat mitjana, els arrendaments de les diferents activitats econòmiques del municipi es van convertir en una font d'ingressos per a la Universitat. Al segle XV la Universitat ja disposava del dret de vendre carn i peix. Tal com explica Joan Villar (VILLAR, J.), el 26 de juliol de 1482 el prior va concedir als jurats el dret de construir al pòrtic oriental de l'almoina de Palafrugell una taula pròpia de carnisseria i peixateria, fet que li permetia tenir una altra font d'ingressos, a canvi de pagar un cens anual de 6 diners al priorat. La Universitat va arrendar, així mateix, la carnisseria i la peixateria a canvi d'un cens anual, com també, a finals del segle XVII, el dret de vendre avellanes, vidre, terrissa i altres productes. A finals del segle XVIII, gràcies al *Llibre de privilegis*, sabem que la Universitat disposava de fleca, gabella i carnisseria pròpia, a canvi d'un cens anual de 3 lliures al rei.

Els ingressos que obtenia la Universitat gràcies a aquests arrendaments constituïen una de les seves principals fonts de finançament, i és per això que calia deixar ben estipulades les condicions als arrendataris. Les característiques i els noms d'aquests arrendaments, a més de les vendes que s'arrendaven, es poden saber gràcies a uns arrendaments conservats l'any 1690. Les tabes corresponien a diferents activitats econòmiques, però en destaquen sobretot les de les collites i les de la pesca, fet que demostra que en un poble que, malgrat tot, era essencialment agrícola els beneficis que els pescadors i la Universitat obtenien del mar no eren gens menyspreables. El context en què van ser adjudicades aquestes tabes, a finals del segle XVII, en una època propera a les guerres amb França, pot indicar que les arques de la Universitat havien quedat força desgastades per l'avitallament dels exèrcits espanyols i que, per tant, calia buscar diverses fórmules de finançament, a base d'ampliar les vendes, els productes i les collites que s'arrendaven.

a) L'arrendament de les collites i la cria de bestiar: l'onzè dels agrers i el vintè dels anyells

Els arrendaments de tota mena de collites devien ser nombrosos, perquè el cultiu de la terra era l'activitat econòmica bàsica. A finals del segle XVII, la Universitat va adjudicar una taba, anomenada *l'onzè dels agrers*, al sabater Joan Mascort, natural de Palafrugell, a canvi del pagament de 150 lliures amb moneda barcelonesa. Segons aquesta adjudicació, l'arrendatari havia de rebre l'onzena part de tots els esplets o fruits que els habitants de Llofriu collien, ja fos a la parròquia de Palafrugell o Mont-ras, o als veïnats d'Ermedàs, Santa Margarida i Vila-seca. Els conreus als quals s'imposava l'onzè eren: forment, mestall, sègal, ordi, civada, llobins, llegums, faves i fesols i altres grans que es collien, exceptuant el blat de moro. Aquesta onzena part o onzena mesura es pagava una vegada descomptats el delme i la primícia, i també els censos de gra que hom pagués, segons els rebuts dels senyors que cobraven censos, a més dels drets pendents, que tant corresponien al prior de la casa de Santa Anna de Barcelona, senyor i baró de Palafrugell, com a altres senyors. Se n'exceptuava també el gra de fe, del qual no volien que es pagués l'onzè.

Els habitants de la parròquia de Llofriu estaven obligats a pagar l'onzena part d'altres collites: l'onzena manya (o troca) de tots els cànems (blanc o negre) i llins que es collien, així com l'onzè del gra de lli i del de cànem. La mesura també afectava altres collites: l'oli, les olives i les galdes.

El comprador o arrendatari de l'onzè de Llofriu no podia rebre l'onzè de les collites que els habitants de la parròquia de Palafrugell i Mont-ras, o els dels veïnats d'Ermedàs, Santa Margarida i Vila-seca, collien en les terres que tenien dins de la parròquia de Llofriu, ja que s'havia de pagar a l'arrendatari dels onzens de la seva parròquia o veïnat. És a dir, cadascú havia de pagar l'onzè a la parròquia o veïnat on vivia, encara que les seves terres estiguessin situades en qualsevol altra part del terme. Tot i que Llofriu era un dels centres agrícoles i ramaders més destacats del terme de Palafrugell, segurament existien altres arrendaments molt semblants que afectaven les parròquies de Palafrugell i Mont-ras i els seus veïnats.

Aquest tipus d'arrendament incloïa també la cria de bestiar. Els pagesos de Llofriu estaven obligats a pagar quatre sous per cada polli i mula nascuts durant el temps que durava l'arrendament, dos sous per cada vedell i sis diners per cada porc o truja. Els que tenien ovelles i moltóns havien de pagar a l'arrendatari la vintena part o la vintena lliura de la llana que en treien. En la cria de bestiar existia l'anomenat vintè dels anyells, que afectava els xais i cabrits nascuts durant l'any. Es calculava així: una vegada havia passat qui cobrava el delme del bestiar per al senyor prior de Santa Anna i per als altres senyors, es comptava el nombre total de cabrits i d'anyells. El pagès, deixant a part el xai o cabrit que s'havia extret del ramat per pagar el delme, en treia un altre segons que li semblava, i també ho feia l'onzener. Si la bèstia feia el pes, servia per pagar el vintè que havia de cobrar l'arrendatari, i si no n'hi havia prou, el pagès havia de pagar quatre diners per cada bèstia. De la llana dels anyells, però, no estava pas obligat a pagar onzè.

Les clàusules de l'arrendament també contemplaven el fet que algun pagès de Llofriu tingués capmàs. Les terres que els pagesos tenien fora de la parròquia, si no eren de capmàs, pagaven onzè, però si els fruits eren d'algun capmàs de fora de la parròquia de Llofriu, no pagaven res. En canvi, en el cas que alguna persona de fora tingués capmàs a la parròquia de Llofriu, havia de pagar onzè de tots els fruits a l'arrendatari, com si fos un altre habitant de la parròquia. Qualsevol foraster que tingués terres dins del districte de la parròquia de Llofriu estava obligat a pagar onzè del que hi cultivava, sempre que no fossin terres de capmàs. En canvi, els habitants de Llofriu que tenien capmasos a les parròquies de Palafrugell i Mont-ras o als veïnats d'Ermedàs, Santa Margarida i Vila-seca estaven obligats a pagar a l'arrendador de l'onzè de la parròquia o el veïnat corresponent al capmàs,

Aquest arrendament durava un any. El que va ser adjudicat a Joan Mascort va començar el primer dia del mes de juny de 1690 i va acabar l'últim dia de maig de 1691.

Antic edifici de l'Ajuntament, en el carrer dels Valls, construït a la finca que la Universitat va comprar l'any 1691 a Martí Carles, de Torroella de Montgrí, un descendent dels antics propietaris de can Marquès del Racó.
COL·LECCIÓ FRANCESC ALSIUS, AMP.

b) Arrendament de l'onzè de mar

Aquesta taba s'estenia del primer d'abril al 31 de març de l'any següent. L'any 1690 va arrendar-se al farmacèutic Miquel Martí a canvi de 135 lliures de moneda bachelonesa.

Segons aquest arrendament, el beneficiari obtenia l'onzena part (o l'onzè de mar) del que es pescava cada dia, tant amb xarxa com a l'encesa, en tot el litoral de Palafrugell i el seu terme. La taba, que ja no comptava la part o delme que corresponia al prior, afectava tots els pescadors de Palafrugell i els d'altres poblacions que pesquessin a les aigües del terme municipal. L'arrendament estipula altres condicions curioses, com, per exemple, la forma de cobrar el peix l'arrendatari. Ho podia fer directament al port on es desembarcava el peix. En aquest cas, els pescadors estaven obligats a cridar l'arrendatari tres vegades en veu ben alta: "De l'onzè veniu a cercar el dret, de l'onzè que us pertoca". Llavors, els pescadors deixaven el peix a la sorra o al millor lloc possible. Naturalment, encara que els pescadors no diguessin res, estaven obligats a satisfer l'onzè que els tocava, que també podia rebre de la següent manera: "de vint, una, i de vint, una altra".

Cap pescador podia vendre peix a ningú sense pagar primer el seu dret a l'arrendatari, que havia de pagar a la Confraria del Sant Sagrament, sis lliures de ciris blancs el dia de Corpus, i als honorables jurats, si els convenia, quatre dobles.

Existien més arrendaments que afectaven altres activitats pesqueres. L'onzè de peix i del corall era una altra concessió per un any i s'estipulava del 20 de maig al 19 de maig de l'any següent. L'any 1690 va ser concedit al pescador Pere Prats, a canvi de 50 lliures. La captura del corall va ser en tot el litoral costaner una activitat primordial o complementària per a moltes famílies. De fet, alguns veïns del municipi eren corallers d'ofici, tot i ser una minoria, i en general eren els mateixos pescadors els qui complementaven els beneficis de la pesca amb la recerca de corall.

c) La taba dels captius

En virtut de la llicència concedida pel bisbe de Girona, un cop descomptat el dret del peix que corresponia al prior de Santa Anna, la tercera part de tot el peix que es pescava en els dies de festa de l'any anava destinada als captius i al seu alliberament.

El 1690 la Universitat va arrendar a Rafel Pou el dret de cobrar la taba dels captius a canvi de dinou lliures i dinou sous. Segons les clàusules de l'arrendament, Rafel Pou podria cobrar la tercera part del peix que s'agafés per les festes movibles de l'any de l'arrendament, també si era amb sardinals, amb llum o sense, i que es desembarqués en els ports de Calella, Llafranc i Tamariu o en altres ports del seu terme.

d) Arrendament de la venda de carns

L'arrendament de la carnisseria del castell de Palafrugell es feia pel temps d'un any, des del dia de la Pasqua de Resurrecció fins al diumenge de Rams de l'any següent. El 1690 es va concedir a Rafel Secret, fuster, com a millor postor en l'encant públic de la taba, amb les condicions següents:

- a) L'arrendatari estava obligat a subministrar, sota pena de vint sous, bones carns de moltó i altres, a les autoritats i als habitants de Palafrugell i el seu terme, els dies de l'any en què se'n podia menjar. També ho havia de fer tots els dissabtes i vigílies de festes, des de les dues de la tarda fins a les quatre.
- b) L'arrendatari estava obligat a matar i escorxar davant de la carnisseria tota bèstia que volgués matar i

El veïnat de Santa Margarida amb els camps del voltant dedicats majorment al cultiu de cereals.

vendre, i l'havia de bufar amb manxa, i no amb la boca, per qüestions higièniques, sota pena de trenta sous barcelonesos cada vegada que fes el contrari. El cap, els peus i les freixures les havia de vendre a un sou cada peça, i les sangs a raó de sis diners. Del cap no en podia treure les galtes sinó que l'havia de tallar en rodó.

- c) A l'arrendatari només se li concedia llicència per matar anyells i anyelles, cabrits i cabrides, des de Pasqua a Sant Joan. De llavors ençà, havia de matar moltons, crestats i ovelles, sota pena de trenta sous. El crestat i l'ovella, l'havia de vendre tot l'any en moneda corrent, a raó de tres sous d'ardit la lliura, i el moltó, a raó de quatre. Així mateix la lliura d'anyell i d'anyella, cabrit o cabrida, l'havia de vendre a raó de tres sous la lliura, i les altres carns que matés durant l'any, fossin quines fossin, pel mateix preu. Els jurats arrendadors d'aquesta taba també volien que l'arrendatari tingués l'obligació de matar *tosino*, des de la festa de Tots Sants fins a l'últim dia de Carnestoltes, i vendre'l al preu que li oferirien els jurats, sota pena de trenta sous.
- d) Es prohibia que l'arrendatari pogués vendre una carn per altra, per exemple: ovella en comptes de moltó o d'altra classe, sota pena de tres lliures per al mostassaf.
- e) La carn s'havia de tenir sempre a la vista a la carnisseria, i no amagada, sota pena de cinc sous a favor del mostassaf. En cas que l'arrendatari s'hagués rellogat la carnisseria o que fes servir alguna altra persona per tallar la carn i vendre-la, es multaria l'arrendatari i no l'intermediari.
- f) A l'arrendatari no se li permetia la pastura, al terme de Palafrugell, de més de cent moltons i vuit o deu crestats.

- g) Els jurats convenien i prometien que ningú llevat de l'arrendatari podia vendre carn a Palafrugell i el seu terme, ni partir de tres en tres qualsevol bèstia, tant de llana, com de l'altra, tal com era costum. En el cas que algun particular vengués carn i hi hagués testimonis, el venedor fraudulent pagaria una multa de tres lliures, mentre que la carn es repartiria entre els pobres.
- h) El preu total de l'arrendament era de 170 lliures de moneda barcelonesa, de les quals n'havia de pagar trenta el dia de Pasqua. El dia de Sant Isidre, l'arrendatari havia de donar i lliurar en mà als jurats un anyell de deu lliures de pes.

e) Arrendament de la venda de fruits secs, sabates, vidre i terrissa

L'any 1690 Joan Govern va signar un contracte d'arrendament amb la Universitat a través del qual se li concedia el dret de vendre avellanes torrades en tot el terme de Palafrugell. El contracte també preveia que l'arrendatari pogués cobrar el dret de terratge i taulatge de qualsevol foraster que es desplaçés a Palafrugell per vendre sabates, vidre, terrissa i altres *bricol·leries*. Per cada dia de venda, a plaça o a qualsevol punt del terme, els mercaders ambulants havien de pagar dos sous barcelonesos. Els comerciants que venien castanyes i nous havien de pagar o bé un diner o bé una malla.

El preu d'aquest arrendament que, com els altres, tenia una durada d'un any, va ser de deu lliures.

Detall de l'au de ferro del pou d'en Bonet.

L'edifici de la Universitat

Fins a finals del segle XVII, la Universitat es convocava a toc de campana i es reunia a la part inferior del carrer del Consell, és a dir, al portal de Baix, o bé dins de l'església. Això va ser així fins que el sis de març de l'any 1691 la Universitat de Palafrugell va comprar la finca de can Marquès del Racó, situada no gaire lluny del mercat. Aquesta compra consta anotada en un tros de paper solt que hi ha dins del "vigessimum secundum manuale" del notari Francesc Vergonyós, PF-207 de l'Arxiu Històric de Girona:

"Ab acte en la notaria de Palafrugell als 6 Mars 1691 lo Sr. Martí Carles, pagès de la vila de Torroella de Montgrí ven ppt. als honorables jurats y homens de Palafrugell primo aquella casa junt ab un verger a la part de certs, a dita casa contiguo, anomenada la casa d'en Marquès del Recó, sita dins las murallas de dit castell, afr. junt a sol en la muralla, a migdia en lo carrer publich, a ponent, part en la casa d'Antoni Deulofeu del Recó y part en lo carrer de la Verge Maria y a certs in muro. Salva la senyoria directe part per lo illustre prior de Sta. Anna y part per lo senyor abat de Galligans y en una particula del dit verger per lo illustre senyor abad del monestir de St. Feliu de Guíxols. Als 6 de agost 1692 és la època de dit abat de St. Feliu de Guíxols de la senyoria de dit particula de dit verger y de altre domini en dita venda declarat."

Per tant, aquest petit retall de paper, no solament situa perfectament la finca, sinó que és una prova evident de la diversitat de senyors que hi havia a Palafrugell i de la barreja de propietats que existien en el seu terme, sobretot dins de la vila, on les cases i els cortals o patis tot sovint *s'encamellaven*.

La finca que el senyor Martí Carles Alió, l'hisendat de Torroella de Montgrí, va vendre a la Universitat de Palafrugell, devia provenir de l'herència del seu pare, Francesc Carles Marquès, i devia tenir l'origen en la propietat de la seva àvia, Maria Àngela Marquès, que el cinc de març de l'any 1639 es va casar amb Miquel Carles Ferrer de Torroella.

Amb l'entrada de l'exèrcit de Felip V al municipi, les tropes franceses van cremar algunes portes i finestres de l'edifici consistorial. El gener de 1713, els francesos van tancar a la presó de la Universitat els jurats de la vila, i va ser necessari que els mateixos veïns de la vila en paguessin el rescat (MEDIR, R. 1963).

Llinda de l'any 1698
a la casa Roger
(més tard can Rosés)
del carrer Major,
amb el característic
roger, un peix
representatiu del
cognom del propietari.

El municipi borbònic

Després de la victòria de Felip V a la Guerra de Successió (1714) i la implantació del Decret de Nova Planta, les noves autoritats van dissenyar un conjunt de normes complementàries al Decret per facilitar l'aplicació de la normativa borbònica. El Reglamento dispuesto para el régimen de todas las villas y lugares no cabezas de Corregimiento, dictat el 6 de juliol de 1717, havia de regular el funcionament dels ajuntaments de les ciutats i els pobles de Catalunya amb l'objectiu de convertir-los en un instrument més per governar el país, un organisme nou que anés més enllà de les competències locals que havien tingut les universitats. La finalitat era convertir l'ajuntament en una eina burocratitzada al servei d'una monarquia centralista i autoritària. L'organisme que, fins llavors, havia regulat els destins del poder local, la universitat, era substituït per l'ajuntament, de tradició castellana.

La nova legislació va suspendre el sistema insaculatori. Tot i que la proposta inicial dels Borbons era que la Reial Audiència controlés el nomenament dels regidors, el sistema de ternes va convertir-se en el procediment habitual d'elecció, tant en els ajuntaments de jurisdicció reial com senyorial. En aquests darrers era el senyor –en el cas de Palafrugell, el prior de Santa Anna, a través dels seus procuradors– qui elegia els nous edils, que havien de ser ratificats per la Reial Audiència. En la majoria dels municipis eren els mateixos regidors sortints

els qui elaboraven una proposta de terna, la llista dels membres de la qual era exposada en un lloc públic, tot i que la majoria de vegades s'enviava al senyor sense que el poble l'hagués poguda veure abans. Com explica Josep M. Torras Ribé (TORRAS, J. M. 2003), la confecció de les llistes de candidats va ser el principal element de conflictivitat als ajuntaments, ja que estaven en joc no només el poder municipal i el predomini de determinades persones sinó també grups d'interessos, a vegades, contraposats.

Per a Palafrugell, les reformes introduïdes per la Nova Planta municipal van significar, en primer lloc, un augment dels representants a l'Ajuntament. Així, dels quatre síndics que tenia la Universitat a finals del segle XVII es va passar a set regidors, que van mantenir la representació territorial del municipi, ja que van repartir-se de la manera següent: quatre per Palafrugell, dos per Mont-ras i un per Llofriu. L'augment de regidors era fruit de l'augment demogràfic que, a principis del segle XVIII, començava a viure la vila, i també d'una nova i dinàmica realitat econòmica.

La composició sociològica de l'Ajuntament va distar molt de la del consistori aristòcrata que havia exigít la Nova Planta. A diferència de les ciutats caps de corregiment, a Palafrugell i a la resta de viles del Baix Empordà,

TAULA 7. Composició social de l'Ajuntament de Palafrugell (1750-1808) (en %)

Professió	%
Nobles	-
Professions liberals	5
Comerciants	27
Menestrals	27
Pagesos	36
No consta	5

FONT: Elaboració pròpia a partir de MEDIR, R. (1970).

no va produir-se un ennobliment dels òrgans de govern. La falta de nobles en aquestes poblacions a causa del desplaçament de les famílies nobiliàries cap a Girona a partir de la segona meitat del segle XVIII i la pèssima remuneració dels regidors van provocar que les famílies nobiliàries desistissin dels càrrecs públics o hi renunciessin.

La pèrdua dels llibres d'actes de l'Ajuntament al segle XVIII –només se'n conserva un datat entre 1752 i 1761– obliga a recórrer als protocols notariais que guarda l'Arxiu Històric de Girona per poder completar el nom dels regidors i del batlles, com també la seva professió. No obstant això, hi ha una relació de noms, publicada l'any 1970, que Ramir Medir va recopilar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, en la qual es pot comprovar que no hi havia cap noble que ocupés un càrrec de regidor a l'Ajuntament de Palafrugell. Res d'estrany, ja que probablement a la vila no n'hi vivia cap.

En canvi, la composició del consistori s'aproximava bastant a la realitat econòmica de l'època. Palafrugell era una població essencialment pagesa, malgrat el creixent pes de l'artesanat del suro i els comerciants, i la pagesia rica, propietària d'un patrimoni que havia anat engrandint, s'havia consolidat com a grup dominant, ja que ocupava les primeres regidories, sobretot la primera. Cal recordar que el regidor primer o degà presidia les sessions municipals i tenia poders extraordinaris respecte de la resta de regidors, com dirigir els debats i concedir l'ús de la paraula, o encapçalar totes les votacions, una atribució de gran significació política ja que la votació pública i en veu alta era obligatòria (TORRAS, Josep M.).

A la cúspide de l'Ajuntament de Palafrugell del segle XVIII, a més de pagesos rics, també hi havia alguns comerciants, cirurgians i doctors –un grup, el de les professions liberals, que va consolidar-se al capdamunt de molts altres ajuntaments de viles que, com Palafrugell, començaven a dirigir la vista al comerç de cabotatge–. Els menestrals, en canvi, ocupaven en general les últimes regidories, amb menys poder. Així, a finals de segle, hi havia teixidors, bracers i jornalers, mestres d'obra i, fins i tot, algun taper, prova de l'embranchida d'aquesta manufactura a final del set-cents.

Una altra de les característiques és la freqüència amb què una mateixa persona repetia el càrrec. L'exemple més clarivalent és el de Joan Grassot, un negociant que el 1753 fou escollit batlle. Quatre anys més tard, el 1757, va ser elegit regidor primer, càrrec que també va ocupar l'any 1761. El 1767 va ser designat pel prior procurador síndic, un càrrec de poca durada, perquè va desaparèixer a partir de la dècada dels setanta, però de gran importància, ja que tenia com a objectiu intervenir i vigilar les tasques de govern i dels regidors.

Finalment, un altre dels càrrecs imposats pels Borbons va ser el de batlle. És clar que la figura del batlle no era nova. Abans de la Nova Planta municipal de 1717, el batlle era el representant dels senyors en una baronia i en cobrava els impostos. En el terme de Palafrugell, des del domini comtal, al segle XII, hi havia dos batlles, un a Palafrugell i l'altre a Llofriu. Amb la donació reial, el priorat va mantenir aquests dos batlles fins, com a mínim, el segle XIV. A partir de 1437, potser abans i tot, el batlle passà a elegir-se cada tres anys en forma de terna, de la qual el prior escollia un membre. Amb la reforma introduïda pels Borbons, el batlle va perdre moltes de les atribucions anteriors i va passar a tenir la presidència de l'Ajuntament.

La torre de Calella,
construïda en el segle XVII,
va ser un factor decisiu
per reduir les incursions
de pirates i corsaris en
aquesta zona de costa.

Conflictivitat social i política al Palafrugell de l'època moderna

Els conflictes agraris del segle XV

És ben sabut que la crisi de la baixa edat mitjana va acabar degenerant a Catalunya al llarg dels segles XIV i XV en greus enfrontaments que van culminar en la guerra civil catalana. En realitat, la guerra que va castigar el país entre 1462 i 1472 amagava tres grans conflictes que s'entrellaçaven. D'una part, un conflicte d'arrel política de la monarquia de Joan II i una minoria de la noblesa catalana amb les institucions catalanes, la Diputació General i gran part de la noblesa i l'estament eclesiàstic català. D'altra part, un conflicte d'arrel social que a les ciutats es manifestava en sagnants lluites entre els gremis i el patriarcat urbà i, al camp, entre la pagesia i els seus senyors feudals.

Aquestes darreres són les anomenades Guerres Remences, que tradicionalment els historiadors han dividit en dues, la Primera Guerra Remença (1462-1472) i la Segona Guerra Remença (1483-1486). De fet, les tensions socials a les terres baixempordaneses durant els segles XIV i XV van ser llargues i greus, i no només estaven vinculades a la qüestió remença. Les crisis de subsistència, les pestes i la disminució de les rendes agràries van endurir les relacions entre els pagesos, que tenien el domini útil de la propietat, i els senyors, que optaven per la repressió i maldaven per ampliar el seu domini directe. Al final del segle XIV ja van començar les reivindicacions remences, en les quals es rebutjava el domini directe i s'intentava ampliar el domini útil de la propietat afegint-hi masos rònecs, molts dels quals havien estat abandonats com a conseqüència de la mortaldat que, en diverses èpoques, va provocar la pesta.

La monarquia no va tenir mai una actitud clara a favor de la redempció dels mals usos. Maria, muller d'Alfons el Magnànim, l'any 1448 concedia el dret de reunió als remences i acceptava que es discutissin, en certa manera, les reivindicacions pageses. A més, l'any 1455 una sentència suspenia les servituds dels mals usos a canvi d'un pagament de 100.000 florins. El bloc antiremença: els nobles, l'Església i els senyors de ciutat, que tenien interessos en la terra, van reaccionar i, amb el compromís d'un servei de 400.000 lliures, l'any 1456 van incitar el rei que deixés en suspens la sentència anterior, que anys després, davant del fracàs reial a les Corts, es tornava a declarar vigent.

El portal d'Avall del carrer Major, lloc on es reunien els ciutadans de Palafrugell per decidir qüestions importants que afectaven la vida del poble. L'antic empedrat es va mantenir al carrer del Raval Inferior fins al segle XX.

FOTO JAUME FERRER MASSANET, AMP.

El febrer de 1461 esclatà la primera guerra dels remences, acabada per Francesc de Verntallat. Els remences van ajudar el rei a guanyar la guerra contra la Diputació General, però això tampoc no va resoldre el seu plet. És prou curiós que algú pogués redimir els mals usos abans que no hi hagués la Sentència arbitral de Guadalupe de l'any 1486, com és el cas del mas Fina d'Ermedàs, que ho va fer el 18 de febrer de 1470, davant del notari Joan de Font.

L'octubre de 1481 es tornava a anul·lar definitivament la sentència del 1455 i es restablien tots els drets senyorials, fet que va provocar la Segona Guerra Remença, on van consolidar-se dos bàndols: els remences a favor de la negociació i els que continuaven optant per la lluita armada. En general, el pagesos grassos, que s'havien aprofitat de la crisi del sistema feudal i de la misèria dels més pobres, no van voler-ne saber res i es va consumir la divisió al camp.

L'any 1485, els radicals van preparar un projecte de concòrdia que suprimia els sis mals usos, a base de pagar als senyors 5 lliures per foc, però que mantenia censos i drets. Ningú no ho va acceptar. El 24 de març del mateix any van derrotar i capturar a Llerona, un poble del Vallès, el capitost remença Joan Sala, que, pocs dies després, va ser executat a Barcelona. Malgrat la greu derrota, la rebel·lió encara va durar fins al 21 d'abril de 1486, quan Ferran II, rei de Catalunya i Aragó, va firmar la Sentència arbitral a Extremadura, en el monestir de Santa Maria de Guadalupe. La Sentència arbitral de Guadalupe, que va beneficiar la pagesia més rica sotmesa als mals usos i va ignorar les reivindicacions més radicals de la pagesia més pobre, va posar fi a les guerres remences. La Sentència, tot i que no recollia les postures més radicals de tota la pagesia –no s'anul·laven ni els censos ni els drets de propietat– abolia els sis mals usos tradicionals, a més d'altres antics abusos senyorials (com el dret a maltractar, el dret de didatge o el dret de cuixa, que eren completament arbitraris i mai no van estar regulats) i posava les bases per a una creixent diferenciació social pagesa a l'interior del camp català.

Els conflictes remences a Palafrugell

A diferència de les terres de muntanya, l'Empordà va ser fidel a la Diputació i al priorat de Santa Anna, i el castell de Palafrugell no en van ser una excepció. De fet, la vila va participar en el finançament de les tropes de la Diputació i els habitants es van veure obligats a avituallar les tropes o pagar les despeses de guerra. Així ens ho demostra el document de la reunió de l'any 1465 en què els pagesos retornaven 30 lliures de moneda corrent al baci de l'església, manllevat per fer front a la contribució de guerra.

El posicionament de la Universitat de Palafrugell a favor de la Diputació i en contra del rei Joan II i els remences també queda clar en un document de 30 de maig de 1467 (MEDIR, R. 1966), en què Joan de Calàbria, nét de Renat I de Provença, a qui la Diputació General havia ofert la corona, sol·licitava al comú dos homes experts per resoldre el manteniment dels cavalls del seu exèrcit (Torroella i Plaja sosté que aquestes dues persones van ser Pere Frigola i Bernat Gilabert) i el 7 de juliol del 1468 el mateix duc Joan de Calàbria ordenava al comú que li fossin lliurats: "azades, pics i tràmechs per a l'exèrcit que dirigia".

Sigui com sigui, durant els més de vint anys que durà la guerra, Palafrugell no va patir danys importants. En el document de l'any 1465 es feia constar que, malgrat que la Bisbal havia caigut en mans remences el mes de juny, la vila de Palafrugell havia resultat indemne, sense cap dany ni als seus béns ni a les persones. Durant la segona revolta, la vila de Palafrugell va ser assetjada pels remences, sense èxit, durant dos dies del final de l'any 1485, segons consta en una memòria que els consellers de Barcelona van enviar al rei el 24 de novembre d'aquell any, després de l'última gran incursió remença a l'Empordà.

Acta de l'any 1466 on es nomenava capità general de Palafrugell Galceran Cristòfor de Gualbis, germà del prior de Santa Anna, amb motiu de la guerra civil dels remences.

PF-17 NOTARI JOAN ÇAFONT, AHG.

L'elecció del capità de Palafrugell durant la guerra civil (1466)

L'any 1466, quatre anys després de l'esclat de la guerra civil, una assemblea de pagesos ratificava el nomenament del capità del castell de Palafrugell. La capitania de Palafrugell era un càrrec nou, imposat pel priorat de resultes de la guerra que colpejava tot el país i de les primeres incursions dels pagesos de remença a l'Empordà, l'any 1465. Com en les reunions de pagesos de remença organitzades a la vila els anys 1448 i 1465, en l'elecció del nou capità hi van ser presents un nombre bastant considerable de pagesos grassos de la vila i del seu voltant, sotmesos als mals usos.

Així, l'any 1466 el prior del monestir de Santa Anna de Barcelona, Bartomeu Cristòfor de Gualbis, feia saber arreu que, a causa de la guerra que hi havia en aquell moment al Principat de Catalunya, s'elegia com a capità del castell de Palafrugell el seu germà Galceran Cristòfor de Gualbis, que el Consell de la Universitat, convocat al toc de les campanes de l'església parroquial i reunit al portal d'Avall de la vila, havia ratificat en el càrrec. La capitania atorgada comportava governar i defensar tant la Universitat com els habitants del castell de Palafrugell, presents i futurs, investigar delictes, castigar delinqüents i vetllar per la justícia, és a dir, actuar tal com solien fer els capitans a cada província del regne. Tant els síndics Martí Fina i Antoni Simon com els consellers dels jurats –Antoni Deulofeu; Pere Mascort; Antoni Torra; Pere Morató; Antoni Junama; Joan Carbonell; Pere Gaffa, àlies Vidal; Gabriel Jofra, i Pere Nadal– van acceptar l'elecció del prior de Santa Anna. En el mateix lloc hi havia presents també altres jurats o membres electes de la Universitat: Guillem Andreu de Mont-ras; Pere Serra, mestre en medicina, i Miquel Pelegrí, barriler. El nou capità, Galceran Cristòfor, va acceptar i jurar el càrrec posant les seves mans dins de les del prior en senyal de fidelitat i homenatge. També van jurar i prestar homenatge els síndics i jurats, que manifestaren el seu acord i firmaren el document, en presència del notari Joan Çafont i dels procuradors del prior Lluís Valls i Joan Muntaner.

Amb la voluntat d'assegurar-se la fidelitat de tot els pagesos de la rodalia, el nou capità va rebre fins a 5 actes de jurament celebrats entre el gener i el febrer de 1466. En total, 120 pagesos de Palafrugell i del seu terme van jurar fidelitat al nou capità i al representant del senyor, el germà del prior de Santa Anna, que representava el poder feudal que més s'oposava a l'abolició dels mals usos. En plena guerra civil, el prior volia assegurar-se també la fidelitat dels vassalls i l'elecció del capità; en aquelles circumstàncies, era un signe inequívoc del reforçament del poder feudal.

El nomenament d'un capità emparentat amb el prior va ser també la resposta immediata a una reunió de pagesos per tractar l'abolició dels mals usos, celebrada a Palafrugell un mesos abans d'aquests actes de jurament, l'agost de 1465.

Ciutadans de Palafrugell que, reunits al portal d'Avall, presten jurament i homenatge al nou capità electe, Galceran Cristòfor de Gualbis, el 17 de gener de 1466.

Antoni Andreu	Antoni Pons	Pere Prats, àlies <i>Berenguer</i>
Pere Gaffa, àlies <i>Vidal</i>	Martí Llagostera	Pere Grassot
Pere Mascort, major	Joan Vidal de la Font	Joan Barrull
Pere Nadal	Pere Puig, àlies <i>Joan</i>	Pere Pagès, àlies <i>Amalrich</i>
Antoni Carbonell, àlies <i>Reig</i>	Blasi Gaffa	Antoni Palou
Nicolau Corrador, àlies <i>Niell</i>	Joan Bonet, major	Pere Ferran
Antoni Gali	Bartomeu Llor, sabater	Gabriel Silvestra
Martí Poch	Guillem Gispert, sabater	Nicolau Junama
Joan Escuder, àlies <i>Estanyol</i>	Gabriel Benet, àlies <i>Romans</i>	Gaspar Mateu
Antoni Rossell, àlies <i>Plaensa</i>	Antoni Sagrera	Pere Avellí
Joan Pasqual, sabater	Antoni Roquer de les Arenes	Guillem Garau
Guillem Pla	Jaume Gaffa, mestre de cases	Josep Vilar, major
Dalmau Fina	Antoni Amalrich, àlies <i>Lloret</i>	Antoni Colom
Narcís Gerald Frigola	Miquel Beuda	
Bartomeu Roig del Bruguerol	Antoni de la Carrera, àlies <i>Barrull</i>	

Ciutadans de Palafrugell que, reunits al portal d'Avall, presten jurament i homenatge al nou capità electe, Galceran Cristòfor de Gualbis, el 26 de gener de 1466.

Bernat Nadal, menor	Antoni fill de Pere Batllia	Bartomeu Niell, teixidor
Pere del Pla, àlies <i>Simon</i>	Fèlix Saligié [?], paraire	Pere Espanyol
Joan Llombard	Andreu Brugarol, teixidor	Narcís Amalrich
Bernat Carreres	Pere Capellà, àlies <i>Servià</i>	Andreu Castelló
Joan Batllia	Antoni Batllia, mestre de cases	Joan de la Carrera
Francesc del Pla, àlies <i>Simon</i>	Nicolau Bofill, paraire, àlies <i>Barrull</i>	Pere Mascort, major
Sebastià Caixa	Pere Richsen	
Pere Bou	Joan Çafont, notari	Antoni Ferrer, àlies <i>Isern</i>
Martí Deulofeu, teixidor	Antoni Pous, sabater	Esteve Riera, fuster
Antoni Frigola, major		

El notari, junt amb els testimonis: Joan Miró, menor de dies de la *joeria*, i Joan Juny, menor de dies de Santa Eugènia de Vila-romà, confirma que tots ells han jurat i prestat homenatge al capità.

Espai obert, que va quedar
en derruir can Riera de Plaça
i les pertinences del prior
de Santa Anna, on encara
s'endevina la torre i on hi
havia hagut la muralla i
la presó. Es diu que des
d'allà feien oir missa als
presoners, cada diumenge,
encarats a l'altar de
l'església.

Ciutadans de Palafrugell que presten jurament i homenatge al nou capità electe, Galceran Cristòfor de Gualbis, el 2 febrer de 1466.

Pere Morgat	Joan Andreu, àlies <i>Martí</i>	Pere Begur, àlies <i>Batlíia</i>
Bartomeu Marquès	Gabriel Borràs	Antoni Juny, àlies <i>Roquer</i>
Guillem Ferrer	Antoni Rocas	Bartomeu Pla
Vicenç Soler	Guillem Amalrich	Joan Roig, àlies <i>Frigola</i>
Antoni Geli	Francesc Guillana, escrivent	Rafel Climent
Miquel Miquel	Joan Pasqual, sabater	Miquel Vidal, baster
Gabriel Joan	Esteve Batllia, sabater	Damià Escuder
Pere Peya	Antoni Frigola, major de dies	Antoni Marquès
Joan Sureda	Joan Oliver	

El notari confirma el jurament i l'homenatge, que testifiquen també Antoni Bofill, de Santa Eugènia de Vila-romà, i Joan Cicart [?], de la parròquia d'Aro.

Ciutadans de Palafrugell que presten jurament i homenatge al nou capità electe, Galceran Cristòfor de Gualbis, el 16 febrer de 1466.

Jaume Aliu	Antoni Servià	Joan Domingo, àlies <i>Barnoy</i>
Antoni Morató	Pere Girona, major de dies	Pere Capellà, àlies <i>Servià</i>
Pere Isern	Miquel Tolrà	Pere Riera, pagès
Bartomeu Richsen	Joan Roig, mestre d'aixa	Llorenç Godefra
Joan Parals	Pere Plana, boter	Pere Mir

Aquesta vegada confirmen el jurament i l'homenatge, junt amb el mateix notari, Gombau de Bell-lloc, prevere de l'església de Sant Martí, i Pere Calvó, d'Esclanyà.

Ciutadans de Palafrugell que presten jurament i homenatge al nou capità electe, Galceran Cristòfor de Gualbis, el 16 febrer de 1466.

L'últim dia de març de l'any 1465 va acabar aquesta tongada de juraments i homenatges davant del notari Çafont i dels representants del prior Lluís Valls i Bernat Massanet de Calonge, en reunir-se els últims vilatans:

Pere Mateu	Pere de la Carrera, àlies <i>Barrull</i>	Blasi Vinyes
Pere Vilar, menor	Pere Maruny, àlies <i>Martí</i>	Jaume Vidal de la Font
Antonius Gilabert, àlies <i>del Pla</i>	Pere Gerona, major	Jaume Rostey, àlies <i>Català</i>

Les reunions de pagesos de remença el 1448 i el 1465

L'acte de jurament dels pagesos a Cristòfor de Gualbis no només era, doncs, un acte d'obediència al capità, al priorat i a la Diputació. Segurament era també una mesura preventiva per vigilar i, fins i tot, controlar l'avenç del sindicat remença a Palafrugell.

De fet, les aspiracions dels pagesos de Palafrugell per alliberar-se dels mals usos ja havien aparegut l'any 1448, el mateix any en què el rei Alfons el Magnànim, des de Nàpols, havia dictat una reial provisió, en la qual permetia reunions de rústics, per tractar de la supressió dels mals usos i recaptar fons per pagar al rei la seva intervenció. Aquell any es constituïa el primer gran sindicat remença autoritzat per la corona que recollia així les velles reivindicacions camperoles sobre la redempció de la remença i l'abolició de les servituds. Les reunions tenien l'objectiu de confeccionar les llistes de pagesos que havien de contribuir al pagament. Totes les reunions van tenir lloc davant un oficial reial (notari, batlle...) que escollia els síndics camperols, els quals havien de controlar la recaptació i els talls. A la Catalunya Vella hi hagué un total de 553 convocatòries, amb la participació de 912 parròquies, si bé a cada una d'elles no hi podia haver més de 50 masos representats.

Així, doncs, seguint la concessió reial, el diumenge 3 de novembre de 1448 un repic de campanes des de l'església de Sant Martí avisava que s'havia de celebrar una reunió de pagesos a Palafrugell. Els assumptes a tractar devien ser importants i tant afectaven els ciutadans del castell de Palafrugell com els de les parròquies de Llofriu i de Mont-ras. Tots ells s'havien de presentar davant el representant de la corona a la zona, el batlle del castell, Guillem Gelabert, i un altre oficial, el porter reial Miquel Barceló. També hi eren presents un notari, Miquel Ombert, i els procuradors del senyor, el prior de Santa Anna, Francesc Mateu de Torroella de Montgrí i el clergue oriünd de Palafrugell Joan Fina. Un total de 82 pagesos van acudir a la cita, 36 de Palafrugell, 35 de Mont-ras i 11 de Llofriu, fet que convertia aquesta reunió en una de les més multitudinàries del bisbat de Girona després de

Llosa de balcó que va fer esculpir el seu propietari Joan Grassot, àlies *Mauri*, negociant. La casa que estava sota el domini del benefici de la Verge Maria va ser subhastada amb motiu de la desamortització dels béns de l'Església.

Puigcerdà, Verges, Sant Pol i Riudarenes. Tot i que no se sap quin va ser el contingut d'aquella reunió, l'abolició dels mals usos, presents a la vila des del segle XIII com a mínim, i la recaptació de fons per plantejar-ne l'abolició, van ser el motiu de la trobada.

La següent reunió de pagesos va tenir lloc disset anys més tard. El 16 d'agost de 1465 la Universitat de Palafrugell va tornar a convocar els pagesos i també ho va fer mitjançant un repic general de campanes. Alguns dels pagesos presents disset anys abans tornaven a presentar-se a la cita a la plaça pública del poble, la plaça de l'Església, per tractar l'abolició dels mals usos i, sobretot, el desenvolupament de la guerra, iniciada tres anys abans. Com l'any 1448, destaca el nombre de pagesos presents i, per tant, la gran quantitat de gent que estava sotmesa als mals usos. Eren, en la majoria dels casos, pagesos grassos que s'havien enriquit a base de l'endeutament de les famílies més pobres i la compra de les seves propietats.

La resposta del priorat va ser l'elecció del capità Galceran Cristòfor de Gualbis, germà del prior, a qui gran part dels pagesos de la rodalia va jurar fidelitat.

Els mals usos

Els mals usos eren el conjunt d'accions arbitràries, censos, serveis personals o costums, imposades als pagesos des de mitjan segle XI arran de la feudalització de la societat. Al principi, el nombre de mals usos era variable, tot i que van quedar fixats en sis: eixorquia, intestia, cugucia, àrsia, fermes d'espoli forçades i remença.

Eixorquia: terme que reflectia la condició d'eixorc o estèril. Era un dels mals usos més característics de la condició servil i permetia al senyor confiscar una tercera part dels béns del pagès que moria sense fills. Atesa la mortaldat que hi va haver després del segle XIV, l'aplicació de l'eixorquia va augmentar considerablement, ja que els senyors la utilitzaven per penalitzar el pagès que no tenia descendència i podia deixar vacant el mas. La intenció dels senyors feudals era evitar que les terres dels masos quedessin ermes i perdessin, per tant, els beneficis de l'explotació.

Intestia: quan un pagès moria sense fer testament el senyor tenia el dret de confiscar-li una part dels seus béns. Aquest era, junt amb l'eixorquia, un dels mals usos més estesos i estava regulat en els *Usatges de Barcelona*. La seva importància per als senyors era que obligava els pagesos a fer testament i nomenar un hereu, i així s'assegurava la continuïtat i s'evitava també una disminució de les rendes.

Cugucia: aquest mal ús penalitzava el pagès, si la seva muller era trobada culpable d'adulteri. L'import de la cugucia, nom que venia de *cucut* i que en el llenguatge popular volia dir 'cornut', depenia de les circumstàncies del fet. Si el marit hi havia estat d'acord li costava la meitat dels seus béns mobles: bestiar, aviram, eines, etcètera. A partir del segle XIII, el senyor passà a apoderar-se d'una tercera part dels béns del marit, existís o no consentiment. De totes maneres, no sembla pas que la cugucia s'apliqués en gaires ocasions i, fins i tot, en moltes viles de Catalunya l'excepció d'aquest mal ús estava regulada. Si l'adulteri s'havia comès a instàncies del marit i per manament seu, la muller podia recórrer a un jutge per demanar la separació conjugal i recuperar el seu dot i escriure. Si l'afectat podia provar la seva ignorància davant d'un jutge, podia recuperar la confiscació sobre els béns de la muller.

Àrsia: en cas que es cremés el mas, el senyor podia exigir una tercera part dels béns mobles del pagès per penalitzar la seva negligència. Sembla que, igual que la cugucia, no va pas ser un mal ús que els senyors apliquessin gaire sovint.

Fermes d'espoli forçades: consistia en el pagament d'una part dels béns del pagès per garantir el dot de la muller amb les propietats del mas. En concepte d'aquesta garantia o assegurança, el senyor rebia un pagament com a lluïsmes, que equivalia a 2 sous per cada lliura; per tant, tenia un 10% del dot assegurat, o un 5% del valor del dot i l'escriure.

Aquest mal ús derivava del costum d'imposició de drets, per part dels senyors, als pagesos dels seus dominis quan demanaven la seva autorització per als casaments.

Remença: en el segle X era un acte públic en què un home lliure oferia els seus serveis i es posava sota la protecció d'un altre. En els establiments posteriors, els pagesos es comprometien i acceptaven l'obligació de residir en el mas que se li havia

adjudicat. D'aquesta manera el senyor feudal tenia una garantia contra la inestabilitat i la inseguretat de poder perdre les seves rendes. A finals del segle XI i durant el XII, aquest compromís es va anar convertint en una obligació permanent i hereditària que afectava tots els membres de la família pagesa. Pel fet de viure i treballar en un mas, els pagesos van perdre la condició d'homes lliures i es van anar convertint en *homes propis, solius i afocats* del senyor feudal, que en certa manera, i salvant les distàncies, recordava la situació dels antics esclaus. Per poder-se redimir d'aquesta servitud hereditària s'havia de pagar la remença; la redempció per a una noia verge o incorrupta podia ser de 2 sous i 8 diners (l'equivalent al valor d'un porc en l'alou de porcada), mentre que en altres casos podia ser d'una tercera part dels béns del redimit. La Sentència arbitral de Guadalupe va permetre als remences redimir-se d'aquestes prestacions amb un pagament únic de 60 sous, 10 per cada mal ús, o de 3 sous anuals, és a dir un 5% dels 60 sous, a pagar com a cens fins que els mals usos no fossin redimits. Força pagesos van continuar reconeixent als capbreus aquests 3 sous anuals durant molt temps. A Palafrugell aquest impost anual encara es pagava a finals del segle XVIII i en part es va continuar pagant fins al primer terç del segle XIX. Si aleshores aquesta quantitat tenia poc valor econòmic i es tractava més d'una qüestió formal i no efectiva, probablement no era així al final del segle XV.

En aquesta plaça Vella,
a més de la casa de la Pia Almoina
de Pere Barceló hi havia hagut
el portal de Plaça i un pòrtic,
on es reunia el Consell de la Universitat.

La remença a Palafrugell

Segons Ramir Medir, citant un plet entre els canonges i el prior de Santa Anna de Barcelona de l'any 1688, el senyor Jaume de Font, que va exercir de prior entre 1287 i 1290, va abolir i suprimir a favor dels habitants de Palafrugell els *mals usos*, que van quedar així lliures d'aquestes prestacions a finals del segle XIII. Aquest plet i aquesta hipòtesi de Medir va ser incorporada per alguns historiadors posteriors que defensaven erròniament l'abolició dels mals usos a Palafrugell a finals del segle XIII. Però, tal com es pot comprovar en el capbreu del monestir de Santa Anna de l'any 1333, tres dels sis mals usos tradicionals eren patits pels seus habitants. El capbreu esmenta, en alguns casos, la condició jurídica dels pagesos: de les 98 declaracions que conté el document 68 eren de pagesos *propis* i *solius*, que equivalia, tot i que no s'explicita, a estar sotmès a la remença. El document també evidència que les persones pròpies estaven sotmeses a dos mals usos més: l'*eixorquia* i la *intestia*. (ESPERT, M. 2004)

Per tant, els sis mals usos tradicionals eren una condició jurídica freqüent en el segle XIV i una situació que afectava bona part dels pagesos en el segle XV, com ho prova el considerable nombre de pagesos que acudiren a les reunions de 1448 i 1465 per redimir els mals usos, o el següent document, un reconeixement que fa un pagès d'Ermedàs, Pere Grassot.

Reconeixement de Pere Grassot, pagès del veïnat d'Ermedàs, el 20 de juliol del 1489, en el capbreu de Sant Miquel de Cruïlles (AHG, PF-290 foli 11r) dels drets del seus senyors directes sobre el mas on habita, que té en domini útil:

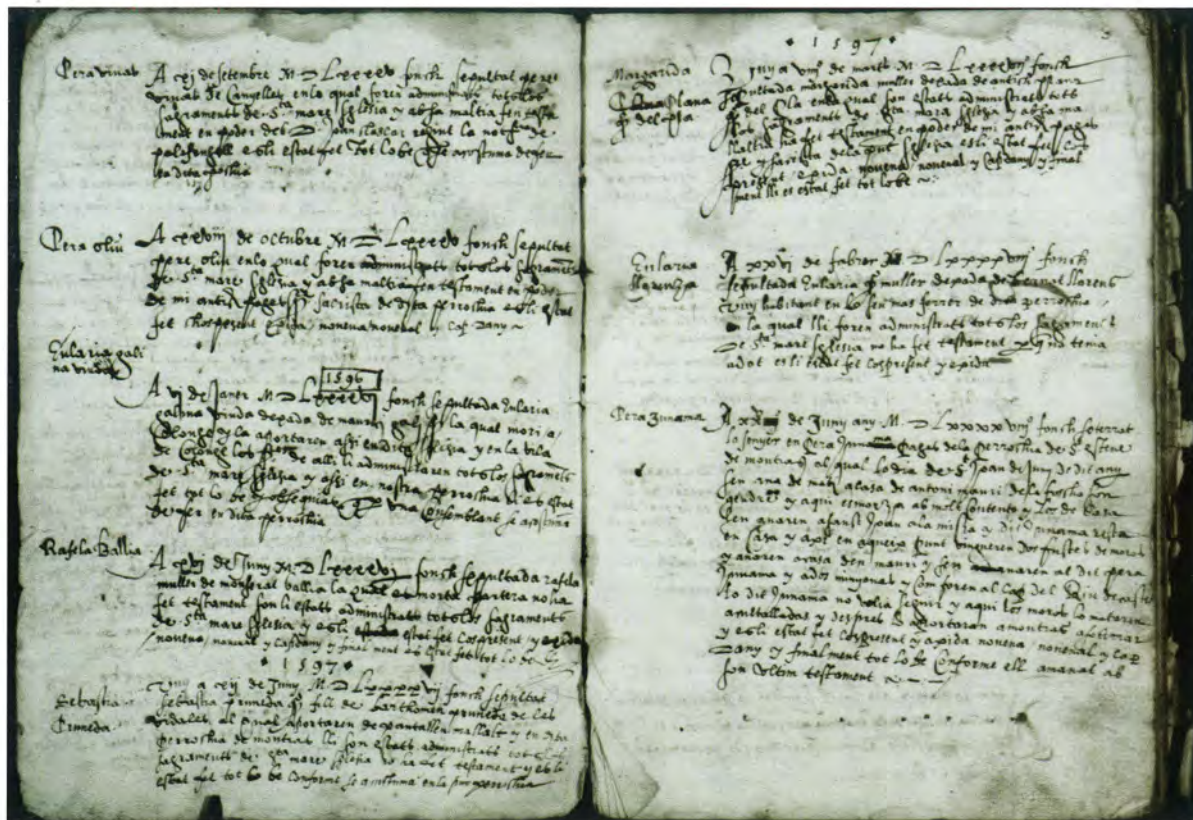
"Noverint universi quod ego Petrus Grassot vicinatus de Ermetanis territori Castri de Palafrugello attendens et serenissimus dominus Rex nunc ffelicitè regnans, cum faciam per ex suam magestatem, lata imet seniores rex una et pagenses de redimensa et malorum usum ex altera partibus declaravit et sententiavit dictos pagenses debere prestare sacramentum et homagium corporale dominis prout continetur in septimo capitulo dicte sentencie tenoris huiusmodi. Item sententiam arbitrarii e declaram que los dits pageses hagen a prestar sagrament e homanatge de propietat a sos senyors tantes vegades quantes aquells volran regonaxent que tenen las masias e cases ab sas terres honors e possessions per los dits senyors o senyores pero sens carrech de remensas personal uel <da> dels sinch mals usos restants com aquells sien excluiths abolits et anichilats com dessus es pronunciat et que per dita prestacio los dits pagessos no sien tenguts ni obligats pagar drets alguns ni puguen los dits senyors o senyores imposar-los servitut alguna et que los dits pageses o successors lurs no obstant lo dit sagrament e homenatge puguen renunciar, dexar e desemparrar los dits masos e cases ab las propietats, terres, honors e possessions quan volran e que se'n puguen anar liberament e a on volran e tostemps quan volran ab tots los bens mobles, acceptat lo qu'és principal, pagant emperò tot lo que deuran als dits senyors fins al dia que se'n iran et que en lo dit cars, la útil senyoria sia consolidada a la directa dels dits senyors de manera que sia en facultat del senyor, o senyora, fer del mas o casa, terres, honors e possessions liberament lo que li plaurà com a ple senyor de aquells e que, per res del sobredit, no sie ffeta periudici algu als dits senyors en la directa senyoria que en las dites masies e terres tenen o-ls pertany ab sos fforiscapis i luïsmes, fadigues, que per respecte de la dita directa senyoria los són e serran deguts et si per ventura los pagesos o successors un o alguns dels per lo dits senyors o alguns d'ells posessen requestes per virtut del sagrament e homenatge o en qualsevol altra manera a ffer los emprestechs o donatiu algu que no sien tenguts fer-ho ne puguen esser compellits o apremiats per que asassori si-ya no per fer que de lur propria e libera <voluntat> voluntat lurs plagues per fer-ho e encara prometiam e declaram que se los dits pagesos en qualsevol temps nos demostraran cartes o titols per los quals o les quals paregué et non ésser tenguts prestar los dits agraments e homanatsges que aquells e aquelles los sien salves o resten en lur forsa e balor perhò que fins aquelles devant nos produhides per nos sie declarat lo que-s fer se deuria per lo qual nos reservam potestat special los dits pagesos sien tenguts prestar sagrament e homanatge, axí com dit és e als effectes desús dits e no en altramanera."

L'amenança otomana

Tot i que el perill pirata i corsari ja era present a l'edat mitjana, va ser durant els segles XVI i XVII quan agafà una major embranzida. L'ocupació d'Alger pels germans Barba-rossa el 1516, en un context d'expansió de l'Imperi otomà, i l'extensió del tràfic marítim a la Mediterrània va obrir una nova etapa caracteritzada per la proliferació d'atacs en el litoral català per naus que tenien la base a la ciutat o en altres punts del Magrib. El zenit de les incursions barbaresques va tenir lloc entre 1542-1544, quan el rei francès Francesc I va obrir els ports de la Provença a l'Imperi otomà. En aquestes circumstàncies, l'any 1543 es va produir el major i més tràgic atac corsari que visqué l'Empordà, quan 23 veles van saquejar i cremar les viles de Cadaqués, Roses i Palamós. Malgrat la victòria de Lepant davant l'estol otomà, això no va significar la fi del perill corsari. Al contrari, els atacs al litoral van continuar, si bé van ser protagonitzats per vaixells i tripulacions més reduïdes.

Malgrat la magnitud de l'escomesa de l'any 1543, amb uns balanços tràgics i desesperants, aquesta no va ser la particularitat del cors practicat a la nostra costa. Segons l'historiador Agustí Alcoberro, la modalitat característica va ser la "minifundista", és a dir, naus i tripulacions reduïdes –normalment formades per captius cristians convertits a l'Islam que coneixien el país– que buscaven l'actuació ràpida, contundent i violenta, i botins clars i humils: productes agrícoles, bestiar i, és clar, captius, que haurien de ser rescatats a canvi d'importants sumes de diners. (ALCOBERRO, A. i NOGUER, J. 1998)

L'assassinat de Pere Jonama es recull al llibre d'òbits de Mont-ras, 1594-1672. (Part inferior dreta del document). ADG.

Algunes ràtzies fugaces i violentes

El perill que suposava l'amenaça otomana a Palafrugell era present des del segle XV. Ho demostra la següent nota del llibre de defuncions de la parròquia de Palafrugell en què s'explica un fet ocorregut el 21 d'abril de l'any 1474 i que deixa entreveure tant la incidència que tenia en la vida quotidiana el perill pirata, malgrat que se'n capturés algun de tant en tant, com la importància d'haver confessat i combregat per poder ser enterrat en terra sagrada:

"Dimecres a xxbii de brill any desus dit les gualeres de mossen Vilamari heren a Palamós e lo algutzir de una gualera vingué ab sinc compayons y el sis ab setze moros a fer lenye al Prat de Font Morisca. E mentre que los dits compayons e algutzir cridaren los moros per qu'es dinasen, quan foren ab ells varen matar los dits moros lo dit algutzir e los altres compayons, absepta hu qui visqué tres dies, que los de la gualera se'n portaren ab lisenia del reverent batla de Palafrugell, qui here lo senyor en Johan Carbonell de la Alsina, de parroquia de Montras. Moriren quatre compayons, sens confessió e los altres confessats, al-qualls quatre fou de manade lisenia al-senyor vicari, que los fos dade sepultura aclesiàtique e no-u volgué consentir hayò. Per sagrera de-la parròquia de la sglésia de Sent Martí de Palafrugell sotari lo hu de dits compayons, lo quall confessí. E lo dit die e any era de servient la sacristhie de dit loch e per so na-fas la-present memòria die e any desús dit [...]"

Malgrat algunes incursions al segle XV, segons els llibres del clavari de Palafrugell, el major nombre d'avisos de naus otomanes a la vila va produir-se entre el 1542, quan els turcs tenien la seves bases prop del

litoral català, a la Provença, i el 1556. En un any, entre el juliol de 1542 i 1543 van produir-se 27 avisos, i entre 1555 i 1556 se'n van anotar 38. Els avisos es continuen anotant al segle XVII: 14, de 1627 a 1628; 13, de 1628 a 1629; 15, de 1629 a 1630, etc.

Segons la descripció que va fer el notari de Palafrugell, Antic Brugarol Codina, del gran atac corsari a la vila de Palamós l'any 1543, reproduït posteriorment per diversos historiadors, molts veïns de Palafrugell, entre ells aquest mateix notari, van formar part de la milícia per organitzar la defensa de la població. Brugarol especifica que acudiren a la defensa de la vila prop de 200 homes i que només 25 palamosins defensaven el poble del foc dels turcs. Segons el notari, en la defensa de la vila van morir un home de Mont-ras i cinc de Palafrugell, entre els quals es trobava mossèn Joan Andreu, sagristà de Palafrugell "al qual levaren lo cap de les spatles y l'obriren per lo ventre y li tragueren lo cort, tallaren los botons y moltes fletxes tenie".

Malgrat que és difícil reconstruir tots els casos, gràcies al dietari d'un fons personal, el fons Fina, se sap que el 23 d'agost de 1597 va produir-se el desembarcament de dues naus turques a Calella de Palafrugell. Naturalment els efectes són incomparables al gran atac corsari de 1543, però també van causar alguns morts i ferits. Els fets expliquen que dues fragates van desembarcar al port Pelegrí, a Calella i a la riera d'en Massot, van anar cap a les botigues del port Pelegrí, van capturar disset homes i en van matar dos més. Aquest document, a banda de confirmar, com hem dit, que les incursions eren ràpides, violentes i de magnituds reduïdes, ens demostra que a finals del segle XVI a la platja del port Pelegrí ja hi havia construccions molt simples: les botigues. Segons la mateixa font, vuit anys més tard, el 4 de setembre de 1605, quatre fragates van desembarcar prop de cap Roig i van fer captius tres homes de Mont-ras que feien la guàrdia.

Un altre fet de què hi ha constància és el que va succeir el dia de Sant Joan de l'any 1598, quan Pere Jonama, del mas Jonama de Mont-ras, va anar a esmorzar a casa del seu gendre, Antoni Mauri, de la Fosca. Mentre la família era a missa, a Sant Joan de Palamós, van arribar dues fustes de moros. Aquests moros van entrar al mas Mauri i s'emportaren en Pere Jonama i dues donzelles més. Com que l'avi Jonama ja era gran i no devia tenir gaire valor com a esclau i, a més, s'havia resistit, a la platja de Castell, en arribar al cap d'avall de la riera de l'Aubi, els moros el van assassinar a coltellades. A les donzelles se les van emportar com a esclaves.

Malgrat que les otomanes van ser les incursions més comunes, al Mediterrani, de pirates i corsaris, n'hi havia de tota mena, entre ells els venecians, que també havien causat importants estralls. Una altra nota del llibre de defuncions de la parròquia, sobre l'enterrament del fuster Sebastià Prats del cementiri, que els corsaris genovesos havien matat d'un tret el dimecres primer de setembre de l'any 1502, n'ha deixat constància:

"Cos present del senyer an Sebastià Prats, fuster qui morí dimecres a-hora de vespras an corsatina an la terra de la vila de Montras, Lo qual mataran genovesos corsaris ab dos barguantins <de> los quals dastrossaren tot lo barquazes de Palafrugell, els prangueren e robaran tot lo coral, barques e quant portarian e daspués los aviaren a cap de dos dias. Tanallaran al senyer an Johan Andreu la mà ab passador e donaran una gran coltalada a.n'an Barthomeu Bou a la mà. Molts altras naufragatges lus feran an la qual dastrossa, mataran lo dit Sabastià Prats, qe Déu aye la sua ànima, de gesta manera aver el axit a fora ab altras, parant la balesta per daffansar no prenguessan terra, li varan tirar ab aspinguard, de lo qual lo mataran. Assó sia per racort. Deu la sapult^a de cors present iii s 3) Item per la sagristà per tortas e senyas v sous (5) vi (6) Item deu axida e novanal xii (12) sous. Item es paguat tot per-sa-muler de-quant cascun pravera ha haguda sa-part."

En aquesta nota de defunció es veu clarament que els llibres parroquials tenien més d'una funció, i una de les més importants era deixar constància, com en qualsevol llibre de rebuts, dels deutes pels serveis que els feligresos rebien i que s'havien de pagar religiosament.

La torre de Llafranc es feia servir de guaita per avisar en cas de perill, però també s'utilitzava per retenir els pirates capturats, que havien de complir la quarantena.

La guarda i la defensa

Ja des de la fi de l'edat mitjana, el perill que suposava la proximitat del mar va obligar les universitats a reaccionar i a bastir una xarxa defensiva que anul·lés o minimitzés els efectes del cors. Una de les mesures va ser l'organització de milícies urbanes, formades per veïns armats, que vigilaven i defensaven el propi municipi o el municipi veí. Així, la milícia urbana de Palafrugell, com la de Calonge, Vall-llobrega i Vila-romà, estava obligada, a part de defensar el seu municipi, a enviar guàrdies i homes al port de Palamós en situacions adverses, com en el saqueig de 1543, en què foren enviats uns 200 homes en auxili de la vila.

Una altra de les mesures preses va ser la construcció de torres de guaita i de defensa. D'una part, va produir-se una construcció pública de torres, com la de Sant Sebastià, Calella o les Torretes, promogudes i sufragades, en part, per la Universitat, amb funcions bàsicament de vigilància i alarma. En cas d'un atac imminent, s'engegava un autèntic i enginyós sistema de missatgeria, a través de botzines i corns, o de fogueres, durant la nit, que comunicava les torres i avisava els veïns dels masos, dels veïnats i dels pobles. D'altra part, també van edificar-se, sobretot durant el segle XVI —una època, en general, de prosperitat al camp—, construccions particulars, annexes a les masies, que, tot i que servien per a la vigilància, s'utilitzaven tant com a refugi dels habitants del mas i del seu voltant, com per salvar una petita part del bestiar i dels fruits dels conreus mentre durava el setge.

Unes i altres van ser estudiades per l'arquitecte Jaume Noguer l'any 1998, que en va catalogar setze entre Palafrugell i Mont-ras (ALCOBERRO, A. i NOGUER, J. 1998). Les torres disposaven d'una planta baixa, on es guardaven normalment les municions, i unes plantes superiors a les quals s'accedia mitjançant escales de fusta, que eren enretirades quan hi havien entrat tots els que s'hi refugiaven. Les tapes o les obertures a les plantes permetien l'accés als pisos superiors, que podien servir d'habitable en cas que el setge durés diversos dies. Aquest sistema convertia la torre en una edificació gairebé inexpugnable i que garantia un refugi excel·lent. A més, les espitlleres, els merlets i el matabà, situats a la part de dalt de la torre, permetien atacar l'enemic sense gaire perill.

Pel que fa a les construccions públiques, a mitjan segle XV, l'any 1441, el bisbe Bernat de Pau va autoritzar construir una torre prop del salt de Romaboira, a 165 metres d'altitud, entre la badia de Llafranc i la cala de Gents (l'actual cala del Cau). La torre se situava dalt de la muntanya de Sant Sebastià, si bé des de molt antic i fins al segle XV, quan es construí la capella dedicada al màrtir, l'indret no va ser conegut amb aquest nom sinó com a *Sa Guàrdia*, per la funció de vigilància que tradicionalment havia tingut la muntanya.

El 28 de juny de 1597 –curiosament dos mesos abans de la incursió de dues fragates otomanes a Calella de Palafrugell– el batlle general Marco Antonio Montsuar d'Arinyó va autoritzar a la Universitat la construcció d'una torre a Calella. La torre tenia una gran importància estratègica de cara a les incursions de la pirateria. La xarxa defensiva es completaria a Palafrugell, segurament al segle XVI, amb la construcció de la torre de Vila-seca, a l'est de la població, i de les Torretes o torre dels Moros, al puig del mateix nom, en el sector nord-oest. Les dues eren més modestes, però tenien una importància estratègica vital: rebien els senyals d'alerta de Sant Sebastià i Calella i els transmetien a altres torres del municipi i de pobles veïns. Fins i tot l'església de Sant Esteve de Mont-ras, obra del segle XVI, presenta alguns trets de fortalesa, tant per la pròpia situació, a la part més enlairada del poble, com per les característiques arquitectòniques de l'exterior de l'edifici, amb un terrabastall fortificat amb espitlleres i les restes d'un matacà a la façana (PÉREZ SANTAMARÍA, A. 2007).

També hi havia la torre de Llafranc, que formava part de la masia que va ser coneguda com a ca la Pastora, situada sota la muntanya de Sant Sebastià, on encara avui es pot veure, mig amagada entre la construcció actual. L'any 1628 era propietat de la família Marquès de Palafrugell i arran de l'enfonsament d'un vaixell d'algerians va servir per tenir-hi tancats, en quarantena, els tripulants que s'havien capturat. Més tard va formar part de l'immens patrimoni de la família Carles de Torroella de Montgrí.

Segurament, la torre de Llafranc degué inspirar els qui van celebrar la festa de Santa Rosa amb un simulacre de combat naval i d'assalt d'una torre, que havien aixecat enmig de la platja i que van cremar al final. En el diari *El Palafrugellense* del dia 24 de setembre de 1882 hi havia una crònica sobre aquella festa celebrada deu anys abans que descrivia la torre de la manera següent: "Elevábase airosa en el centro de la playa una esbelta torre que debían en la oscuridad de la noche devorar las llamas después del simulacro de combate naval que debía tener lugar".

Un combat naval al segle XVIII

L'any 1757 va tenir lloc davant de la costa de cap Roig una topada entre una galera de turcs i un pinc de Mataró. El combat que se'n derivà va ser explicat pel patró del pinc, Joan Baptista Balançó, l'any 1772, davant del notari de Palafrugell, Francisco Pouplana Brugarol, i redactat per un pagès il·lustrat d'Ermedàs: Josep Maranges i Pi. El manuscrit va ser inclòs en un manual de la notaria de Palafrugell i publicat per primera vegada per l'historiador Enric Claudi Girbal, a finals del segle XIX. Ara fa deu anys, Agustí Alcoberro i Jaume Noguer van publicar el manuscrit íntegre en el llibre *Pirates, corsaris i torres de moros*, a través del qual van donar a conèixer aquest episodi a Palafrugell. El combat naval, que va tenir lloc davant les aigües de cap Roig, és dels pocs testimonis del corsarisme algerí del segle XVIII al litoral del municipi, ja que a partir d'aquell segle va iniciar un declivi progressiu.

Segons el relat que va fer Joan Baptista Balançó, el diumenge vint-i-dos de juny de 1757, a les cinc de la matinada, una galera de moros algerins, amb cent deu tripulants a bord, comptant-n'hi deu de turcs, va donar caça a un pinc de Mataró, d'uns tres mil quintars, patronejat pel patró mataroní. La galera va deixar de banda, per la cobdícia, dotze llaguts de Palafrugell que tenia a tocar. Aquells mariners que corallaven una mica més enfora ni haurien pogut, ni haurien sabut, fugir i haurien acabat sent esclaus. Aquesta galera, doncs, va passar de llarg enmig dels llaguts, fent veure que eren francesos, i davant del cap Roig, a mitja hora de Calella, va anar de dret a envestir el pinc, però aquest s'hi va tornar. El combat va durar dues hores, i en una de les moltes descàrregues que el pinc va llançar-li amb els quatre canons i els vint trabucs que portava, li va encertar una bala a la popa, a flor d'aigua, encesa per la santa Bàrbara, i la va enfonsar.

També van llançar a la nau molts flascons de foc, i un turc valent i atrevit en va parar un d'encès i el va tornar a tirar, a gran velocitat, cap a la cabina del pinc, on va cremar part de la vela mitjana i el timoner; tanmateix, els danys que va ocasionar van ser de poca consideració.

La tripulació del pinc estava composta de tretze mariners i dos minyons. A més, portava dos passatgers: un oficial de las tropes del rei, que es deia Don Ángel de Fontana, i un pare carmelita descalç, anomenat Fra Gaspar de Sant Onofre, que havia estat guàrdia de cos de sa majestat siciliana i que va carregar les armes mentre va durar aquest combat. També va intercedir, davant del patró, perquè no fes passar els moros i els turcs a *fil de botavant*, és a dir, perquè no els matés sense compassió. I va anar just que no ho fes: quatre anys abans els moros havien mort un fill del patró.

Després de causar el naufragi de la galera, alguns moros i turcs van arribar nedant a les illes Formigues, amb els alfanges a la boca, però el pinc, per no haver de fer quarantena, no els volgué recollir i els va engegar una ràfega de metralla, amb bala menuda, que ni tan sols els va arribar.

A la tarda del mateix dia, l'Ajuntament de Palamós va recollir setze moros i dos turcs a les Formigues, entre ells, un que havia quedat cec, i els va portar a fer quarantena a la torre anomenada del Molí de Vent, situada sota el fortí. Vint-i-tres moros i quatre turcs havien quedat a la galera i l'Ajuntament de Palafrugell els va fer conduir, aquella mateixa tarda, a la torre de Llafranc. Dels captius n'hi havia setze de mal ferits, entre ells l'Array, o capità, que va morir el dia vint-i-tres i que fou enterrat en la part de migdia de la torre de Llafranc. Segons s'explica en el mateix relat, al difunt el col·locaren sota quatre lloses

grans, dins un fossar, ni dret, ni ajagut, però amb un tros de pa sobre el cap, que deien que era per al camí, mentre un moro petit de dotze anys, que hi havia entre ells, anava plorant.

En una nit molt fosca, els del sometent, que feien guàrdia de nit i de dia, es van adonar que els moros havien vist una embarcació que passava a prop amb la intenció d'anar-los a buscar. Com que l'embarcació era de moros, van tenir por que no volguessin desembarcar per emportar-se'ls i, per evitar que fugissin, l'Ajuntament, amb l'ajuda d'un piquet de dragons i un altre de granaders de les Reales Guardias Españolas, els va portar a Ermedàs, a la torre d'en Pere Gros, situada prop del mas Pelegrí. Els que estaven ferits hi van anar en una carreta. En aquella torre en va morir un a qui una bala havia travessat la cuixa, però tots els altres ferits van ser guarits pel mestre cirurgià, veí de Palafrugell, Jeroni Badia.

En premi d'aquesta heroica gesta, Ferran VI va concedir al patró cinc rals de velló diaris i li va regalar un espadí amb empunyadura de plata i una medalla d'or rodona. En un costat de la medalla hi havia un pinc combatent amb el galiot i a l'altra cara, l'efígie o cara del rei i el nom del patró. El rei va delegar a Jaume Miquel de Guzmán, marquès de la Mina i capità general del Principat de Catalunya, perquè, en absència seva, cenyís l'espasí al patró, el dia de gala de Santa Isabel, el 21 de novembre de 1758, en presència dels oficials i civils de la ciutat, que es trobaven al palau de Besamanos. Igualment, per ordre del mateix rei, es van repartir dues-centes dobles senzilles als mariners, dels seus eraris reials. Al patró, li va donar el galiot, amb els moros i els turcs, que, més tard, va vendre, per una quantitat important, a les galeres de Malta. Va vendre'ls tots excepte un, que va resultar un renegat venecià que el Tribunal de la Inquisició va fer empresonar. Aquell galiot portava cinc canons i sis trabucs, i el van tenir exposat molt de temps a la platja de Calella; més tard el van portar a Barcelona, on el va visitar una multitud de gent. El patró va explicar també que el moro que havia quedat cec s'havia fet cristià i que ell mateix l'havia vist i tractat, moltes vegades, a Barcelona, a casa de l'amo que l'havia comprat, on vivia i portava una vida exemplar.

En el document d'aquest episodi, que ha estat reproduït per diversos historiadors, s'esmenten alguns fets que val la pena destacar. En primer lloc, la supremacia de l'artilleria cristiana i la crisi del cors algerí, perquè un pinc amb funcions comercials, però millor armat, va aconseguir enfonsar una galiota algerina que segurament pretenia, pel nombre de tripulants, assetjar algun port proper. Segons el relat que va fer el patró, la supremacia de l'artilleria hauria estat aclaparadora, i més tenint en compte la tripulació dels dos vaixells: 14 al pinc de Mataró i 110 a la galiota algerina. Cal tenir en compte, però, que els fets van ser explicats quinze anys després que succeïssin pel mateix patró del vaixell vencedor i hi podria haver algun tipus d'exageració en el relat. En segon lloc, la presència de 12 llaguts corallers demostra, com ja s'ha explicat, la rellevància del negoci d'extracció del corall a la costa del municipi i la disminució del temor de la gent de mar cap als temuts atacs corsaris, que van ser cada cop més esporàdics durant el segle XVIII. En tercer lloc, el fet que les autoritats locals deixessin enterrar a la torre el captiu mort, segons la cerimònia dels detinguts, indica una certa consideració cap a les tradicions i la cultura dels captius. Cal subratllar que en aquest document també s'indica l'existència de la torre de Llafranc i la pervivència del sometent o d'una milícia urbana encarregada de la guarda i, sobretot, de controlar els captius.

L'ús de les torres al segle XVIII

Un altre document de la notaria de Palafrugell, del mateix Francesc Pouplana Brugarol, dóna més dades del tracte que la Universitat de Palafrugell va donar als captius durant aquest episodi. El primer d'agost de 1757 van reunir-se a la torre d'en Pere Gros, a Ermedàs, on estaven tancats els presos, el batlle Joan Prats i els regidors de l'Ajuntament Joan Grassot, Antoni Martí Andreu, Josep Pla i Josep Girbal, que actuaven en nom de l'Ajuntament i de la Junta de Sanitat, a més del capità Don Josep Partearroyo, comandant del piquet de les Reales Guardias Españolas, que era a Palafrugell l'encarregat de la custòdia dels moros reclosos en quarantena.

El motiu de la visita era que aquell dia els presos havien acabat de fer la quarantena, és a dir, els 40 dies que, segons estipulaven les juntes de sanitat, els presos sospitosos d'estar infectats estaven obligats a romandre incomunicats. El dia abans de la visita del batlle i dels regidors, un metge i un cirurgià havien visitat els captius i els havien purificat amb diferents perfums i herbes aromàtiques. Tant el metge com el cirurgià van jurar que no hi havia cap moro amb febre ni amb el més mínim indici de pesta, ni de cap altre mal contagiós. Per major seguretat, però, el dia de la visita del batlle i dels regidors, el metge i el cirurgià van repetir la mateixa revisió, amb les mateixes formalitats, però amb la particularitat que aquest dia van obligar els reclusos a córrer i a fer altres exercicis.

Les proves que van fer els sanitaris no degueren convèncer els membres de la Junta de Sanitat local perquè els moros algerins van continuar resguardats i tancats dins la torre i el cirurgià Jerònim Badia va continuar fent les seves dues visites als moros ferits cada dia. Tot i que no se sap quan realment van acabar el seu captiveri, un cop passada la quarantena en aquella torre, la tropa els va acompanyar fins a la ciutat de Barcelona, lligats de dos en dos, amb manilles i grillons.

Aquesta anotació notarial demostra la preocupació que existia per la salut pública. En particular, la por al contagi era ben viva i això va fer que l'Ajuntament prengués tota mena de precaucions. Tant a Palamós com a Palafrugell, els captius se'ls tancà en torres per fer la quarantena, a Palamós, al fortí, i a Palafrugell, a la torre de Llafranc primer i a la d'en Pere Gros –en realitat, la del mas Fina d'Ermedàs– més tard. Per tant, sembla que a partir del segle XVIII i fins a la primera meitat del segle XIX, les torres de defensa van ser utilitzades principalment com a edificis de quarantena, un ús que l'any 1828 encara tenia la torre de Calella. Amb un cors en decadència i incapaç de provocar greus desperfectes i pèrdues humanes, aleshores preocupava més l'aparició de possibles focus de malalties infeccioses que no pas les aïllades i inconnexes aventures algerines.

Les illes Formigues van ser l'escenari del cruent combat naval del 7 de setembre de l'any 1285, quan la flota comandada per Roger de Llúria va aniquilar la de Felip l'Ardit.

Els allotjaments i els conflictes amb la monarquia hispànica

Durant el segle XVII, la situació de Palafrugell i de l'Empordà, no gaire lluny de la frontera francesa, i l'estat de guerra permanent amb França van fer que aquesta zona del nord-est de Catalunya es mantingués en constant conflicte. Els allotjaments de les tropes de la monarquia i les tensions que va generar a les universitats i la població van ser l'arrel de la inestabilitat i, en concret, de la revolució de 1640. Tot i que va ser llavors quan Felip IV va ordenar que les universitats es fessin càrrec de totes les despeses d'aquests allotjaments, sobretot a l'hivern quan s'aturaven les campanyes bèl·liques, a finals del segle XVI, a Palafrugell ja hi havia hagut problemes amb els representats reials.

Un privilegi del rei Jaume I de l'any 1251 eximia els habitants de la vila de l'obligació de prestar el dret d'alberga a les tropes reials, llevat que hi anés el rei en persona o els seus fills. La confirmació del privilegi per Felip II l'any 1564 evidencia l'interès de la Universitat per tenir a mà aquest privilegi, sobretot davant els incipients conflictes ocorreguts al Baix Empordà a mitjan segle XVI.

De fet, l'any 1595, gairebé uns setanta anys abans de l'esclat de l'anomenat Combat de Palafrugell i de la següent Guerra dels Segadors, la Universitat de Palafrugell i el priorat de Santa Anna ja van protagonitzar un conflicte amb els representants reials i van haver de fer ús d'aquest privilegi (VILAR, J. 2008). L'agost de 1595, el comissari reial Pere Bartomeu Mas va demanar a la Universitat de Palafrugell, sota pena de 6.000 sous, allotjament per a 260 soldats. La resposta del prior al·legava el privilegi d'exempció, però permetia als soldats comprar pa i vi en el poble a un preu just —és a dir, baix— que facilitava un avituallament còmode i barat a les tropes. La Universitat també va adreçar una resposta al comissari reial de la mà del jurat en cap de la vila, Pere Riera, on protestava pel contingut de l'ordre reial i refusava l'allotjament dels soldats, segons el privilegi atorgat per Jaume I i confirmat per Felip II l'any 1564.

El Combat de Palafrugell

El conflicte que ha estat considerat per alguns historiadors el precedent immediat de la Guerra dels Segadors va esclatar a la vila el 20 de juliol de 1638. La causa immediata va ser l'allotjament forçós de tropes a la vila a partir de gener de 1637 en el context de l'esclat, dos anys abans, de la Guerra dels Trenta Anys entre França i la monarquia hispànica. Se sap que molts membres de la noblesa catalana, indignats pel comportament dels terços, tingueren topades molt violentes amb els caps de l'exèrcit de Felip IV. Martín Sanz de Latrá (Martí d'Agullana) va ajustar les bandositats que hi havia a l'Empordà. Podria tractar-se dels intents d'apaivagament de les lluites que tingueren lloc a conseqüència d'aquell combat que es lliurà a Palafrugell entre soldats dels terços i paisans d'aquesta vila. Algunes persones respectables de l'estament militar foren encarregades de posar-hi pau.

L'estiu de 1637 la monarquia va idear envair França des del Rosselló. La campanya, finalment fallida, va suposar un augment de la pressió dels allotjaments a la zona de frontera, tant pel nombre de soldats allotjats com pels mesos que durava l'alberg de les tropes (ALCOBERRO, A. 2006). Així, el mateix any 1637 la corona va ordenar a la Universitat que acollís 400 homes, sota pena de 500 lliures. Els jurats de la vila van acudir al prior. L'entrevista entre el prior Josep Claresvalls i el virrei de Catalunya, Enric d'Aragó Folc de Cardona i de Còrdova, només va aconseguir que 130 soldats fossin enviats a Pals, que ja patia la pressió dels allotjaments des de feia mesos.

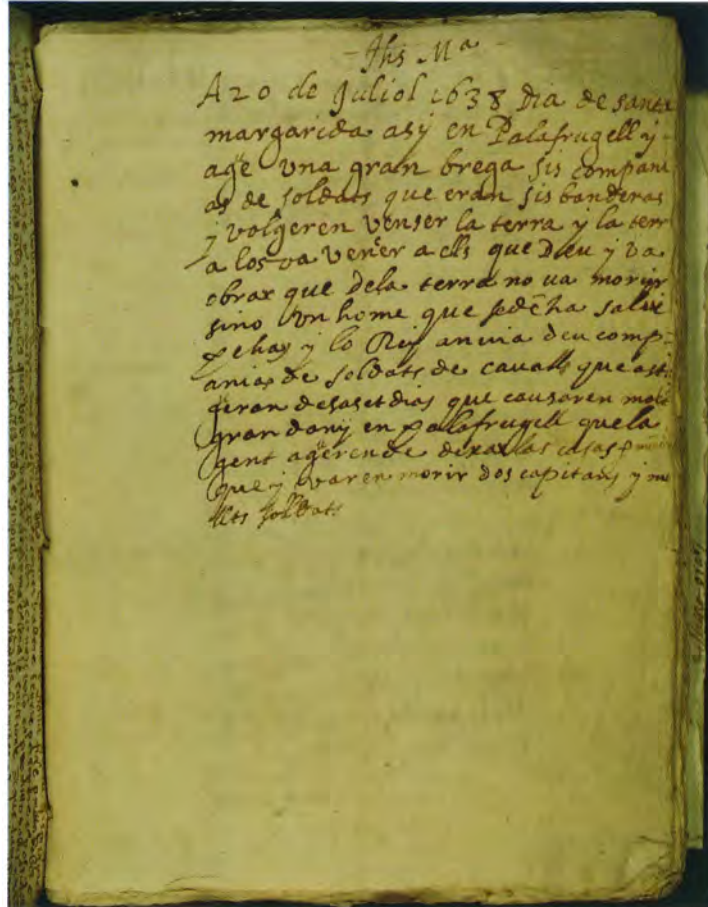
Les tensions que va produir l'allotjament de tropes, saltant-se així el privilegi del rei Jaume, van provocar que el dia de Santa Margarida de 1638 es produís un enfrontament armat entre diversos veïns i alguns soldats. No sabem quins van ser els instigadors d'aquells fets ni tampoc el seguiment que van tenir entre la població local, però sí sabem que van morir com a conseqüència de l'avalot dos capitans, alguns soldats i un civil.

Les represàlies no van tardar a produir-se. Tres companyies de soldats, ben armats, van ser enviades a la vila, que fou sistemàticament saquejada, i tres esglésies del terme municipal van ser profanades, sobretot la de Llofriu, que en va resultar la més afectada. La repressió va ser tan greu que, fins i tot, el prior Josep Claresvalls, que era un fervent reialista, va denunciar els fets davant la Reial Audiència: "no puch creure que si enemichs francesos y fossen entrats haguessin pogut fer pitjor". L'abast real del saqueig de les tropes potser no l'arribarem a saber mai: tot i que els documents no parlen de víctimes ni de cases i camps devastats, per la magnitud de les paraules del prior i del nombre de soldats enviats, la repressió cap a la població civil segurament va ser brutal. Josep Claresvalls, després d'una visita a la vila el 26 de juliol, escrivia al virrei de Catalunya:

"Vuy dilluns, serien tres ores de vesprada, so arribat en est lloch de Palafrugell y Mr. Puig a la matinada; resto tan confús y apesarat de veure lo que assi passa, que pagar tot quan tinch (encara poch) seria no res per no haberho vist; y de altra part seria imposible, com o es, sens tocaro a les mans, ni podero referir, ni creurer; les deu compañies de cavalls están alotjades en lo lloch, y consta de soles cuarenta quatre casas, les mes dolentes del terme, y de gent mes pobra, llevades quatre o sis, y la demes gent en lo arraval y masies, tot desamparat dels naturals per temor, estimant mes salvar la vida que la roba, y axi tots estan aposentats, los soldats a discreció a les cases soles, y en mes gozant y consumint tot lo que hi ha trobat de provisions de manteniments; y no havent ordís y civades per als cavalls los donen del forment que han trobat; y totes les entrades n'estan sembrades com me referexen, y de pas he vist yo en dos casos; totes les del arraval y terme son saquejades, y la roba la porten a vendre a Girona [...]."

"Postrat als peus de V.E. li suplico no per mi, que no u meresch, sino per amor de Deu, sia servit d'apiadarse d'esta pobre gent, manant que puguen tornar a ses cases, que encara que hagin delinquit resten tan castigats y mortificats que sen recordarán de assi a cent anys, y no es possible que tantes pobres vidues y pubills puguen ser culpats

Llibre de clavari
de la Universitat de
Palafrugell, 1638-1639.
L'encapçalament descriu
la batalla entre els veïns
i els soldats allotjats
i el posterior saqueig
per part de les tropes.
FONS AJUNTAMENT DE PALAFRUGELL, AMP.

en lo fet en un dia des festa major, que concorregué tanta gent forastera, y quan no fos sino veurer que lo blat, vi i oli quels havia de sustentar un any, además de la roba perduda los falta tot un punt; bé veig que la causa dels desordens tan grans com han fet y fan los soldats proceix de aver desamparat les cases sos amos, que per assó se fan culpables, pero no es sinó lo temor y la ignorancia, fins a la Scrivanía, ha ont están recondites totes les escriptures del terme y capbreus han saquejat y llançat tot per terra, cercant roba, or y plata amagat allí [...].“ (MEDIR, R. 1963)

De les paraules escrites per Josep Claresvalls, en destaca el fet que sis dies després de l'avalot encara hi havia companyies de soldats que vivien en algunes cases els veïns de les quals havien estat desallotjats i malvivien als carrers de la població. Fins i tot el mateix Josep Claresvalls no sabia on allotjar-se quan va visitar la vila perquè els soldats ocupaven la casa del prior. A més de les esglésies profanades, les tropes van robar queviures i roba –que duïen a vendre a Girona– i van malmetre alguns documents del municipi. L'apunt que fa Claresvalls que l'avalot havia tingut lloc durant el dia de la festa major és, al nostre entendre, bastant significatiu, perquè amb motiu de les festa –com explica– va acudir al poble gent forastera que perfectament podria haver participat en els enfrontaments del 20 de juliol causats pel descontentament general que hi havia als pobles veïns a causa dels allotjaments.

Les súpliques del prior aviat van tenir també resposta. Davant d'aquells fets tan greus, la Reial Audiència va obrir un procés a tres soldats i a alguns veïns, i va ordenar que els allotjaments a la vila fossin anul·lats a canvi del pagament de 350 lliures (ALCOBERRO, A. 2006). Si bé l'actuació de la Reial Audiència va dispensar els habitants de Palafrugell d'allotjar soldats, algunes viles veïnes, més petites, van patir els allotjaments amb totes les seves conseqüències.

L'església de Llofriu.
Un poble d'arrels
romanes que a l'edat
mitjana havia estat
emmurallat.

La Guerra dels Segadors

Les mobilitzacions d'homes per les campanyes bèl·liques –Palafrugell n'aportà 12 el 1639 arran d'una àmplia mobilització a tot l'Empordà– i la despesa per a les arques municipals que significava l'avitual·lament dels soldats va incrementar-se al llarg de l'any 1640. Les exigències dels soldats que totes les despeses anessin a càrrec dels municipis van agreujar la situació i van fer-la gairebé insostenible, fins que el mes de maig de 1640 van esclatar els primers aldarulls. La vila de Palafrugell, que s'havia deslliurat dels allotjaments el 1638, va veure's obligada a albergar soldats napolitans a partir del mes d'abril i, com altres municipis de la comarca, va sofrir el pillatge de les tropes de Juan de Arce quan fugien de Blanes al Rosselló. El 15 de juny de 1640, després d'haver saquejat Calonge i mort vint homes, van arribar a Palafrugell, on van incendiar 28 cases, van violar diverses dones i van saquejar l'església de Santa Margarida. Un dels barris que més va patir va ser el de la Creu Roquinyola (popularment Ratinyola). El Consell, però, va evitar que els soldats s'allotgessin a la vila, un fet que hauria agreujat les desgràcies de la població; però, no obstant això, va enviar-les al molí d'en Colls, a Regencós, un fet que probablement indignà els habitants d'aquell lloc i de Begur, ja que, en aquella època, Regencós depenia del municipi begurenc. A canvi, la Universitat va donar-los 45 quintars de pa, 15 càrregues de vi, 40 moltons i 12 parells de gallines, a més de 120 lliures (ALCOBERRO, A. 2006).

En esclatar la Guerra dels Segadors, amb la presència de l'exèrcit francocatalà i espanyol a la comarca, va tornar a plantejar-se el problema dels allotjaments. El 13 de setembre de 1640 el governador de Catalunya Josep de Margarit i de Biure, que primer s'identificà clarament amb la causa de la Generalitat i després amb la de la monarquia francesa, va ordenar a la vila aportar "20 o 25 hòmens armats, municionats i pagats" per defensar el coll del Portús.

Deu anys més tard, el juliol de 1649, els terços francesos van obligar la vila a avituallar-los i l'abril de 1650, amb la guerra ja decantada cap al bàndol espanyol, un regiment de soldats francesos van estar allotjats en el municipi. La notícia la va donar a conèixer Ramir Medir l'any 1963:

“En lo juliol proxim passat de mil siscents quaranta nou passant de transit per la Vila y terme de Palafrugell lo tersio de Mosur Quiriqui dos vegades ab dotse companyies de cavall en dites ocasions se feren donar menjar y beure de franh per los patrons a llur discreció vaxant a molts particulars y en lo mes corrent d'abril passá de transit y se allotjà en dita Villa y terme de Palafrugell lo tersio o regiment de la Coronela ab set companyias de cavall governant Mosur de Mance fahentse donar menjar y beure a llur discreció vaxant a molts Patrons y particulars anant molts soldats junts ab una posada y de una a altre sense estar allotjats ab lo ordre y bolletas sels eren donades per part de la Universitat de que redunda molt gran inquietut y vaxations a dita Universitat y particulars sens poder esser bastant los Jurats y personas de govern per·a remediar los danys y vexations causaven [...]” (MEDIR, R. 1963)

Palafrugell, com moltes altres poblacions, havia d'aportar homes per a la defensa de Barcelona, el desembre de 1651, quan la ciutat era assetjada, per mar i per terra, pels castellans. L'acord va ser pres per la Universitat, que tenia com a jurats Josep Servià, Miquel Miró, Sebastià Llorens i Jaume Jofra, i com a consellers, Joan Deulofeu de la Creu; Sebastià Martinell; Baudili Amir; Joan Bonet, menor; Jaume Oliu; Pere Morató Noguer; Pere Forner, i Pere Capellà. El jurat en cap, Josep Servià, va justificar l'acord amb aquestes paraules: “Atès que

La porta ferrada de l'església de Llofriu amb part de les peces romàniques originals.

s'ha de donar socors per alçar, treure i expel·lir el setge que els castellans tenen posat, per terra i per mar, a la ciutat de Barcelona, i havent convocat el governador de Catalunya per alçar el sometent en totes les terres del Principat per reunir-lo i trobar-se a la Garriga el dia 15 de desembre, s'ha resolt participar-hi amb quaranta homes o més.”

Per elegir els homes del sometent s'havien de fer quaranta-dues desenes, de set homes cada una i, un cop posades a sac o rodolí, de cada desena s'havia d'escollir un home a sort. La Universitat havia de donar als qui farien aquest servei, que només havia de ser per a un màxim de quinze dies, pa de munició de la botiga del blat. Les vint-i-cinc quarteres de blat s'havien de repartir entre els soldats i també entre els traguers, que havien de portar la provisió de pa a la Garriga, a Vic, o a Granollers, o on més convingués.

La Universitat no tenia diners i el 26 de gener de 1652, els jurats i consellers, reunits a la notaria, van acordar en concili demanar a Nicolau Manca, claver de la botiga del blat i de la farina, que traspasés 200 lliures barceloneses a Antoni Pou, claver de la Universitat, per poder donar socors als 40 soldats de Palafrugell que s'havien enviat a defensar Barcelona. En un altre concili, del 28 d'abril, es va acordar que Pere Vergonyós, fill de Pere Vergonyós, sastre, s'encarregués de pagar els socors d'aquells soldats. Se li donarien 5 lliures i 10 sous diaris, amb la condició que, a més d'estar obligat a passar comptes de com s'havien distribuït els socors als soldats, un cop els diners fossin on era el rei, si el robaven, la pèrdua aniria a compte seu i hauria de restituir-los. La Universitat només se'n faria càrrec en el cas que el robatori es produís pel camí.

El dia 24 d'abril de l'any 1652, en un altre concili, es torna a acordar un traspàs de fons des del clavari de la botiga del blat al de la Universitat, però aquest cop de 500 lliures barceloneses, que també havien de servir per socórrer als soldats de Palafrugell que havien anat a defensar Barcelona.

En aquella època, la situació a Palafrugell era molt delicada. La pesta, l'any 1652, havia causat 174 morts i l'any següent, 56, i havia deixat la població en una situació d'extrema misèria. Els *concilis* que es convocaven a la notaria o a l'arxiu de la Universitat, situat sobre l'església i fins i tot en algun mas del veïnat, en donen fe.

L'escamot de Palafrugell que defensava Barcelona es va intentar renovar diverses vegades, però no va tenir continuïtat. Per compensar el desgreuge, la Universitat, reunida al mas de Miquel Miró, el 26 de juliol de 1652 va fer una acta pública, en poder de la notaria de Palafrugell, en què prometia a Joan Colomer, governador de les armes de la vila i comtat de Palamós, que sempre que l'armada enemiga estigués a la zona marítima de Palamós, o en altres properes que es veiessin des de la guarda de Sant Sebastià o en qualsevol punt sobre el qual el governador alertés, de paraula o per escrit, s'enviaria cent homes a Palamós amb les millors armes possibles. El governador, per la seva banda, es comprometia a transmetre aquesta promesa al virrei i a estalviar al poble de Palafrugell més lleves. Així, doncs, l'estiu de 1652 Palafrugell quedava exempt –no se sap per quin període de temps– d'enviar veïns a la guerra a canvi d'aquest compromís i d'un suculent tribut al governador Joan Colomer: 12 quintars de palla de Gualta, que la Universitat pagaria de les seves arque, i sis càrregues de calç viva de Regencós, destinades a la Universitat de Palamós.

La guerra va acabar amb el Tractat dels Pirineus l'any 1659 amb conseqüències nefastes per a Catalunya i també per a l'Empordà, que va passar a ser línia de frontera amb França. Com va explicar Pella i Forgas: "No hubo suceso en la época moderna de mayores consecuencias para el Ampurdán como la paz llamada de los Pirineos, cuando por ella pasó el Rosellón á formar parte de la monarquía francesa. Cesó en un momento la circunstancia de estar nuestra comarca guardada al Norte por otra catalana; antes el Ampurdán quedó desde luego tierra fronteriza entre dos grandes Estados, las más de las veces enemigos, y de aquí las gargantas de sus montes convertidas en puertas de Francia y España, sus ríos, que corren paralelos á la frontera, en líneas de defensa, sus campos, campos de batalla de formidables ejércitos, y la comarca, víctima de su nueva situación, des poblada y cubierta de ruinas".

Les conseqüències dels conflictes amb França a finals del segle XVII

No anava equivocat Pella i Forgas quan explicava que la pau de 1659 va tenir uns efectes desastrosos per a la comarca, sobretot per la situació de guerra permanent entre França i la monarquia espanyola a finals del segle XVII. Les incursions franceses no van aturar-se amb la signatura del tractat i les exigències d'allotjaments, tant d'espanyols com de francesos, van continuar. El 1694 s'allotjaren dues companyies de francesos a Torroella i el 1696 ocuparen el port de Palamós i el de Sant Feliu.

En una d'aquelles incursions –donada a conèixer també a Palafrugell per Ramir Medir l'any 1966–, la de 1675, en què les tropes franceses van ocupar importants poblacions de l'Alt Empordà, una de les companyies, comandades pel mariscal Schomberg, va arribar a Palafrugell. Sembla que, en un primer moment, el batlle i els jurats de la Universitat no van voler jurar obediència a l'autoritat militar ni tampoc van respondre a les seves peticions. Els francesos van capturar aquelles persones, llavors anomenades singulars, i van amenaçar de penjar-los i cremar tota la vila si aquesta no rendia els tributs que exigien. La Universitat i els habitants van cedir davant la pressió francesa, però els costos van ser elevadíssims. Les tropes van saquejar els ravals de la població i es van endur, segons explicaven els jurats de la Universitat vuit anys després, dues-centes cinquanta vaques, tres-centes càrregues de vi, tres-cents sacs de blat i cent moltons. Per a una vila que arrossegava els efectes de la pesta de 1652, el cop que va suposar la magnitud d'aquest tribut degué ser desesperançador.

L'any 1683, per refer una vila pobra i arruïnada, segons justificaven els jurats, la Universitat demanava al virrei de Catalunya el dret d'imposar durant 40 anys gravàmens i drets sobre el pa, el vi, l'oli, les carns, el peix, el corall, la farina, el blat, la civada, les faves, els fesols i altres productes, a raó d'un sou o dotze diners per lliura. La mesura, que afectava tant els veïns del municipi com els mercaders que venien de fora i negociaven dins la vila o en els ports, va ser atesa pel virrei, però va reduir la llicència a vint anys i va establir 6 diners en lloc de 12 per

lliura "y pagando el quinto a su Majestad". Segurament, la negociació d'aquestes imposicions entre la Universitat i el virrei va comptar amb l'oposició del prior, tal com havia succeït a finals del segle XVI i l'any 1661, en veure com s'imposaven uns impostos on ell no intervenia.

També va ser en aquest estat de guerra i d'allotjaments permanents que la Universitat va rebre l'any 1690 un edicte on s'estipulava un donatiu "voluntari", que havia d'ajudar a mantenir la cavalleria de la monarquia a les places i les fortaleses. Segons la instrucció, a partir del primer d'abril de 1690 i durant cinc anys tots els pobles havien de pagar l'equivalent de 25 rals, per cada casa, que s'havien de dipositar a la Taula de Barcelona. Amb aquest donatiu, es redimia tots els pobles, durant cinc anys, de donar allotjament als soldats i s'evitava la càrrega de tenir allotjat a casa un soldat desconegut. Només s'havia de proporcionar, en cas de trànsit, als oficials i als soldats, un lloc cobert, foc, llum i palla per als cavalls. A part d'això, durant els trànsits, s'havia de donar a les companyies de generals, tinents generals i guàrdies, sis bagatges a cada una; a les de capitans de cavalls senzilles, quatre bagatges, i a les d'infanteria, tres. En temps de pau, cadascú deixava de pagar un terç del donatiu que li correspongués, i també les viles i altres llocs quedaven lliures de fer lleves, però en cas que la necessitat obligués a demanar-ne, mentre s'haguessin de suportar, es deixaria de pagar el donatiu voluntari.

La Universitat de Palafrugell va delegar dues persones perquè pactessin amb el militar Joan Viuet una proposta que fixés com s'havien de gestionar les despeses que causaven els allotjaments a la vila. Els pactes entre el municipi i els representants reials i militars incloïen tota una sèrie de clàusules per fer efectiu aquest donatiu.

L'establiment d'aquestes imposicions indica, d'una banda, l'interès gairebé angoixant de la monarquia per trobar recursos allà on fos necessari per sufragar les despeses de la guerra amb França, i de l'altra, la quantitat de càrregues, impostos i drets que requeien sobre la població. A més de les guerres i dels allotjaments forçosos, l'aparició de nous tributs per al manteniment de les tropes degué deixar moltes famílies en una gran precarietat.

Pactes entre la Universitat de Palafrugell i l'oïdor militar Joan Viuet sobre les despeses dels allotjaments (1690)

“Atenent que per part del molt il·lustre Consistori de Diputats i Oïdors de Comptes del Principat de Catalunya s'ha fet arribar a la Universitat de Palafrugell una instrucció, la qual els honorables jurats i consellers han llegit i entès, s'ha decidit delegar, entre ells, dues persones per entrevistar-se i pactar aquesta qüestió amb el noble Don Joan Viuet, oïdor militar que actualment es troba a la vila de la Bisbal.

Considerant que el que conté la instrucció és molt just, en nom de la Universitat, s'atorga i es firma un poder davant del notari, per pactar el següent:

Primer – Si durant els cinc anys, en què estarà en vigor el donatiu, succeís que la Universitat de Palafrugell i dels seus termes hagués de fer llesves de soldats, terrellons, tragines i allotjaments, el que es gastaria i el que té l'obligació d'abonar en aquests casos es restaria de la quantitat del donatiu estipulat.

Segon – En cas de contagi al castell i terme de Palafrugell, que Déu no ho vulgui, un cop declarat, la Universitat deixaria de pagar el donatiu que hi hagués pendent.

Tercer – En cas que l'exèrcit francès, que Déu no ho permeti, vingués a Palafrugell o s'acostés a la vila, la Universitat deixaria de pagar el donatiu.

Quart – En cas que, durant els cinc anys, hi hagués variació en el curs de la moneda i cada dobla no tingués el valor de cinc lliures, deu sous, que té avui la moneda barcelonesa corrent, la Universitat entén que només estaria obligada a pagar el donatiu a raó de cinc lliures i deu sous per cada dobla, catorze rals per ral de vuit i tres sous per ral de plata.

Quint – Si s'hagués de subministrar palla o farratge en alguna plaça del Principat, el que la Universitat es gastés es descomptaria del donatiu.

Sisè – La Universitat només estaria obligada a dipositar els diners del donatiu a la Taula de Canvis i Comuns Dipòsits de la ciutat de Girona i no en cap altre lloc.

Setè – En el futur, de resultes d'aquest donatiu, no es podria imputar a la Universitat cap obligació que alterés la que té sobre els allotjaments de soldats, ja que s'entén que el donatiu es fa i s'ofereix de bon grat, però només pel període establert de cinc anys.

La Universitat, d'acord amb aquests pactes, ofereix pagar durant aquests cinc anys, a través de la Taula dels Comuns Dipòsits de la Ciutat de Girona, en la forma i els terminis indicats en la instrucció, dues-centes seixanta lliures, moneda barcelonesa, i com a garantia obliguen els béns mobles i immobles de la Universitat, presents i futurs, i ho juren.

Els testimonis van ser: Antoni Bou, prevere i domer; Pere Pau Fina, àlies *Plana*, i Pere Riera, conseller. El dia sis de juny de l'any mil sis-cents noranta, Pere Riera ja havia signat aquesta proposta de pacte, junt amb Pere Dolsa, jove fuster, i Pere Prats, escriptent.”

Llinda de caràcter pietós, que es troba a l'antiga placeta d'en Bou, al començament del carrer de Sant Antoni, anomenat també carrer Estret.

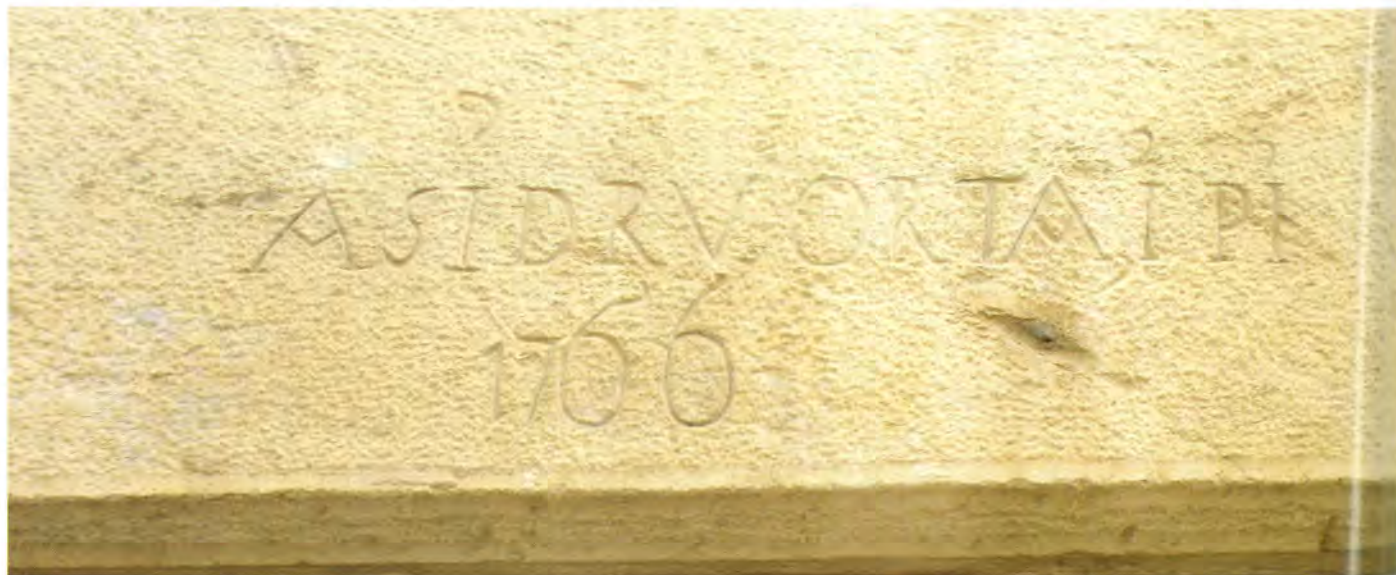
Els allotjaments de tropes durant la Guerra de Successió

Com és sabut, els antics territoris de la Corona catalanoaragonesa, i molt en particular Catalunya, en l'afer successori al tro de la corona espanyola van donar suport a la causa de l'arxiduc Carles enfront del borbó Felip d'Anjou. El record ben viu de les malifetes de les tropes franceses durant gairebé mig segle i l'oposició a les autoritats borbòniques va motivar un suport gairebé unànimе a la causa austriacista a la comarca. Segons Pella i Forgas, l'Empordà va ser una de les zones més addictes a l'arxiduc Carles, fet que reflecteix la percepció negativa que devien tenir els empordanesos dels francesos i la seva causa.

Segons l'historiador Agustí Alcoberro, la guerra va començar a sentir-se a la comarca a partir de 1706, quan va sofrir les campanyes bèl·liques en dues etapes successives. La primera, el març d'aquell any, va estar protagonitzada per les tropes franceses quan es dirigien a Barcelona. Pella i Forgas explica que després d'haver estat rebutjades al Pont Major de Girona, van passar per Torroella, Verges i Pals, i van saquejar Palamós. Al mes de maig, el gruix de les tropes va tornar a passar per la comarca, després de l'intent infruïtós de conquerir Barcelona. Els francesos van entrar per Vidreres i Llagostera i es van dirigir cap a Pals i Torroella, tot saquejant i robant queviures i bestiar. Segons el domer de Pals, Boi Maranges, el mateix Felip d'Anjou es trobava comandant la retirada i fou acollit pel rector de Palau-sator, on va passar una nit.

No se sap quins efectes va tenir el trànsit d'un gruix tan important de tropes a Palafrugell, però pels testimonis recollits en altres poblacions, la Universitat degué intervenir en el pagament de tributs extraordinaris, ja fos en diner o en espècies.

No hi ha cap dubte que la vila, situada prop d'una zona de frontera, va haver també d'allotjar la tropa de l'arxiduc Carles. Segons Ramir Medir, l'any 1708, a Palafrugell, hi feien estada tropes alemanyes, i l'any 1709 la Universitat va haver de pagar el farratge de la cavalleria palatina, és a dir, la que acompanyava la cort reial.

Llinda de la casa del carrer de Santa Margarida on vivia Isidre Horta, un paleta de Brunyola (la Selva) que l'any 1745 es va casar a Palafrugell amb Maria Rosa Pi i va adoptar el cognom compost d'Horta Pi.

Amb les tropes de Felip d'Anjou establertes a Roses, d'on partien importants accions de saqueig, Palafrugell va canviar de mans en més d'una ocasió. A principis de 1713 les tropes franceses que donaven suport al borbó van entrar a la població i la van saquejar. Gràcies a una recaptació de diners que va fer la Universitat el gener d'aquell any, se sap que els francesos van capturar els jurats, van ocasionar alguns desperfectes i van imposar contribucions (MEDIR, R. 1964).

S'ignora encara avui l'abast de la repressió borbònica al municipi –com també a la resta de la comarca–, fins quan va durar i com es va aplicar. Per la fermesa amb què va defensar-se la causa de l'arxiduc Carles a l'Empordà, es pot deduir que va ser brutal. En qualsevol cas, l'allotjament de tropes durant el segle XVIII, suposadament per vigilar un cors que estava en decadència, va continuar, com també l'obligació de mantenir-les per part del comú. Ara bé, la presència de contingents de cavalleria i infanteria en diversos períodes del segle XVIII (MEDIR, R. 1965) s'ha de vincular més amb l'afany dels Borbons per controlar militarment un territori tradicionalment hostil que amb l'amenaça exagerada que suposava el perill corsari.

De totes maneres, en l'allotjament de tropes al municipi, a partir de la Guerra de Successió existeix una diferència que sembla substancial respecte a èpoques anteriors. A partir de finals dels anys 20, les tropes estaven *aquarterades*, fet que indica l'existència d'algun tipus de caserna militar. Si tenim en compte que fins aquella època els allotjaments suposaven viure a les cases dels propis veïns, la construcció de casernes –documentades també en altres pobles de la comarca al llarg del set-cents– va significar una reducció de les despeses ocasionades pels allotjaments i una millora de les condicions de vida dels veïns en molts aspectes. Al cap i a la fi, les tropes, que es movien constantment d'un lloc a l'altre, a més de ser la causa de l'augment dels anomenats fills de la ventura, eren la principal font d'infecció de moltes malalties, i tenir-les allotjades en un mateix lloc va reduir les probabilitats de contagi al llarg d'un segle caracteritzat pel creixement de la població i la bonança econòmica.

Una esperança de vida més curta i molts ensurts

MORTS VIOLENTES

31/10/1464

Joan Prats. La gent del bandoler Roquer Martí el va assassinar la vigília de Tots Sants, sobre la casa d'en Silvestre.

31/10/1464

Pere Castelló. La gent del bandoler Roquer Martí el va degollar.

02/04/1466

Joan Vidal. La gent del bandoler Roquer Martí el va matar el dia de Divendres Sant, sobre l'hort d'en Guillel Marquès de Mont-ras.

27/04/1497

Memòria de la mort d'un agutzil i cinc companys més, de les galeres d'en Vilamarí, que llavors eren a Palamós, assassinats pels moros.

01/09/1502

El senyor **Sebastià Prats**, fuster, mort dimecres, cap al tard, en un atac corsari a la torre de Mont-ras.

07/2/1505

Joan Grassot. Mort a cops de sivella a la volta del puig Colobrer.

14/06/1517

A la mitja nit del dia tretze de febrer de l'any 1517, que era dissabte, van assassinar

Elisabet, filla del senyor Safont, notari. Li van tirar un dard petit enmig del front quan era a la finestra de la seva cambra. Va rebre l'extremunció.

18/02/1418

Juli Carreres. Mort pels moros quan tornava de Sardènia.

14/02/1524

Joan Mallorquí, que va morir a la nit, degollat al llit, a casa de Joan Gras.

30/11/1526

Joan Frigola de la Creu. Mort d'un tret per uns lladres el dia de Sant Andreu

08/06/1578

Bernat Peric. Fill d'un altre Bernat Peric de Mont-ras, a qui van matar a la torre del raval de dalt, amb foc de pedrenyal (fusell de pedra foguera).

24/05/1579

A **Bernat Pastor**, mosso d'en Joan Marquès de Plaça, el van matar a la borda d'en Mascort.

22/05/1580

Jerònima, muller de Pere Feliu de Salines, que va morir, però a qui, en realitat, van matar.

30/06/1580

Sebastià Serra, barriler, a qui van matar a Pals.

01/12/1581

Dalmau Sureda d'Ermedàs, que va morir, però a qui realment van matar.

10/01/1593

Van matar una donzella, que feia de minyona a casa de mossèn Brugarol.

28/06/1598

El vint-i-vuit de juny de l'any mil cinc-cents noranta-vuit,

va ser enterrat el senyor **Pere Jonama**, pagès de Mont-ras, a qui van trobar mort a la riera de Castell, degollat pels moros.

22/03/1630

Pere Paguina, ferrer fadrí. El van matar d'una escopetada, a boca de nit, davant la porta de can Miquel Pou, del portal de Dalt.

28/12/1630

Antoni Cervià. El van matar al carrer de la Caritat, d'una escopetada, la vigília del dia dels Innocents, entre les set i les vuit tarda.

07/10/1636

Miquel Barrull, honorable jove, morí d'una escopetada disparada per tres de la Mata, a la costa d'en Rostoll, quan venia de la fira de Monells. Laudes de mort a la sala de sa casa.

21/05/1646

Antoni Capellà, a qui mataren a Vila-seca.

1/05/1647

Joan Aveli, pagès del mas Servià de la Riera. Mort pels francesos al mas Roig del Bruguerol.

07/03/1648

Joan Pastor. El van trobar a la muntanya de Sant Sebastià, segons es va saber, mort a cops de bastó.

08/03/1648

Pere Blanc, pagès de Llofriu, morí a casa de Joan Ferrer Corder, nafrat d'una escopetada.

5/5/1651

Ramon Bonet. Mort d'escopetada.

26/7/1651

Joan Granés, carnisser. Mort d'escopetada.

17/8/1652

Vicenç Llibert. Mort d'una escopetada.

01/08/1653

Un soldat desconegut d'Olot. Mort d'escopetada.

01/08/1653

Joan Cisterna, escultor, soldat de Girona. Mort d'una escopetada.

07/08/1653

Bonaventura Busquets, militar, capità de Don Manuel Drux.

06/11/1653

Joan Baptista Baptista, soldat.

12/06/1694

Un jove desconegut de Sant Joan de Palamós. Mort pels francesos al veïnat d'Ermedàs.

21/10/1695

Jaume Prats, jove de Vilaseca. Es creu que el van matar els francesos, quan tornava del molí.

03/10/1696

Joan Moliner, soldat francès de Morellàs. Mort d'una escopetada.

24/02/1708

Josep Deulofeu de la Creu. Mort d'una escopetada.

21/03/1708

Alemanys desconeguts, soldats de les tropes alemanyes allotjades a Palafrugell. Mort

d'una escopetada en exercici d'armes.

CAPTIVS DELS MOROS

07/07/1503

Mateu Vergonyós. Va ser pres pels moros i va morir a la moreria.

09/11/1509

Pere Sureda, mariner. El van capturar en un vaixell que trafegava junt amb el seu germà i va morir captiu a Barbaria.

03/11/1682

Jacint Pasqual, fadri. Va morir a Alger, captiu i esclau dels moros.

MORTS DE RESULTES D'UNA DESGRÀCIA

25/7/1458

Un fill petit d'Antoni

Barrull, a qui va matar un llamp.

01/04/1481

Fill de Pere Riera, pescador. Va morir quan ajudava a tocar les campanes de l'església. El seu padastre es deia Pere Pasqual.

26/02/1488

Pere Belloch, sastre. Mentre tocava la campana de l'església, la corda es va trencar i el cap li va quedar aixafat contra la volta.

13/03/1496

Caterina, muller d'en Corredor del Vilar. Morí en llançar-se al mar des d'una penya.

29/05/1590

Montserrat, pubill del mas Madir d'Ermedàs. Va morir de desgràcia, despenyat.

19/03/1646

Marianna, muller de Jacint Paguina. Va morir ofegada pel fum quan es va encendre la màrrega on dormia.

11/10/1653

Rafel Ferran, serraller. Va morir en caure d'una finestra.

18/07/1675

Grau, un francès desconegut, que van trobar ofegat en el pou d'en Papí.

07/06/1712

Un tal Duran, que van trobar ofegat en un pou, després de dos mesos d'haver desaparegut.

09/11/1733

Baldiri Simon, jove mariner, fill de Joan Simon, pescador. Se sap del cert que va morir navegant, en el vaixell on anava embarcat.

21/03/1739

Mònica, de la Seu d'Urgell, muller de Joan Avellí. Va morir cremada al mas Roig del Bruguerol.

13/08/1739

Antoni Mató Plana, fadri de Mont-ras, fill de Narcís Mató de Montnegre i Margarida Plana. Va morir en caure en el pou de can Miquel Prats de la Carrera en el Bruguerol.

31/01/1744

Sebastià Mascort Roig, fill de Joan Mascort i Caterina Roig. Va morir en caure de la carreta.

10/05/1746

Marianna Genó Cervià, vídua de Jeroni Tauler, filla de Damià Genó, sabater, i de Casilda Cervià. Va morir

despenyada i ofegada al mar de Tamariu.

27/01/1751

Maria Domènec Roig, donzella, filla de Francesc Domènec del Ros i de Maria Roig. Va morir despenyada a la muntanya de Sant Sebastià i va caure al mar. No es va trobar el seu cos.

14/04/1758

Rosalia Amir Gironès, una nena petita, filla d'Antoni Amir i Maria Gironès, que va morir ofegada en un pou.

27/06/1762

Rosa Boera Marquès, una filla petita de Sebastià Boera, pagès del Vilar, i d'Anna Marquès, que va morir negada en una sinia de l'hort de casa seva.

12/12/1767

Joan Puig Gispert, fill de Josep Puig, ferrer, i Maria Gispert. El van trobar mort.

08/01/1773

Rafel Ferran, vidu, marit de Mariàngela Silvestre. Fill de Rafel i Victòria. Va morir en caure d'un pi.

04/04/1792

Rosa Gorgoll Gafarot, una nena, filla de Joan Gorgoll i de Llúcia Gafarot, que va morir en caure sobre un pilar de pedra.

16/11/1795

Grau Marquès Carreres, adroguer, fill de Jeroni Marquès, adroguer, i d'Isabel Carreres. Va morir d'una caiguda.

18/12/1782

Van encendre un canó, dels tres que hi havia dalt de la torre de Calella, que

es rebentà amb gran fúria i va matar aquestes cinc persones:

Joaquim Girbal Barceló, taper, fill de Josep Girbal Mulà, negociant, i de Margarida Barceló Miró.

Antoni Bofill Riera, mariner, fill de Joan Bofill de la Creu, mariner, i de Caterina Riera.

Ramon Pla Riera, passamaner, fill de Joan Pla.

Joan Ferrer, àlies Anxova de Begur. Enterrat a Begur.

Josep Ferriol, jove de Begur. Enterrat a Begur.

08/11/1790

Salvador Marquès Tauler, fill de Josep Marquès Colom, del mas Oliver, i de Caterina Tauler Corredor, de Pals. Va morir ferit d'un llamp.

GENT QUE VA MORIR NEGADA

04/09/1496

Joan Poch, fill de Martí Poch de la Vila. Va morir negat el dia de la Santa Creu de setembre, quan intentava escapar dels moros.

04/09/1496

Pere Girona. Morí negat el mateix dia que Joan Poch, també quan intentava escapar dels moros.

08/04/1639

Martí Prats, fadri, que va morir negat al port de Calella.

13/05/1654

Llorenç Llavià, pescador. Va morir negat quan es va tirar al mar per intentar escapar dels moros, que havien

atacat i capturat alguns llaguts de pesca.

29/01/1664

Aquest dia dues barques de moros van capturar una barca genovesa, sota els penyals de Sant Sebastià, capella i talaia de Palafrugell. Aquesta barca portava molts soldats espanyols que passaven a Itàlia, i alguns soldats i mariners, per fugir d'aquells bàrbars, es van llençar al mar. Molts d'ells es van salvar; dels ofegats o negats, quatre van ser enterrats al cementiri de l'església de Palafrugell. Els que s'havien salvat els coneixien i els van identificar:

Victoriano del Castillo, fill d'uns retorcedors de seda de la ciutat de València.

Esteve López, de l'horta de València.

Antonio Valenciano.

Joan Aragonès, de la muntanya de Jaca, del bisbat d'Oscà.

04/02/1694

Palafrugellencs que van morir negats quan anaven a Barcelona en barca:

Miquel Martí, apotecari.

Martí Deulofeu, fadri.

Joan Esteve de la Font, pescador. **Filla de Joan Esteve de la Font**.

05/07/1706

Antoni Oliver, fadri de Sant Joan de Palamós. Es va negar tot nedant al mar de Calella.

21/07/1706

Martí Deulofeu, un jove cirurgià que es va negar a l'estany de Banyoles.

02/09/1706

Tomàs Llorens, jove mariner de Blanes. Se'l va trobar negat al mar del terme de Palafrugell.

08/06/1749

Palafrugellencs que van morir negats al port de la Ràpita, on havien anat a pescar, i que van ser enterrats a la vila d'Albuñol del Regne de Granada, segons va certificar el mariner Crespi Puig, que anava embarcat amb ells:

Josep Deulofeu Mauri, corder i espardenyer del carrer de Cavallers, marit de Paula Aimeric de Begur.

Martí Miró Mascort, pescador, marit de Maria Àngela Guílló Capellà.

Domingo Jaume Ferrer, jove barriler fadrí, fill de Domingo Jaume i Elisabet Ferrer.

Estiu del 1759

Palafrugellencs que van morir negats prop del cap d'Orpesa, València:

Pere Ros Amir, mariner, fill de Josep Ros, mariner, i de Marianna Amir.

Miquel Tauler Genó, mariner, fill de Jeroni Tauler i de Mariana Genó.

18/05/1760

Damià Galceran Marturià, baster, fill de Joan Galceran i Eulàlia Marturià. Va morir negat a la cala de Gents, sota Sant Sebastià, fent pallerides.

11/1765

Joan Girbal, fill de Josep Girbal Mulà, taper i negociant, i de Margarida Barceló Miró. Va morir negat en una forta borrasca quan anava amb el patró Duran de Palamós. Quan va morir tenia deu anys.

01/02/1780

Palafrugellencs que van morir negats, quan anaven en una barqueta del patró Francesc Tauler, que un vent huracanat va fer naufragar prop de Blanes, sense ni temps de plegar ni arriar les veles:

Josep Llavíà Pla, traginer, fill de Llorenç Llavíà i Teresa Pla.

Cosme Ros Roig, fill de Miquel Ros, mariner, i de Margarida Roig.

22/06/1795

Narcís Salamó, fill de Llorenç Salamó, que va morir negat.

DONES MORTES DURANT EL PART

01/01/1527

La filla Castelló.

20/03/1530

La muller de Pere Grassot d'Ermedàs.

21/07/1579

Antiga Sureda d'Ermedàs.

25/08/1736

Margarida Alabau, de Torroella de Montgrí, muller d'Antoni Isidre.

22/12/1751

Maria Antònia Serra Capellà, muller de Nicolau Cols, filla de Pere Serra, pellaire, i de Margarida Capellà.

26/07/1794

Paula Riera, filla de Francesc Riera, pagès de Llofriu, i de Gertrudis Torroella.

27/03/1798

Eugènia Català Joan, filla de Josep Català Pallí i d'Eugènia Joan d'Ermedàs.

MORTS DE FERIDURA O D'HEMORRÀGIA

21/05/1589

Mossèn Miquel Vilar, prevere. Va morir el dia de Santa Gemma d'un flux de sang, durant el cant de la missa major, en qüestió d'un quart d'hora escàs.

15/8/1653

Antoni Fina Prats, fill de Pere Fina i Maria Prats. Atac de feridura.

22/08/1692

Maria, muller d'en Pruneda del portal de Baix. Atac de feridura.

18/09/1696

Caterina Girona, vídua. Atac de feridura.

18/02/1713

Anna Turonell Llibert. Morí a l'hospital. Atac de feridura.

22/11/1715

Maria Ferrer Bou, donzella de Santa Margarida. Filla de Martí Ferrer i Maria Bou. Atac de feridura.

24/03/1730

Miquel Corredor, pagès del mas Poch del Vilar. Atac de feridura del tipus anomenat *encant*.

MORTS SOBTADES

03/05/1507

Antoni Espanyol, de Santa Margarida.

09/10/1618

Antoni Ferrer, pagès del mas Morella de Vila-seca.

05/04/1721

Francesc Xavier, soldat d'infanteria de la companyia de l'excel·lentíssim Joan de Salinas, del regiment de Castella. Va morir de sobte fent guàrdia a la cala de Gents.

Glossari

Abaixador Operari que treballa amb els paraires i abaixa el pèl dels draps de llana, amb unes tisores grosses de molles i sense punta.

Agrari, agrer Tribut que es pagava al senyor, en espècie, sobre els productes de la terra que es conreava.

Alberga Dret que tenia el senyor directe d'un territori de rebre allotjament i manutenció a casa d'un vassall.

Almeda Varietat d'*olmeda* (cast.), bosc d'oms.

Almoina, elemosina Deixa testamentària.

Alou Possessió del domini útil de béns immobles, d'una manera lliure de serveis reals o personals o mitjançant algun cens o servei.

Alou de porcada Prestació anual que es basava en la carn de porc però que normalment es pagava amb diners. La base del càlcul solia ser 2 sous i 8 diners per un porc sencer. És un tipus d'alou de què no sembla que hi hagi constància fora del terme de Palafrugell.

Alou fiscalí Domini útil sense tasca ni braçatge.

Androna Carreró o pas d'amplada molt reduïda entre dues parets contigües.

Aniversari Fundació pia establerta en una església destinada a sufragar les celebracions litúrgiques per l'ànima d'alguna persona en l'aniversari de la seva defunció.

- Antic Règim** Sistema social, econòmic i polític en el qual els estaments comptaven molt més que no pas els individus, que havien de viure sota l'autoritat directa d'un senyor.
- Àpoca** Rebut o carta de pagament on el creditor declara que ha rebut del deutor la quantitat deguda.
- Array** Persona que mana, capità d'embarcació àrab o morisca. En castellà *arráez*, de l'àrab *ar-ra'īs*.
- Arrova, rova** Mesura de pes equivalent a 26 lliures o un quart de quintar.
- Assaonador** El que prepara i posa a punt les pells per adobar.
- Baciner** Persona encarregada de la recaptació i administració de les captes del bací de l'església o d'una confraria.
- Baldufari** Llibre de registre de documents. Recopilació de diversos capbreus.
- Barriler** Treballador que es dedica a salar peix, una activitat que complementava els minsos jornals de mariners i pescadors.
- Bastaix, camàlic** Ofici que consisteix a transportar a mà o damunt l'esquena càrregues feixugues.
- Baster, selleter** Persona que té per ofici fer, adobar o vendre corretges, brides, collars, selles i tota mena d'altres arreus que es fan servir en les cavalleries.
- Batan, batà** Ormeig o màquina que serveix per netejar o consolidar la tela teixida, per mitjà de la pressió de grans martells o de dos cilindres quasi tangents.
- Bataner** Qui treballa en un batan.
- Batlle** Autoritat delegada de la potestat del senyor que tenia jurisdicció governativa, administrativa i criminal en un territori, terme o lloc.
- Batlle de sac** Persona de confiança del senyor que recollia els censos que havien de pagar els vassalls.
- Batuda** Prestació d'un animal o un home per batre els cereals segats.
- Bausia** Traïció contra el senyor en no complir la fidelitat jurada en l'acte d'homenatge.
- Benefici** Càrrec eclesiàstic al qual va annexa la percepció d'un rèdit.
- Blanquer** El qui s'encarrega tant d'adobar pells com de vendre-les.
- Boleda** De l'àrab *buláyda*, 'poblet'.
- Borna, borda** Porció de terra amb una petita construcció habitable que normalment havia estat segregada d'un mas.
- Botavant** Perxa ferrada per un cap, a manera de llança, que els mariners feien servir per defensar-se en els abordatges.
- Botiga** Magatzem.
- Botiga del blat** Magatzem per guardar-hi el blat d'un municipi.

Braçatge Prestació d'una part de la collita que alguns emfiteutes pagaven per raó de la possessió de la terra que els havia estat establerta. Similar a la tasca i equivalent a una onzena part en espècie del producte de les collites. En el segle XVI es donava mitja tasca pel vi.

Bracer Jornaler que treballa en feines del camp.

Calafat, calafatador El qui tapa amb estopa recoberta de brea els junts de les embarcacions de fusta per fer-les impermeables.

Calceter El qui confecciona o ven unes calces molt ajustades per cobrir dels peus a la cintura. Un ofici semblant al de sastre, però no equivalent del tot.

Calderer Qui fabrica i ven tot un conjunt d'atuellis d'aram d'utilitat domèstica.

Calendes, calendas En el calendari romà, primer dia del mes.

Carreter El qui té per ofici fer carros i també el que els mena.

Camerari, cambrer Persona que en les cúries pontificals i diocesanes i en els monestirs estava a càrrec de la tresoreria i l'administració i la conservació dels rèdits i patrimonis.

Cana Mesura lineal amb lleugeres variants segons els llocs. A l'Empordà mesurava 1,601 metres, mentre que la cana de Barcelona per mesurar solars feia 1,559 metres, igual a la mida aproximada de 6 peus. Es dividia en 8 pams.

Cap d'Any Funeràries de l'aniversari d'una defunció.

Capbreu Document o manual on s'anotaven les confessions o reconeixements fets als senyors directes, on s'indicaven els censos i altres drets dominicals que s'havien de satisfer a canvi del domini útil.

Capitol matrimonial Document notarial on s'estipulen els acords del matrimoni i el règim econòmic familiar.

Capmàs Mas principal entre altres masos o terres que un mateix pagès tenia per a un sol senyor.

Carta de gràcia Venda amb pacte de retrovenda.

Causa pia Fundació, llegat o institució amb finalitats religioses, benèfiques o socials.

Cellera, sagrera Espai de terra al voltant d'una església que tenia protecció canònica dins d'un radi de trenta passes. En l'alta edat mitjana era un lloc de refugi i també cementiri.

Cens Dret de rebre una pensió anual per raó d'una propietat com a conseqüència d'un establiment o contracte emfiteutic. Es pagava en diners o en espècie.

Censal Contracte de compravenda en què el venedor o deutor venia l'obligació redimible de pagar una pensió anual a una persona o als seus successors per raó d'un préstec en metàl·lic.

Cirurgià, barber Antigament, l'ofici de cirurgià no era pas equivalent al d'ara, ja que, a més de tractar malalties, el cirurgià feia de barber, arrencava dents i queixals i administrava sagnies.

Ciudadà honrat Persona que sense ser militar gaudia per privilegi de determinades exempcions i drets. Provenia d'una concessió reial i només es transmetia per línia masculina.

Cisteller Qui fa o ven cistells, coves i altres articles de canya o vim.

Cívada Planta gramínia que es dóna com a aliment al bestiar.

Clavari, claver Persona que custodiava les claus de la caixa del municipi, a més de ser el responsable de l'administració financera i de la comptabilitat municipal.

Clos, closal Tros de terra tancat amb paret, situat al costat d'una casa de pagès.

Codicil Acte de darrera voluntat complementari d'un testament que servia per aclarir, variar o revocar disposicions testamentàries.

Comanda Cessió temporal d'una possessió, dret o jurisdicció a favor d'una persona sota certes condicions i amb obligació de retornar al cedent la cosa cedida en cas de mort o d'altra circumstància prevista en l'acte de la cessió.

Condomina (conomina, coromina) Territori en condomini, però també descriu un camp de conreu, normalment de terra de secà.

Condomini Terra que es reservava el senyor per a la seva explotació directa i que, per tant, no estava gravada amb cap cens.

Confraria Associació de persones seglars a l'entorn del culte a una advocació religiosa. Sovint tenia caràcter gremial.

Coraller, coraler Persona que pesca coral o hi trafica.

Corder El que fa les cordes, normalment de cànem, que s'utilitzen en les barques i els vaixells o en les feines de pagès.

Corresponsió Acte i efecte de correspondre; especialment, quota o quantitat que pertoca pagar.

Cortal Corral gran edificat, amb espai cobert per guardar bestiar i eines.

Crestat, crastat Boc castrat.

Curat Sacerdot amb cura d'ànimes com els rectors, els domers, els abats o els priors dels monestirs.

Daurador Persona que cobreix objectes i superfícies amb un bany d'or. Se solien contractar per daurar objectes de culte i fer treballs a l'església.

Definició Acció de posar fi a una obligació o a un deute.

Delme La desena part dels fruits o rèdits que es pagava al senyor directe, gairebé sempre per al benefici de l'Església.

Didatge Contracte pel qual es convenia l'al·letament d'un infant a canvi d'una retribució econòmica. Mal ús que consistia a obligar la muller del pagès remença a al·letar un fill del senyor directe del mas o borna.

Diner Dotzena part d'un sou.

Doctor en dret El qui té autoritat per interpretar i aplicar la llei.

Doli Excepció que podien oposar els qui havien sofert engany en la contractació.

Domer, domayer, hebdomadari En algunes esglésies, quan el govern i l'administració s'havien de compartir entre més d'un sacerdot, es repartien les seves funcions per *ebdomadae* o setmanes.

Domini directe Un dret que corresponia al senyor territorial, que rebia la renda dels censos, tenia el dret de fadiga o recuperació del domini útil i cobrava lluïsmes, terços i foriscapis (una espècie de drets reials) cada vegada que es venia la propietat.

Domini útil Un dret de tinença a perpetuïtat que passava de pares a fills i permetia disposar d'immobles i possessions però que estava subjecte al drets dominicals del senyor que en tenia el domini directe.

Donzell Categoria de la petita noblesa que corresponia als fills dels cavallers que no havien rebut l'orde de cavalleria. A vegades eren donzells tota la vida.

Donzella Dona soltera, presumiblement verge, en edat de poder contreure matrimoni.

Draper Botiguer de draps i de teles, que fabrica o ven roba o teixit de qualsevol mena.

Eixida Exultes que es cantaven davant del difunt, en sortir de l'església, anant cap al cementiri.

Emfiteusi Relació contractual per la qual una part cedia a l'altra a perpetuïtat el domini útil d'un immoble, llevat que hi hagués pactes amb terminis, amb la reserva del domini directe i amb els drets que això comportava.

Emfiteuta Propietari o senyor útil de l'immoble establert en emfiteusi a canvi d'una quantitat en concepte d'entrada i d'una pensió anyal en diner, en espècie, part de la producció o altres prestacions.

Encarregar Assumir una obligació.

Engany de mitges Quan l'import pagat en una compravenda o en algun altre contracte onerós era inferior a la meitat del seu just valor, es podia rescindir per lesió si el comprador no feia efectiva la diferència. Forma jurídica, basada en el dret romà, que encara avui pot aplicar-se.

Escloper, esclopaire, esclopeter Qui fabrica o ven esclops.

Escreix Donació esponsàlicia que el marit prometia a la muller com a contrapartida al dot que ella aportava al matrimoni i que en alguns casos s'aplicava com un premi a la virginitat de la dona. La restitució s'havia de fer efectiva a la dona o als seus hereus quan tingués lloc la restitució del dot.

Escultor Artista especialitzat en l'art de l'escultura, tant en fusta com en pedra. En el segle XVII, a Palafrugell va néixer Antoni Barnoy de la Garriga, el primer d'una famosa nissaga d'escultors.

Esparter Qui treballa l'espart per fer cabassos, espardenyes i tota mena d'altres articles.

Esplet Fruit de la collita.

Establiment Nom que es donava als contractes emfiteutics que regulaven l'accés a la propietat i tenien un caràcter perpetu. El senyor cedia el domini útil i es reservava el domini directe.

Evicció Clàusula precautòria per la qual el que transmet un bé o dret es fa responsable d'indemnitzar complidament l'adquirent en cas de reclamació per part d'un tercer.

Excusat Impost extraordinari que el papa Pius V havia concedit a Felip II l'any 1567, per necessitats de la guerra.

Fàbrega Fornal o ferreria on s'adquirien i es feien reparar i llossar les eines de ferro.

Fadiga Dret de retracte del senyor directe sobre béns emfitèutics, quan el senyor útil els ha alienat sense respectar el dret de prelació.

Familiar del Sant Ofici Com arreu de Catalunya, a Palafrugell també va existir la Inquisició. Els seus membres o familiars encarregats de vetllar pel dogma i els bons costums solien ser notaris o pagesos benestants.

Farraginar Camp destinat a fer farratge.

Femada Prestació d'un jornal per femar les terres del senyor.

Fidelitat Vincle que lligava el vassall amb el seu senyor, pel qual havia de complir tant la paraula donada com les obligacions que es derivaven de la seva dependència. O sigui: havia de ser fidel i lleial, sense frau.

Fideuer Fabricant de fideus (pasta de farina, de forma cilíndrica i de poc gruix).

Filador El que fila, és a dir: fabrica fil ajuntant i torçant brins de matèria fibrosa, destinat principalment a cosir, fer teixits, lligar, etcètera.

Flassader Qui fabrica flassades (peces de llana o de cotó, generalment amb ratlles de diferent color, que s'usen com a abrigall en el llit).

Fogaça, fogatia, fogassa Pastís fet de farina, semblant a una coca, que sovint es pagava de cens.

Fogatge Impost que el rei o el senyor feudal cobrava per cada foc o llar.

Foriscapi o lluïisme Dret que cobrava el senyor feudal al vassall pel seu consentiment en la venda del domini útil.

Forment Blat de la millor qualitat. Gramínia que era un dels components principals dels camps de dall.

Franc alou Possessió del domini útil de béns immobles sense cap mena de prestació.

Franquesa Condició de llibertat i exempció de càrregues i servituds.

Gabella, gavella i també **taverna** Imposició o monopoli d'una universitat, que antigament es cobrava sobre la venda d'articles de consum.

Galda Planta herbàcia de tija robusta i flors grogues, que abans es cultivava però que també creix a la vora dels camins.

Giponer El qui fa gipons (peça de vestir, amb mànegues, ajustada i cenyida al cos, que cobreix el tronc des de l'espatlla fins a la cintura).

Hebdomadari Clergue que s'encarrega cada setmana d'oficiar en el cor o en l'altar de l'església.

Home propi El vassall que estava sotmès a un senyor.

Home soliu Home propi o de remença que estava sota la dependència exclusiva d'un senyor.

Homenatge Manifestació externa i ostensible que donava solemnitat i eficàcia a la dependència del vassall respecte del senyor. Les formalitats eren l'encomanda de mans, el bes mutu i el jurament de fidelitat.

Idus En el calendari romà, el dia 13 de cada mes, excepte en els de març, maig, juliol i octubre, que era el 15.

Insaculació Sistema d'elecció en què els candidats eren insaculats: és a dir, els noms es col·locaven en uns rodolins dins una bossa o sac, de la qual s'extreien, a la sort, els que serien els futurs representants. Aquest procediment també s'anomena *de sac i de sac i sort*.

Jova Treball gratuït imposat pel senyor al pagès que consistia a llaurar-li les seves terres durant un dia amb els bous.

Lleuda Imposició que gravava l'entrada de mercaderies a les viles i ciutats.

Lliura Moneda de compte, és a dir, sense circular, dividida en 20 sous.

Llobí, tramús Llavor de color groguenc, que es pot menjar un cop remullada. L'herba, de flors blanques o blaves, es fa servir per alimentar el bestiar.

Lloçol, llòssol Obligació que tenien els pagesos d'utilitzar la farga del senyor per renovar el tall o llossar les eines de ferro, a base de pagar una taxa anual fixa per aquest servei que gravava la collita.

Lluïció Redempció d'una càrrega o obligació.

Lluïsmes, foriscapi Quantitat, proporcional al preu, que el senyor directe rebia en cas de venda o traspàs d'una propietat per la lloació o consentiment. Un equivalent modern serien els drets reials.

Mal ús Conjunt d'imposicions arbitràries que els senyors imposaven als seus súbdits. Els reconeguts eren sis: àrsia, cugucia, eixorquia, intestia, ferma d'espoli forçada i remença.

Malla mig diner, dit també òbol. Solia ser del mateix aliatge que el diner i pesava la meitat. La denominació perdurà com a unitat de compte del mig diner quan ja no se'n batien.

Manya, manyia de cànem, flat Manat o troca. Per exemple: flat de lli.

Marmessor Persona encarregada de complir la voluntat d'un testador.

Marxant Venedor ambulat.

Mercader A l'Antic Règim, membre d'un estament que comprenia les professions lligades al comerç a l'engròs, els banquers i canviadors, els arrendadors d'imposicions i altres negociants.

Mercer Venedor de cintes, botons, agulles i altres menudeses de la indumentària, que anava de poble en poble.

Mestre d'aixa Artesà especialitzat en la construcció d'embarcacions de fusta, en què deixava la seva marca ornamental, anomenada *mamella*, a cada costat de la popa.

Mestre de cases Qui es dedica a treballs de construccions d'edificis, és a dir, el que fa de paleta.

Mestre de minyons Mestre d'ensenyament primari.

Mestall Mescla de cereals, com blat i sègol o blat i ordi.

Mitgera Mesura de capacitat: 55,03 litres rasa i 60,59 litres curulla, equivalent a 2 quarteres, amb petites varietats segons els llocs.

Moneda de tern Moneda de billó encunyada amb dos terços de coure i un terç de plata creada l'any 1258 per Jaume I i en la qual 12 diners de tern feien un croat. En l'edat mitjana la majoria de les prestacions monetàries es pactaven en diners barcelonesos de tern.

Morber Vigilant de la sanitat executor de les mesures adoptades per una població en cas de pesta o epidèmia. S'encarregava de vigilar l'extensió de la pesta i els possibles punts de contagi, a més de controlar i subministrar queviures als malalts aïllats o embarrats.

Morberia Llatzeret. Lloc on s'acollia els malalts de pesta o d'altres malalties contagioses. En l'Antic Règim era la comissió municipal encarregada de vetllar per la salut pública en cas d'epidèmia.

Mostassaf Funcionari que s'encarregava de comprovar pesos i mesures i de vigilar els carrers, el mercat i els oficis artesanals, a més de vetllar per l'equitat de les transaccions comercials.

Non numerate peccuniae Per dret romà, s'aplicava a un acte comercial per impugnar l'eficàcia d'un contracte de préstec fet de paraula, per demostrar que el suposat creditor havia lliurat els diners. Més endavant s'aplicà als contractes escrits, i fins i tot a la compravenda.

Obra de l'església Administració de les obres de construcció i reparació de l'obra de fàbrica de l'església, així com del manteniment del culte en una parròquia. Era constituïda pels obrers i presidida per un sacerdot.

Ordi Planta gramínia que es dona com a aliment del bestiar.

Pabordia Administració d'un lot de béns d'un capítol catedralici, monestir o col·legiata.

Pagès, home de remença Persona sotmesa a la servitud d'estar lligat a la terra del senyor feudal amb la impossibilitat de deixar-la sense redimir-se amb diners o d'alguna altra manera.

Palafanguer Treballador que mitjançant una palafanga construeix sèquies i recs per escórrer les aigües dels terrenys massa humits o d'aiguamolls. Solien ser forasters que es traslladaven d'un lloc a l'altre.

Paraire Empresari que manipula la llana per teixir-la, és a dir, que la pentina, la carda, etcètera. La majoria eren negociants i tenien una bona situació econòmica.

Parcer El qui té en arrendament una terra amb la condició de repartir-se amb un altre els fruits que se n'obtinguin.

Pasquer Persona que té llicència temporal i paga per pasturar bestiar en terra d'un altre.

Passamaner, perxer Fabricant de teixits en forma de cinta, articles, normalment de luxe, per adornar vestits, mobles o les vores de qualsevol objecte.

Patró de barca Encarregat de manar una barca o un vaixell. Tant si es dedicava a transportar mercaderies com a pescar, havia d'evitar a la tripulació el perill dels pirates, que els atacaven i els venien com a esclaus.

Pedrenyal Serraller que fabrica les armes de foc, que funcionaven amb pedra foguera o pedrenyal.

Picamola Eina que usen els moliners per a picar les moles.

Picapedrer El qui talla i pica la pedra per a la construcció i també es dedica a construir cases.

Pinc Embarcació de vela de tres pals, d'aparell llatí, semblant al xabec, però de línies menys fines, que fou molt emprat a la Mediterrània per a la navegació de cabotatge.

Polli Petit d'un animal de peu rodó.

Porter, nunci reial Funcionari encarregat de trametre tota mena de qüestions. Actuava com a procurador en litigis, subhastes de la universitat i en diferents assumptes legals.

Prevere Clergue que ha rebut les ordres majors i que entre altres qüestions té la missió de presidir l'eucaristia.

Pubill Impúber, el menor de 14 anys en els homes i de 12 en les dones.

Pública persona "*Tanquam publica persona*". Qualitat que fa que el notari accepti obligacions contretes a favor d'absents o de persones desconegudes.

Quartera Mesura de capacitat que variava segons els llocs i que equivalia a uns 70 litres aproximadament. A Girona i a l'Empordà, tenia quatre quartans. A Palafrugell es regien per la mesura anomenada d'*anyells*. A la part de migdia del poble hi havia la *roca d'anyells*, que devia servir de patró. Com a mesura agrària, correspon a l'extensió de terra on es pot sembrar una quartera de llavor.

Quèstia Tribut en diners o en fruits imposat pel senyor feudal als seus súbdits, tant per imposició com per repartiment.

Quincaller, quincallaire Fabricant o comerciant de quincalla (objectes metàl·lics de poc valor).

Quintana, Quintà Terra de conreu en el clos d'un mas.

Quòndam, condem [abreujat qº] Significa 'en el passat' o 'en altre temps', però també volia dir persona difunta: 'el que fou'.

Rabassa morta Cessió temporal d'una peça de terra, per tal de plantar-hi una vinya, a canvi de pagar un cens. La durada del contracte estava condicionada a la vida dels primers ceps plantats.

Sègal, sègol Planta graminia semblant al blat però de qualitat inferior.

Serrador Operari que, antigament, serrava a mà tota la fusta que es feia servir en la construcció o per fer mobles. La majoria d'ells solien venir del Rosselló o de Gascunya.

Sou Vigèsima part de la lliura. Es dividia en 12 diners.

Taba Escrit amb les condicions per a l'adjudicació d'un servei públic o arrendament de monopolis, destrets o gabelles locals, com ara fleca, carnisseria, taverna, etcètera.

Talla, tall Repartiment d'una càrrega econòmica entre els veïns d'una localitat o d'un terme.

Tasca Imposició senyorial que consistia en l'onzena part de la collita, després de deduir el delme. Es calculava sobre el gra dels esplets: blat forment i tritici, ordi o civada, i es pagava al senyor que en tenia el domini directe.

Taula de canvi Institució on s'imposaven els diners públics i judicials i es feien operacions comercials i de crèdit.

Taulatge Dret que s'imposava a les taules dels venedors de peix.

Teixidor Persona que té per ofici teixir llana o lli. Antigament, a pagès, molta gent teixia per a consum propi i per poder acabar de fer comptes.

Tercia, Terç Renda que rebia el senyor feudal i que consistia en el pagament d'un percentatge de l'import o valor de la possessió quan es venia o passava als hereus.

Terna Relació de tres persones, proposades perquè un superior designi entre elles la que haurà d'exercir un càrrec.

Terralló Prestació personal per fer obres o treballs necessaris per arreglar camins o defensar una vila.

Terratge Quantitat de cereals i fruits que l'arrendatari conreador d'una terra ha de pagar al propietari com a preu de l'arrendament.

Terrisser, terrissaire El qui fa o ven terrissa.

Tolta Tribut o exacció forçada.

Torna Ajuda per pagar el cens de la terra d'un mas que havia estat cedida en explotació a una altra persona. Normalment es pagava en diners, però també en espècie (ordi i forment) quan era per ajudar a pagar el llòssol que el mas satisfia al senyor que tenia el domini directe.

Tragina Servei de transport de fruits o de la producció agrícola que podia exigir el senyor directe.

Traginer L'home que es dedica a transportar tota mena de mercaderies, d'un lloc a un altre.

Trentenari Celebració de misses durant trenta dies seguits en sufragi d'un difunt.

Usdefruit Dret d'aprofitar-se dels fruits o productes d'una cosa que és propietat d'un altre.

Vallada Prestació per escurar els recs.

Verger Hort amb arbres fruiters.

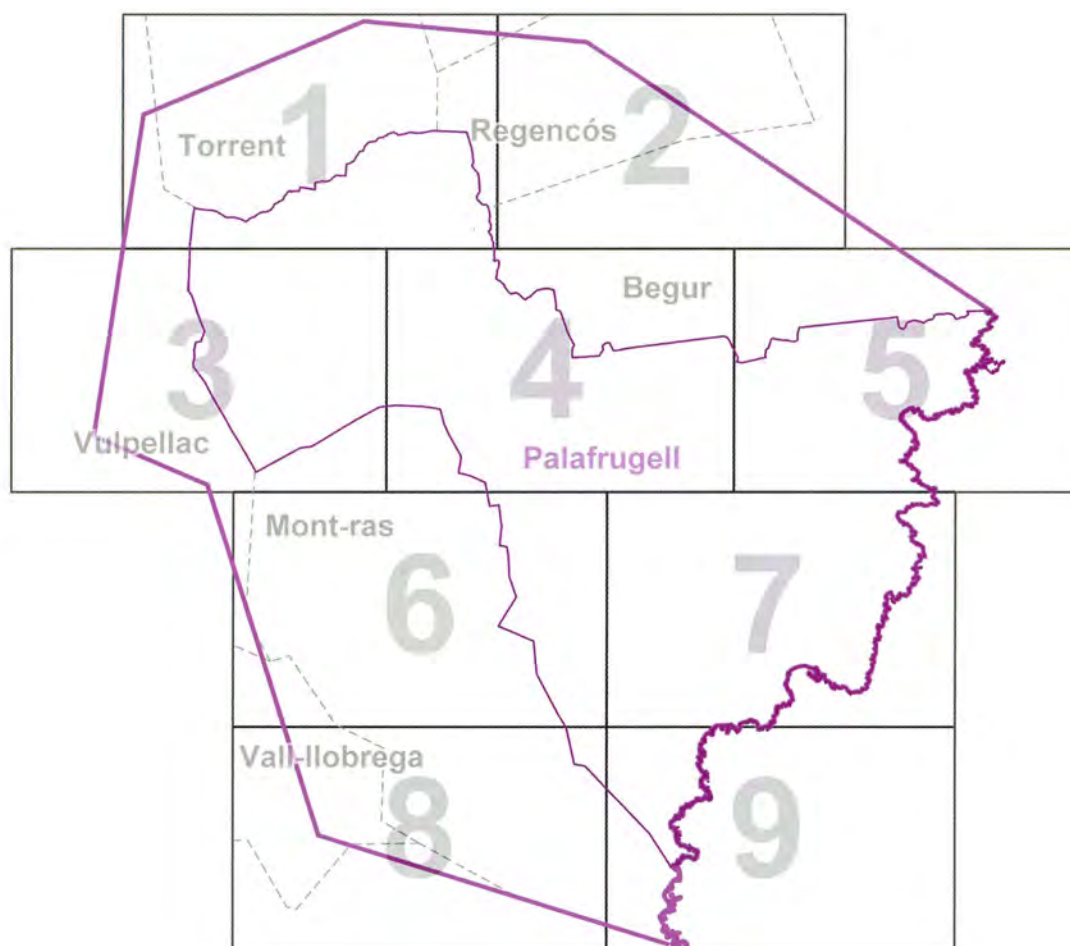
Vessana, versana La vessana es feia servir al Gironès, l'Empordà, la Selva, la Garrotxa, el Ripollès i en una part del Vallès Oriental com a mesura agrària i forestal. Es considerava normal sembrar una vessana amb tres quarteres de blat i a l'Empordà equivalia a una quartera de terra. El nom deriva del llatí vulgar *versana*, derivat de *versare* 'girar', que és el que es feia amb els bous a l'acabament de la feixa llaurada.

Vintè Imposició equivalent a la vintena part del producte de la indústria, la pesca o l'agricultura.

Violari Censal de per vida. Obligació de passar una pensió a una persona mentre visqués, a canvi d'un capital de diners o de béns lliurats en el moment de constituir-se l'obligació.

Xàvega, axàvaga Art de pesca.

Masos, paratges i llocs

LLEGENDA

Masos

Paratges

Muntanya, Serra, Puig, Pla, Camp,...

Riera, Rec, Font, Platja, Cala, Punta,...

Límits aproximats del terme de Palafrugell entre el 1300 i el 1800

Nom

Límits actuals del terme de Palafrugell

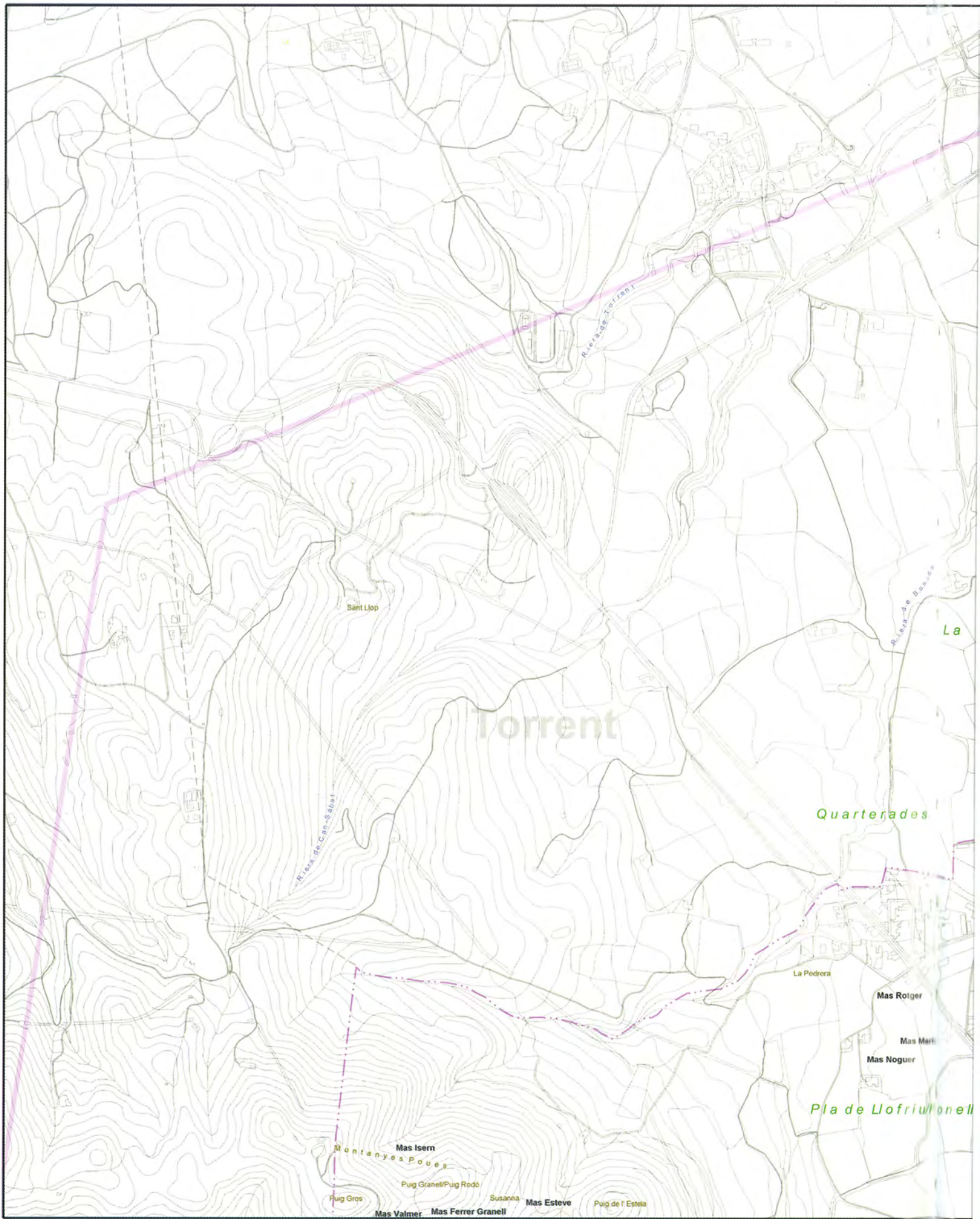

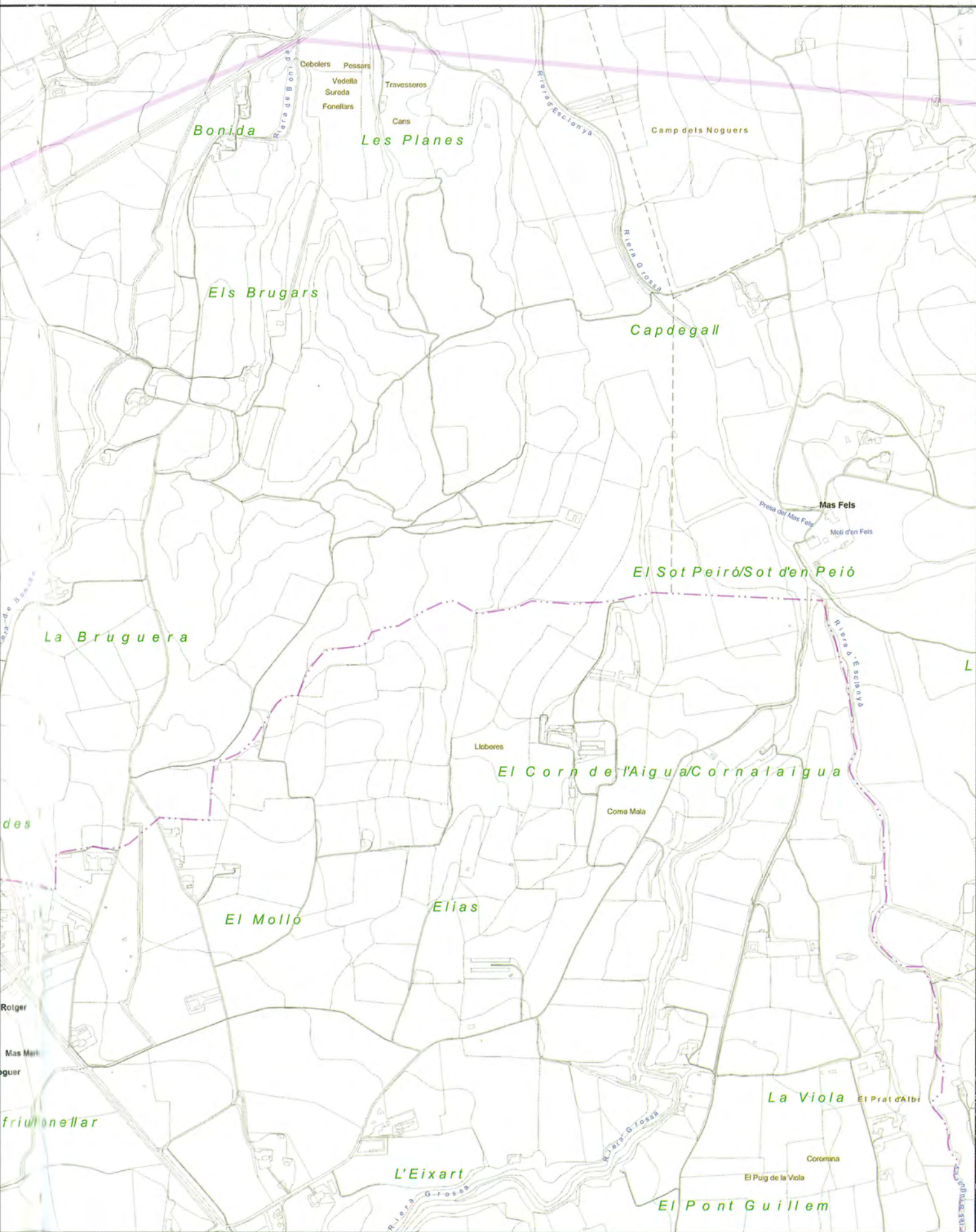
Nom

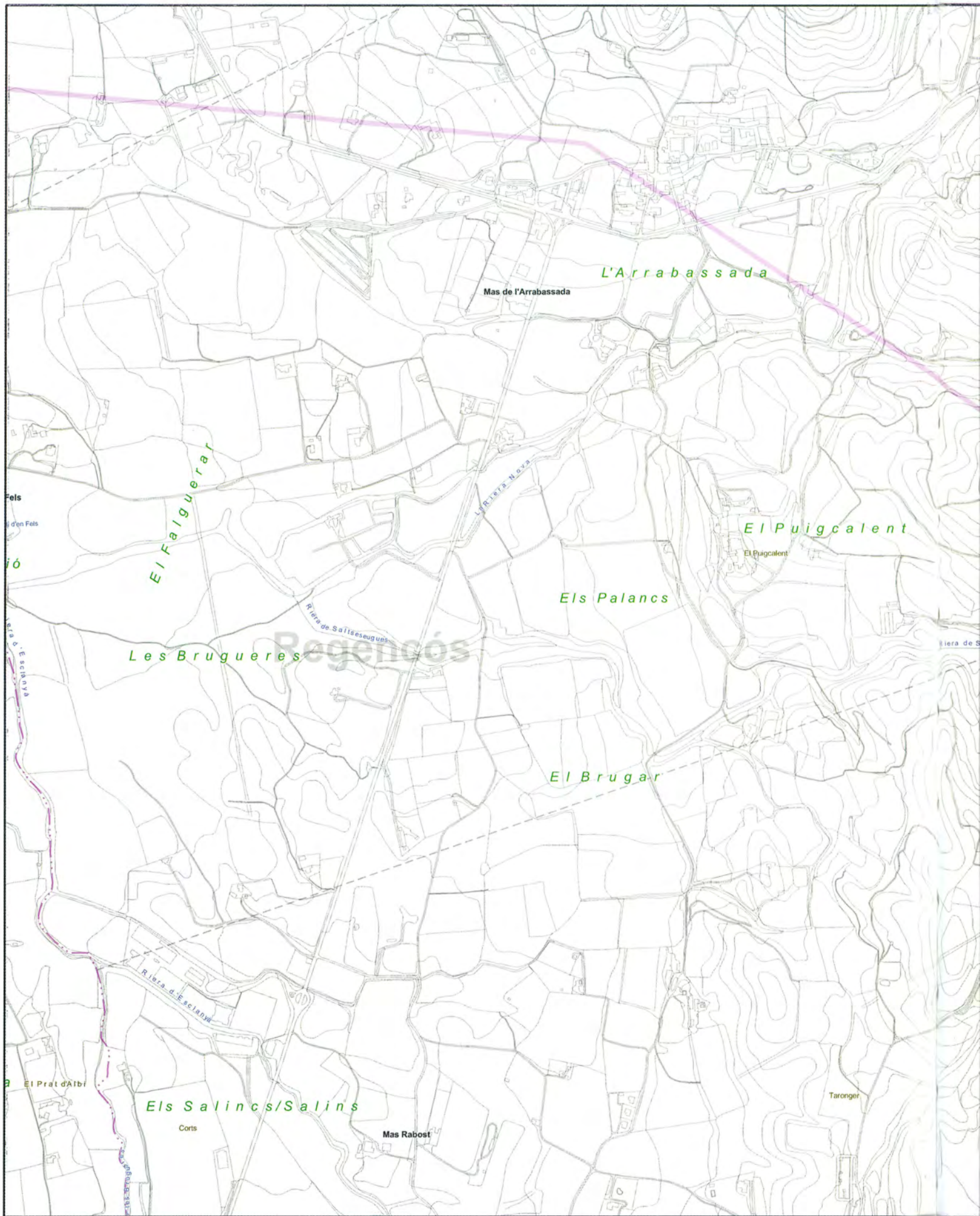
Límits actuals dels termes dels municipis veïns

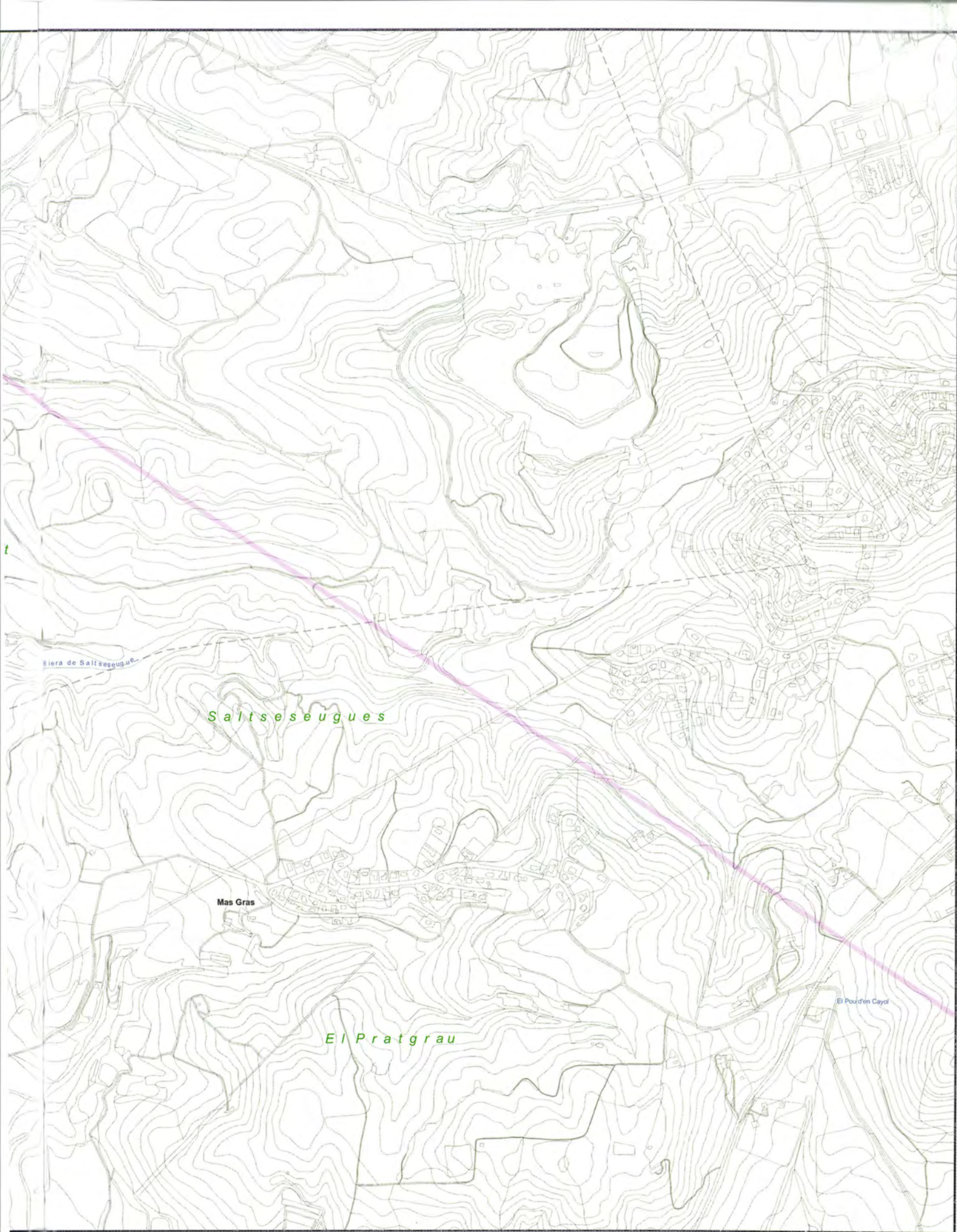
Situació aproximada dels masos, paratges i llocs del terme de Palafrugell entre 1300 i 1800, segons dades extretes per Jordi Cama Rivas de la documentació notarial conservada a l'Arxiu Històric de Girona.

TRANSCRIPCIÓ EN FORMAT GRÀFIC: SERVEI D'INFORMACIÓ TERRITORIAL. AJUNTAMENT DE PALAFRUGELL.

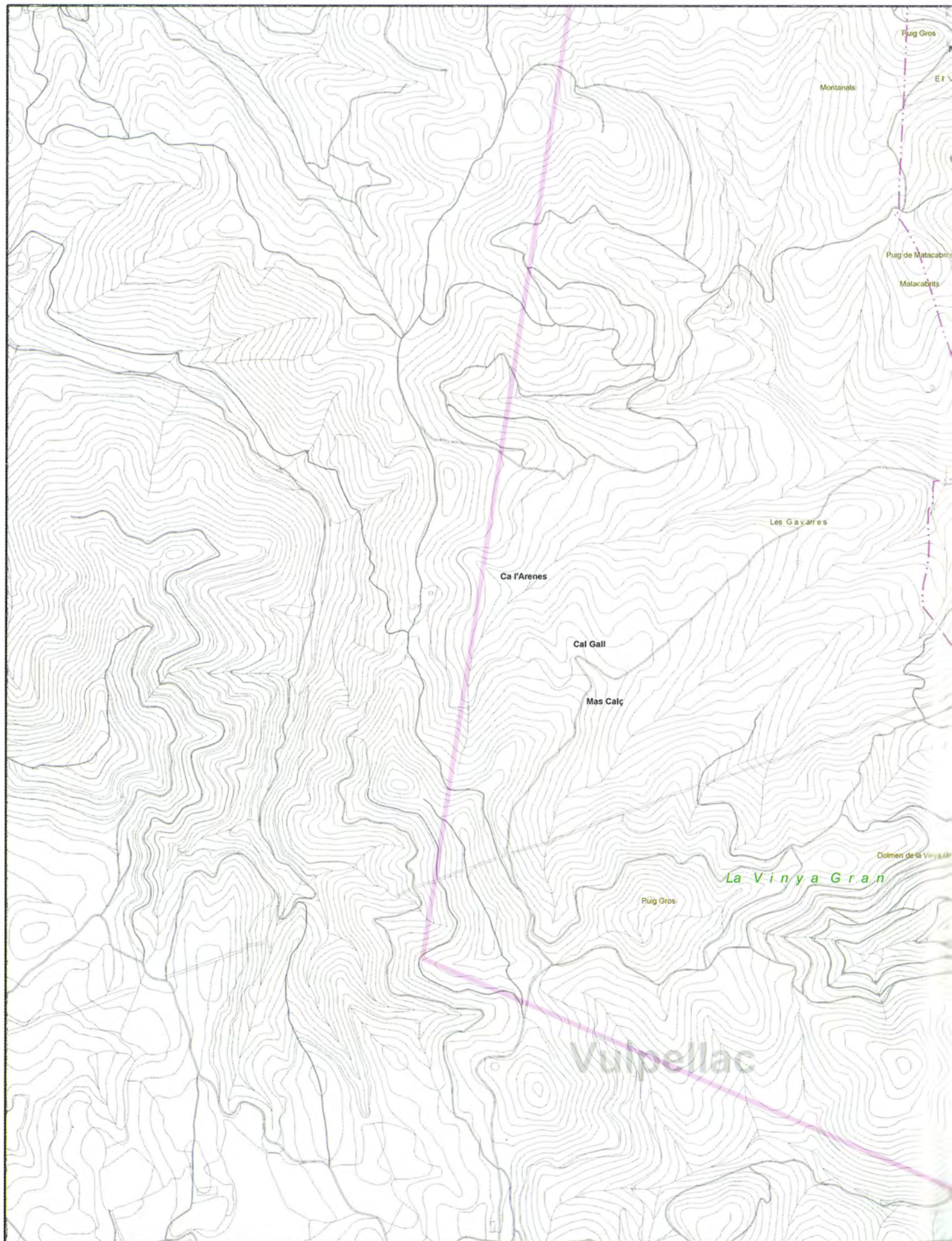
Riera de Saltseuques

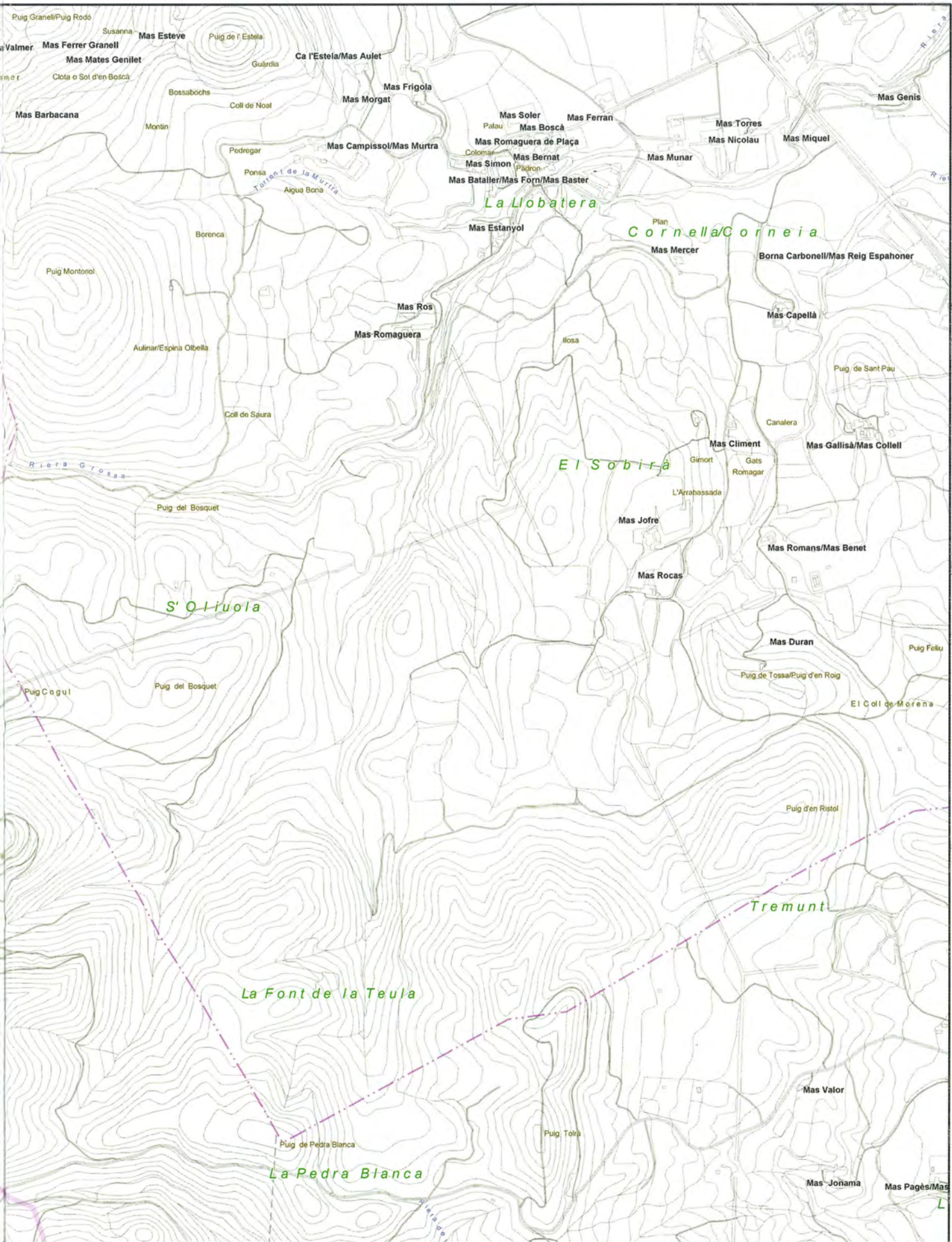
Saltseuques

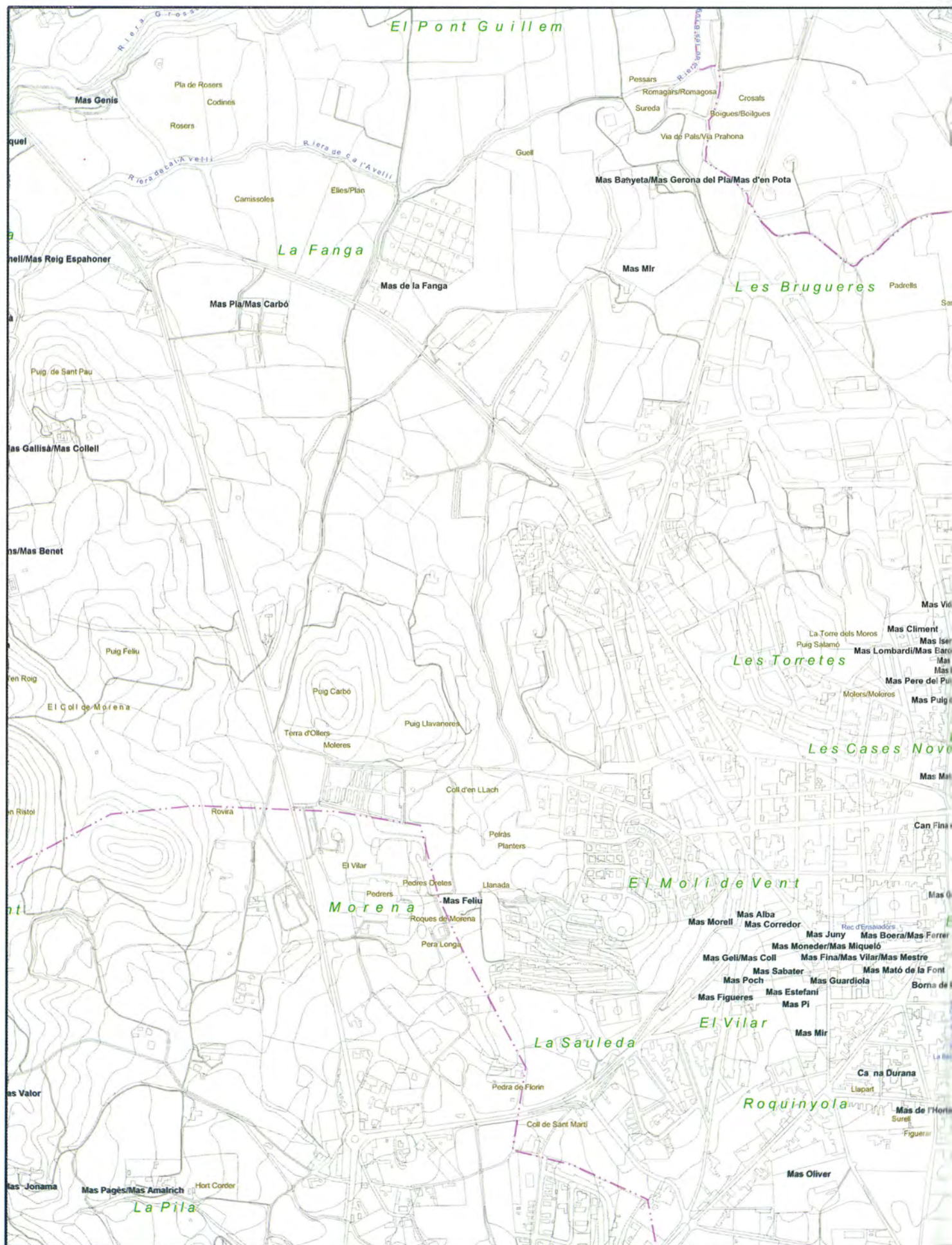
Mas Gras

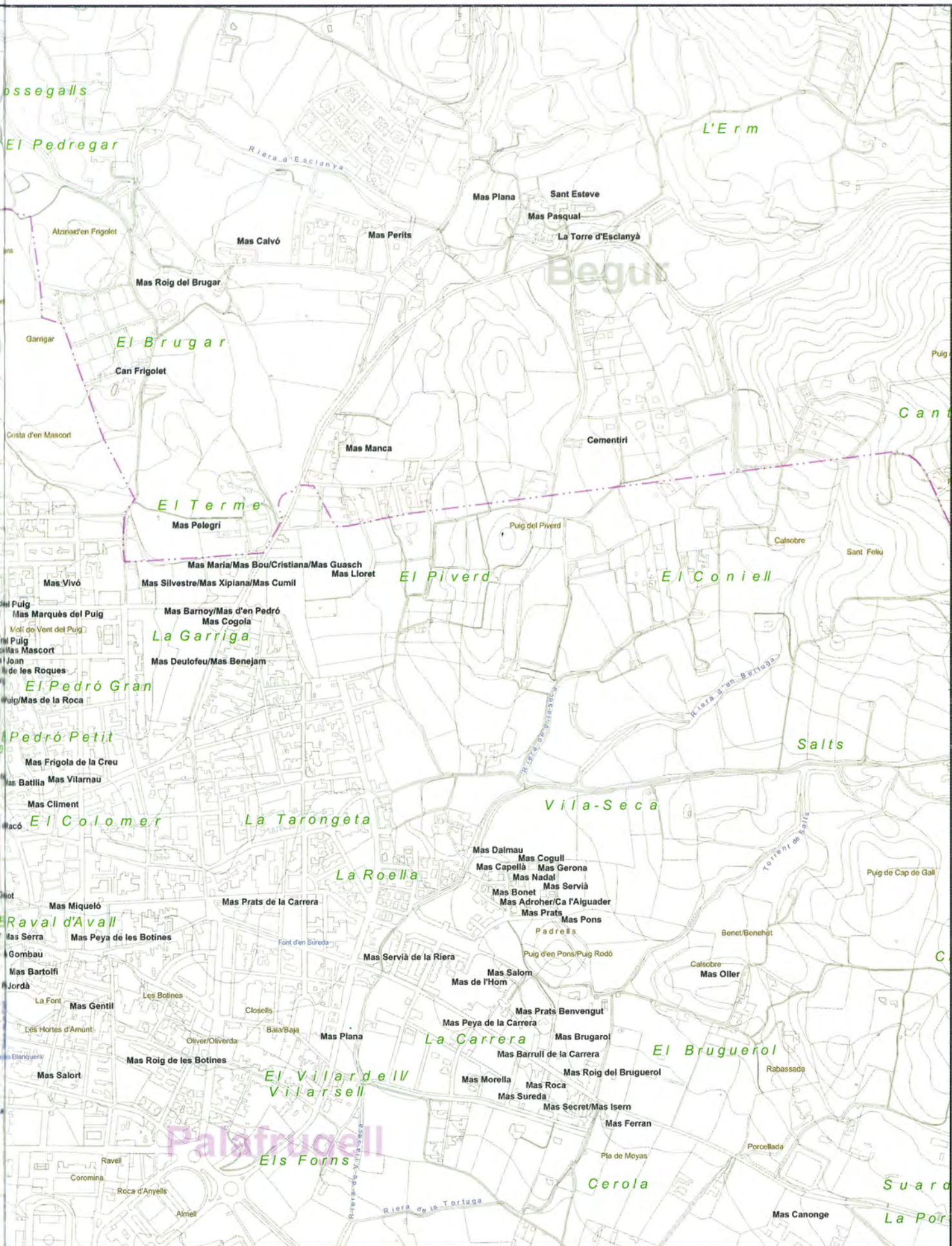
El Pratgrau

El Poud'en Cayol

Pia de les Vinyes

Mas del Llor

El Llor

Camprodon

Roca d'en Miqueló

Cantallops

Puig de Cantallops

Pont

Mata Rodona

Sant Feliu

Torre Roua

Favars/Sanich

Els Comals

Livola

Gomfré

Font d'en Chuanyes

Bolederes

Cornella/Corneia

Font de l'Orgue

Camprodon

Servera/Serverol

Tamariu

Angloin

Frontan

Capellan

Vehents/Vegents

Serola

Font de Gall

Ceris

Baron

Sanerol

Puig d'en Cenis

Cap de Gall

Font d'en Sureda

Elies

Pont

Pujols

Rumi/Rumir

Gubert

Figuerasses

Puig de Boet/Puig de Bohet

Artiga Closa

Ullastrell

Galavora

Boet/Bohet

Querol

Plan

Suardella

Mas Tortellà

Forn

La Portalada

Coma Falgosa

Mas Gombau

Rec Llor

Riera de Maseda

Mas Carreras/El Ros d'en Roig

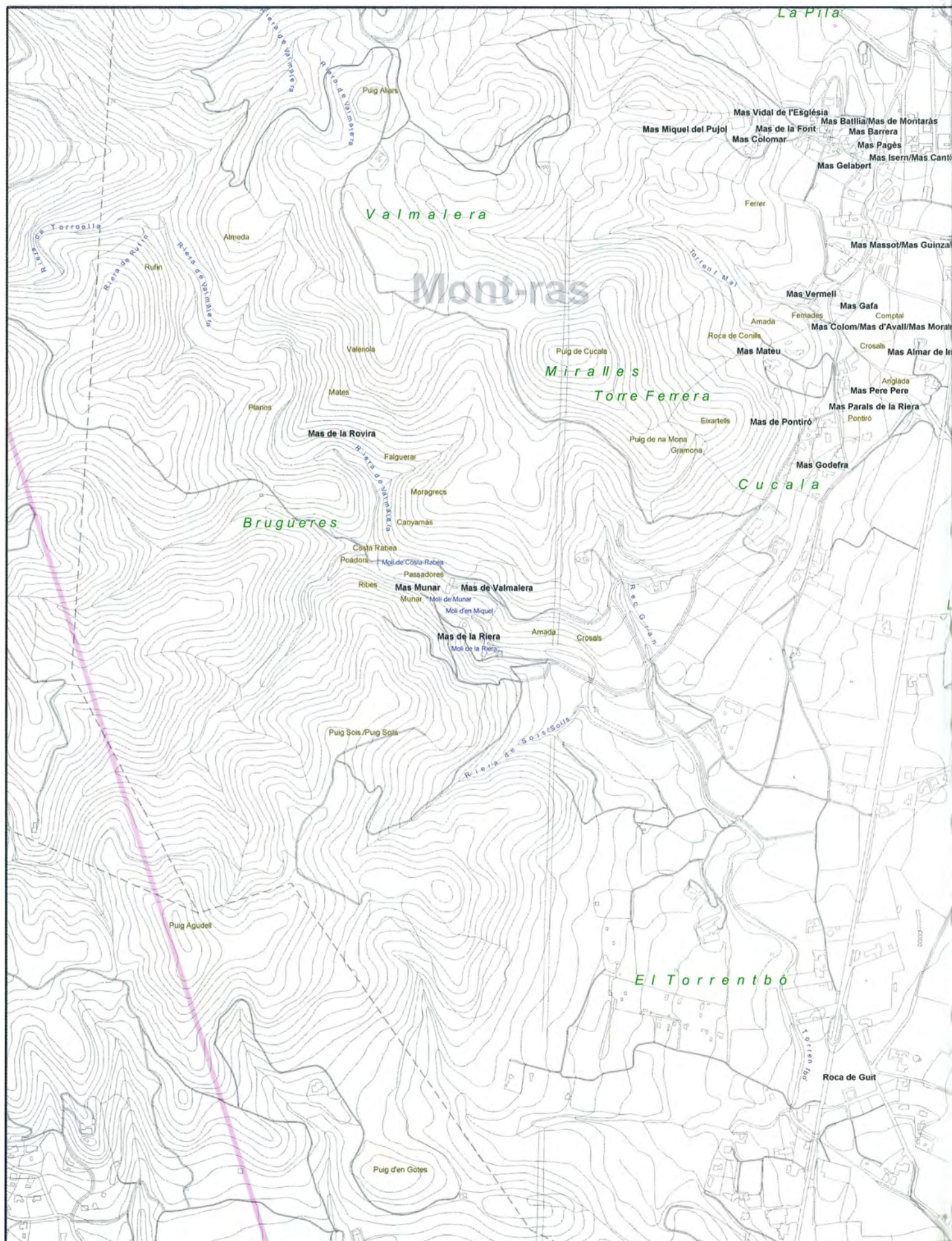
Mata Rodona

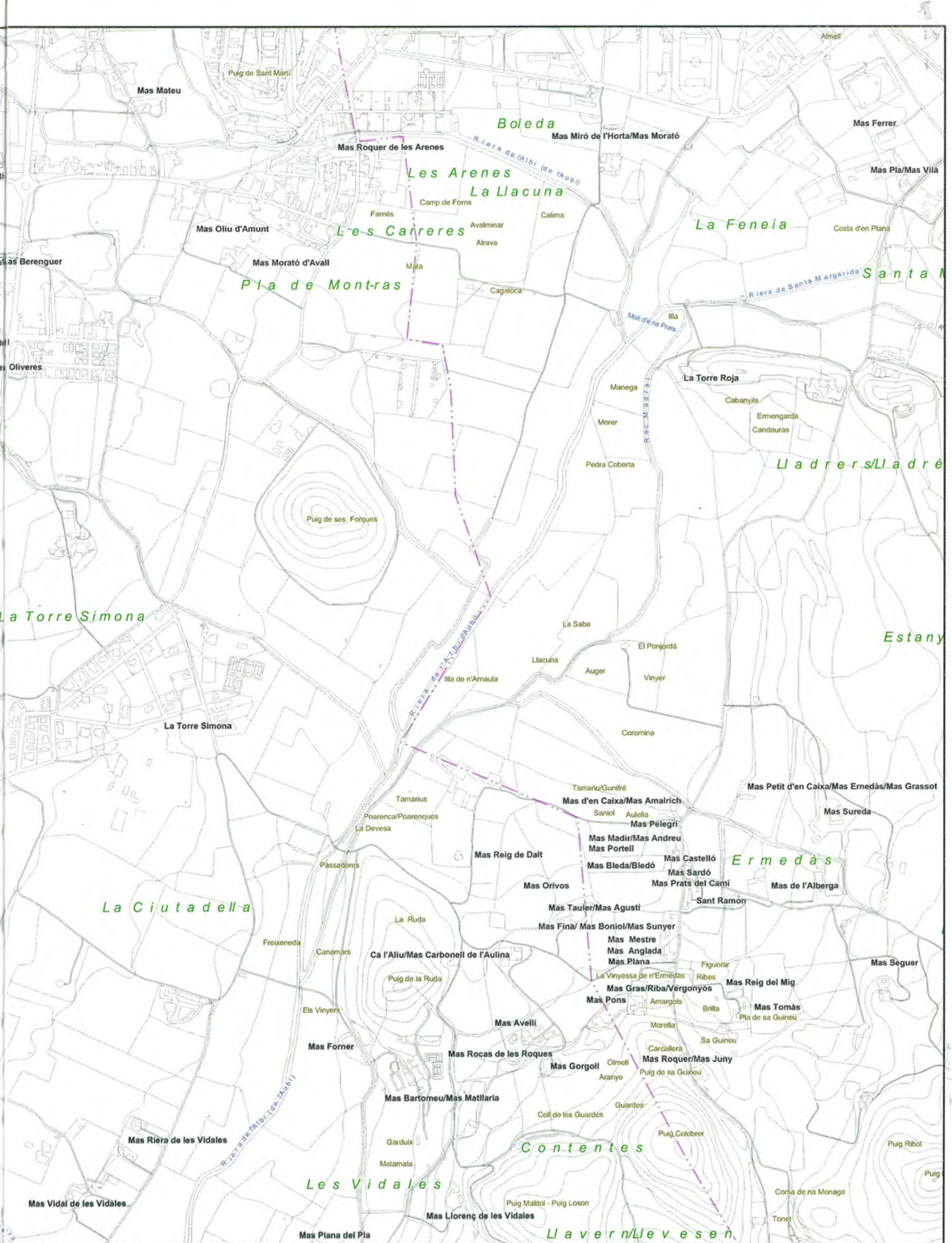
Olmeres/Olmeda

Puig de Ramals

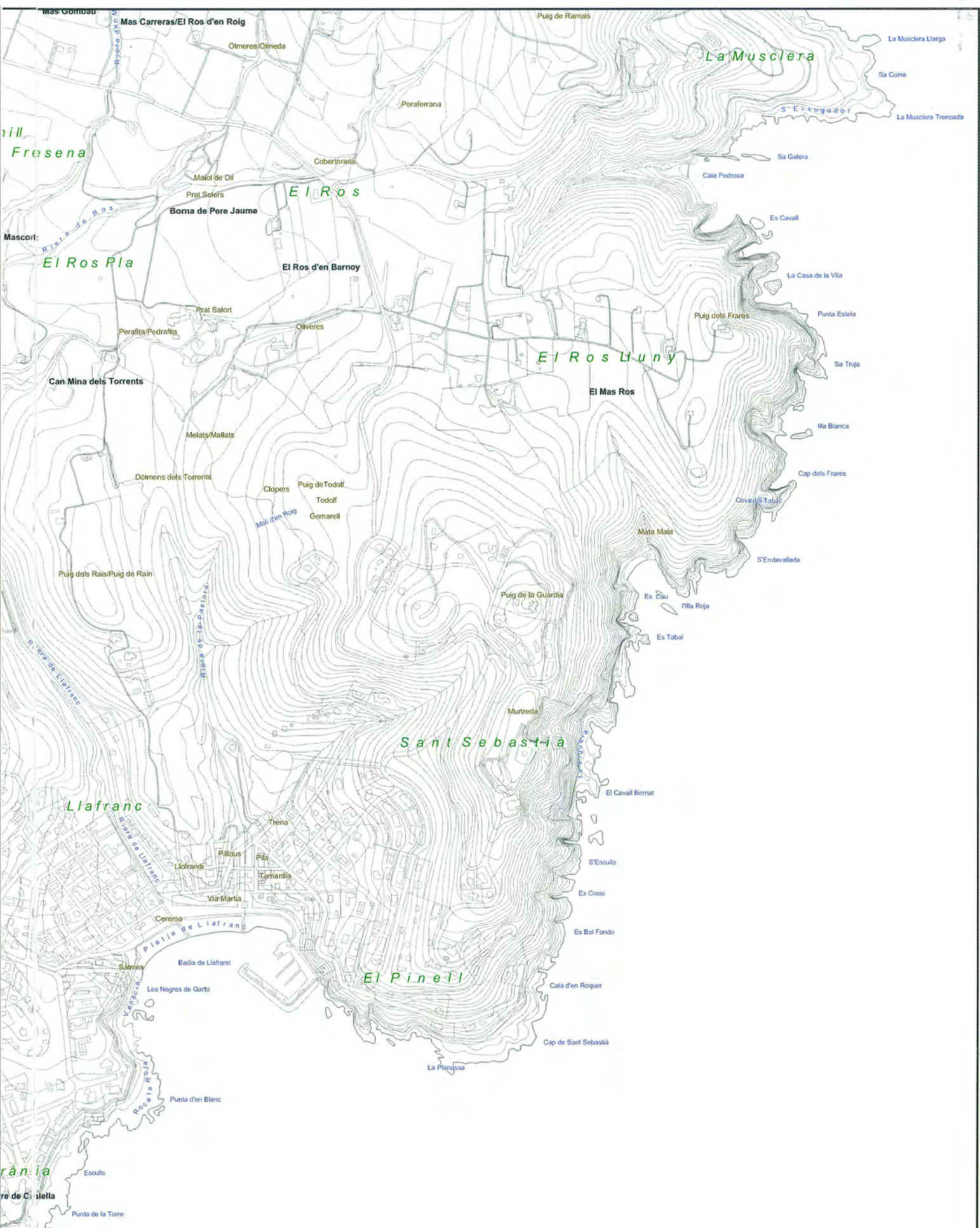
Torrent de n'Agu

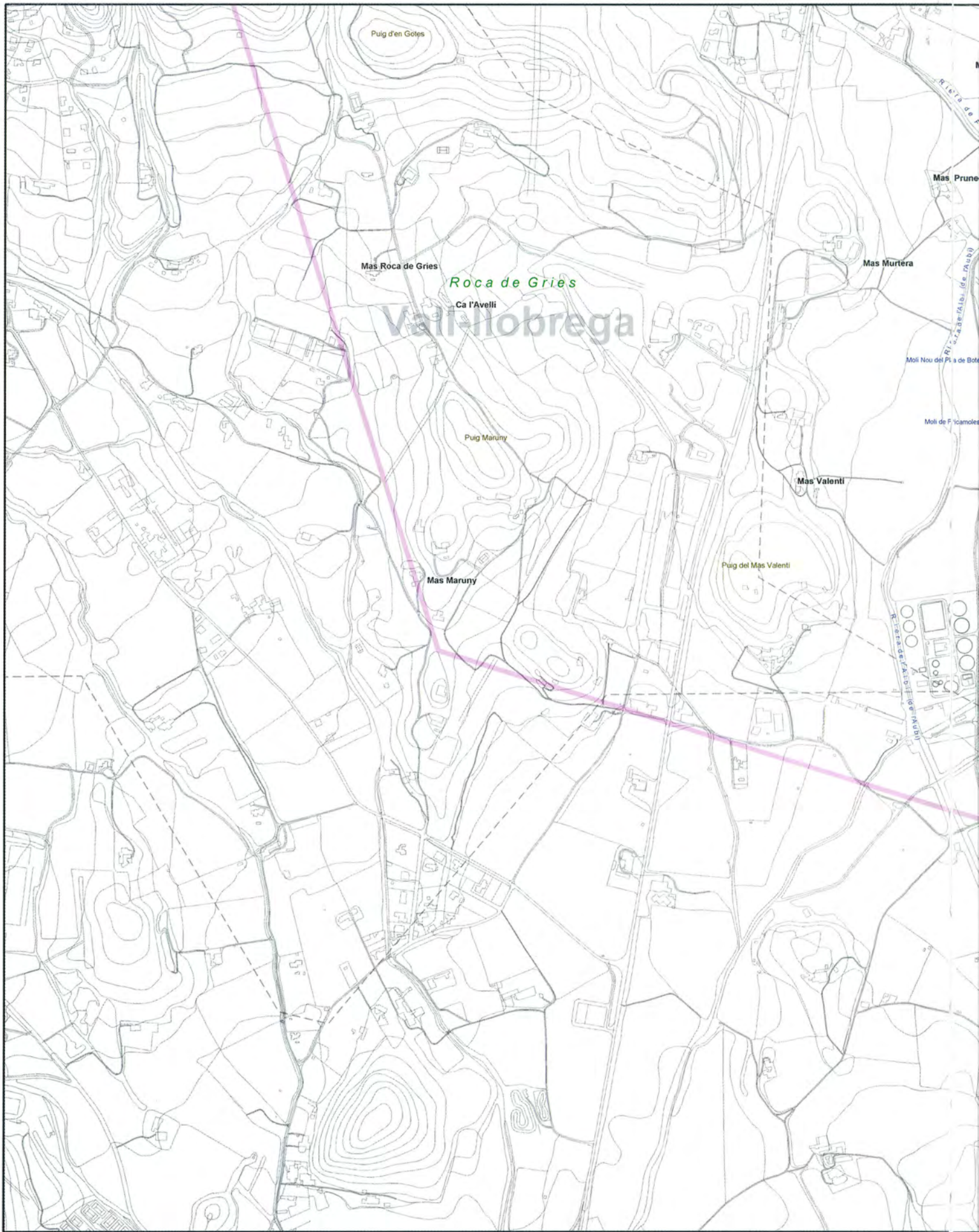

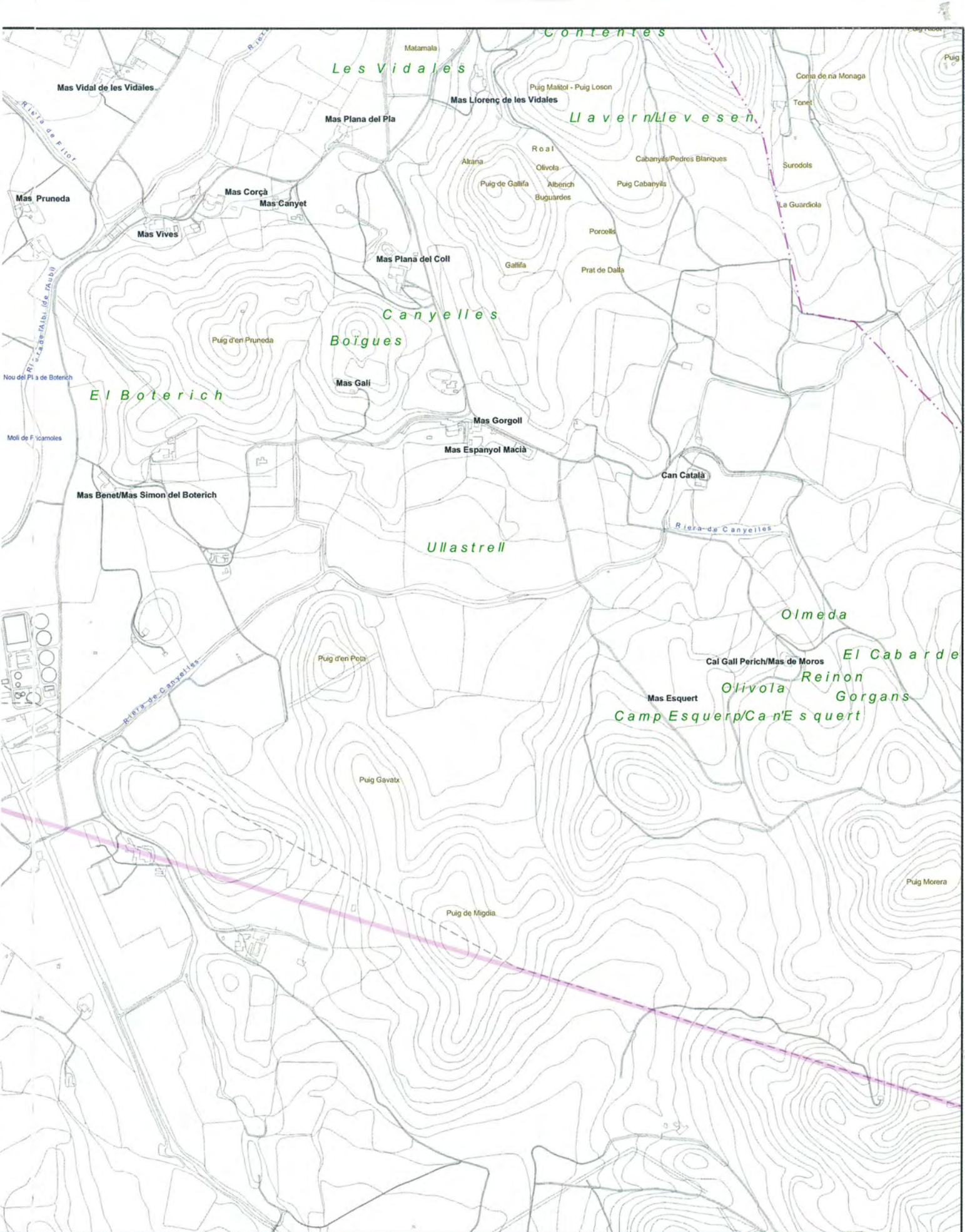

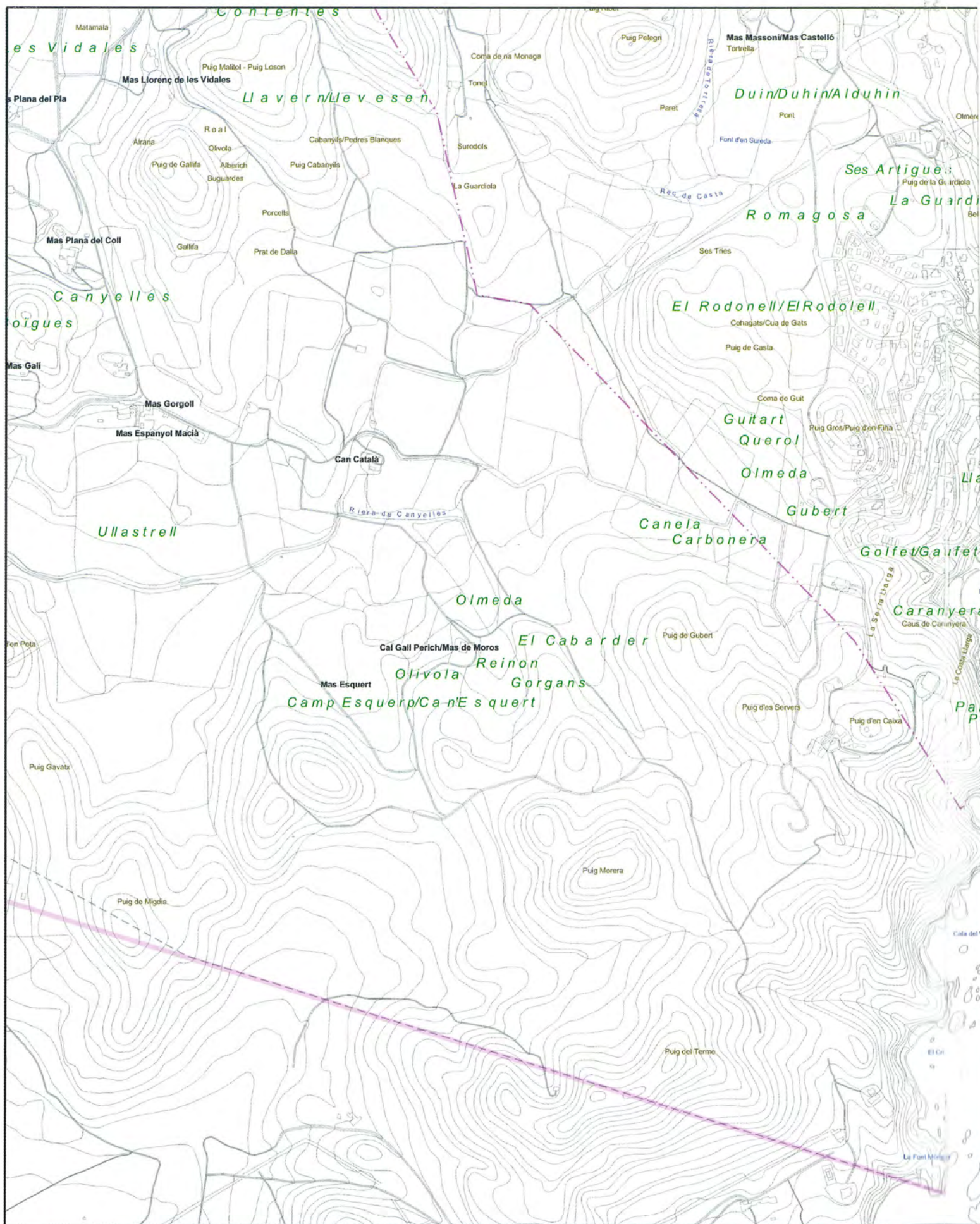

Illes Formigues

Forat de l'illa

Fonts documentals i bibliografia

Fonts documentals

Arxiu Històric de Girona

Fons notariais de la Bisbal:

Capbreus del priorat de Santa Anna

Capbreus de Sant Miquel de Cruïlles

Capbreus de Sant Pere de Galligants

Baldufari

Arxiu Municipal de Palafrugell

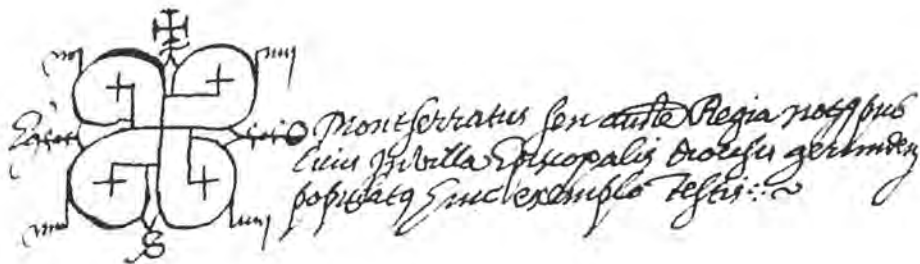
Fons de l'Ajuntament de Palafrugell:

Manuais d'acords

Talls, estims, repartiments i cadastre

Arxiu de la parròquia de Sant Martí de Palafrugell

Registres parroquials

Detall dels signes notariais d'una pàgina del *Llibre de privilegis de Palafrugell*.

Bibliografia

- ALCOBERRO, A., NOGUER, Jaume, *Pirates, corsaris i torres de moros*, Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 1998.
- ALTURO i PERUCHO, Jesús, *L'Arxiu de Santa Anna de Barcelona (942-1200). Aproximació històrico-lingüística*, Fundació Noguera, Barcelona, 1985.
- ARNALL i JUAN, M. Josepa, PONS i GURI, Josep M., *L'Escriptura a les terres gironines*, 2 volums, Girona, Diputació de Girona, 1993.
- BADIA, Joan, *L'Arquitectura Medieval de l'Empordà*, Girona, Diputació de Girona, 1977.
- BARBAZA, Yvette, *El paisatge humà de la Costa Brava*, Barcelona, Edicions 62, 1988.
- BORRELL i SABATER, Miquel, *Pobresa i marginació a la Catalunya il·lustrada*, Cabrera de Mar, Galerada SCCL, 2002.
- BRAMON, Dolors, LLUCH BRAMON, Rosa, *Mots remots, Setze estudis d'història i toponímia catalana*, Girona, CCG Edicions, 2002.

BRUGADA, Martíà, "La Processó dels Dolors i el Viacrucis Vivent, tradicions que reviu a Palafrugell", Palafrugell, *Revista del Baix Empordà*, agost de 2008, núm. 21.

DIVERSOS AUTORS, *Gremis i Oficis a Girona. Treball i societat a l'època pre-industrial*, Girona, Ajuntament de Girona - CCG Edicions, 1984.

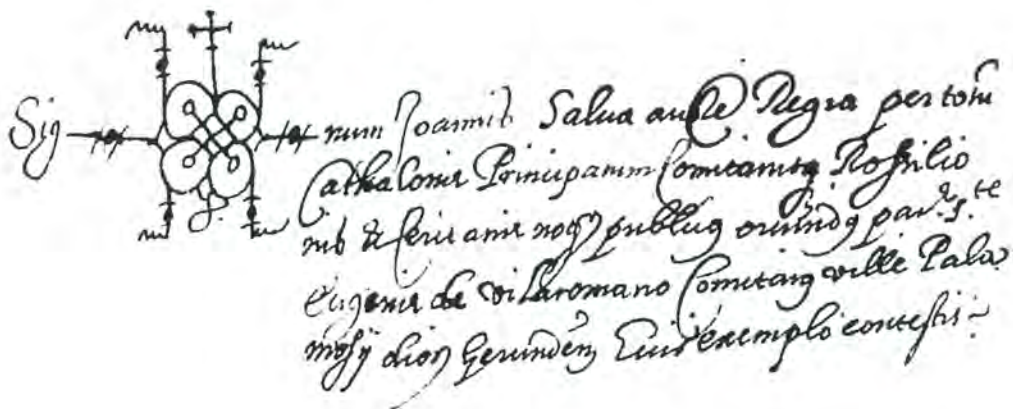
ESPERT, Mercè, *La senyoria del Priorat de Santa Anna de Barcelona a Palafrugell: Estudi del capbreu de 1333*. Tesina de doctorat, setembre 2004.

FONTANA, Josep, *La història dels homes*, Barcelona, Crítica, 2000.

GIFRE, Pere, "La Universitat pagesa", *Pagesos gironins, pagesos europeus*, *Revista de Girona*, setembre-octubre 2000.

HOMS i BRUGAROLLES, M. Mercè, *El sindicat remença de l'any 1448*, Girona, Ajuntament de Girona, 2005.

IGLÉSIES, Josep, *Demografia històrica del Baix Empordà*, Sant Feliu de Guíxols, Publicacions del Museu Municipal, 1977.

Detall dels signes notariais d'una pàgina del *Llibre de privilegis de Palafrugell*.

MALLORQUÍ, Elvis, AMIGÓ, Ramon, RABELLA, Joan Anton, TORT, Joan, ROMA, Francesc, *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2006.

MALLORQUÍ, Elvis, *El Monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'Edat Mitjana. Estudi i edició de documents (1035-1300)*, Girona, Diputació de Girona, 2000.

MEDIR, Ramir, Articles publicats a la *Revista de Palafrugell* (1ª època):

- "La villa de Palafrugell durante las guerras de Catalunya en el reinado de Felipe IV (IV)", 1963, núm. 6-12.
- "La villa de Palafrugell durante la Guerra de Sucesión", gener 1964, núm. 1.
- "Noticia sobre el derribo de las siete torres que guarnecian el casco antiguo de la villa de Palafrugell" (II), setembre i octubre 1964, núm. 9 i 10.
- "El mercado semanal en Palafrugell", gener 1966, núm. 1.
- "Una relación de bayles y Regidores de Palafrugell" (III), octubre-desembre 1970, núm. 105-107.

MONTSLAVATJE i FOSSAS, Francisco, *Els remences*, Palafrugell, 1908, Biblioteca La Crònica.

MESTRE i CAMPI, Jesús, SALRACH, Josep M, TERMES, Josep, *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 2004.

NADAL, Jordi, GIRALT, Emili, *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Vic, Eumo, 2000.

PELLA i FORGAS, Josep, *Historia del Ampurdán*, Barcelona, Lluís Tasso y Serra. Impresor, 1883.

PÉREZ, Aurora, *L'art religiós a Palafrugell*, Quaderns de Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 2007.

PLADEVALL i FONT, Antoni (director). *L'art gòtic a Catalunya-Arquitectura III. Dels palaus a les masies*. Fundació Enciclopèdia Catalana, 2003.

PONS i GURI, Josep M., "Les taxacions de salaris de notaris i escrivans al terme del castell de Palafrugell", *L'Estoig*, Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell, 1989.

PUJOL-BUSQUETS, Gemma, *La pesta de 1652. Transcripció i anàlisi d'un Llibre de Rebutts de Palafrugell*, Sant Feliu de Guíxols, Estudis del Baix Empordà, 1999.

ROURA, Gabriel, "El mil·lenari de Palafrugell (988-1988)", *Catàleg de l'exposició Palafrugell medieval*, Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell, 1988.

SAURÍ, M. Concepció, SOLER, Santi (coord.), *Història del Baix Empordà*, Girona, Diputació de Girona, 2006.

Joannes hancus Pates auctoritate
Regia not. pub. per totum catalonie
Principum et comitatus
et civitatis Infans de Palafrugell
Gerun. dioc. populi. Imo exemplum
deus originale predicta fideliter transcrip-
sit et veritate comprobatum et approbatum
supra patet. Hic f. et. Plausi. de
A. Augusti M. D. C. M. . .

Detall dels signes notariais d'una pàgina del *Llibre de privilegis de Palafrugell*.

SERRA, Eva, "El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe", *Recerques*, núm. 10, 1980.

TORRAS RIBÉ, Josep M., *Los mecanismos del poder. Los ayuntamientos catalanes durante el siglo XVIII*, Barcelona, Crítica, 2003.

VILÀ, Agustí, "El tràfic de cabotatge al Port de Palafrugell", Sant Feliu de Guíxols, *Estudis del Baix Empordà*, 1998.

VILLAR, Joan, *Llibre de Privilegis de Palafrugell (1250-1724)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2007.

ZAMORA, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Curial, Barcelona, 1973.

Col·lecció

Quaderns de Palafrugell

1.
Busquets, Joan; Molero, Josep
L'ensenyament a Palafrugell.
1993.
2.
Febrés, Xavier
Grans hores de la Costa Brava.
Les finques d'Aiguablava, Cap Roig i Mas Juny.
1994.
3.
Bagué, Enric
El Palafrugell popular. Tavernes, cafès, fondes, hostals, casinos, colles i cinemes.
1995.
4.
Unland, Annie
Llafranc entre la tradició i la modernitat.
1996.
5.
Grau, Dolors
Els artesans de la imatge.
Fotografia i cinema amateur a Palafrugell (1860-1985).
1997.
6.
Noguer, Jaume; Alcoberro, Agustí
Pirates, corsaris i torres de moros.
Passat i present de les torres de Palafrugell i de Mont-ras.
1998.
7.
Xargay, Xavier
Escriptors a Palafrugell o ruta planera per les seves vides, obres i miracles, de 1880 a 1936.
1999.
8.
Massaguer, Santi
20 anys de democràcia a can Bech.
Crònica política de Palafrugell (1979-1999).
1999.
9.
Busquets, Joan
L'Escola Torres Jonama i el seu temps.
75 anys d'escola pública.
2000.
10.
Esteba, Miquel
Calella de la pesca al turisme.
2001.
11.
Hernández, Santiago
Palafrugell i el suro.
Feina i gent dels inicis de la indústria a la postguerra.
2002.
12.
Solana, Miguel
La gent de Palafrugell.
Població i migració del segle XV al segle XX.
2003.
13.
Bartí, Amèrica; Plana, Rosa; Tremoleda, Joaquim
Llafranc romà.
2004.
14.
Lledó, Diana; Roqué, Carles
El medi natural de Palafrugell.
2005.
15.
Seguranyes, Mariona
Una visió artística de l'Empordanet.
La pintura a Palafrugell entre els segles XIX i XX.
2006.
16.
Pérez, Aurora
L'art religiós a Palafrugell.
2007.
17.
Sala, Blanca
Sa Perola i la pesca a Calella.
2008.

Dins la vila i fora muralles. Del 1300 al 1800

Com era Palafrugell del 1300 al 1800? Què ens en queda?

En aquest llibre Jordi Cama i Jordi Turró ens expliquen l'organització del territori, proposen una reconstrucció del *dins la vila* i ens parlen dels veïnats, dels barris i dels masos del terme. A més, amb una síntesi dels estudis realitzats fins ara i l'anàlisi de documents inèdits, ens traslladen en el temps i ens fan reviure fets tan dramàtics com el testimoni dels embarracats durant la pesta de 1652, que certifiquen que el camí transcorregut fins aquí no ha estat gens fàcil ni planer. El seu treball ajuda a entendre el present d'aquest entorn i aporta elements de reflexió sobre el seu futur.